د علم التجوید لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

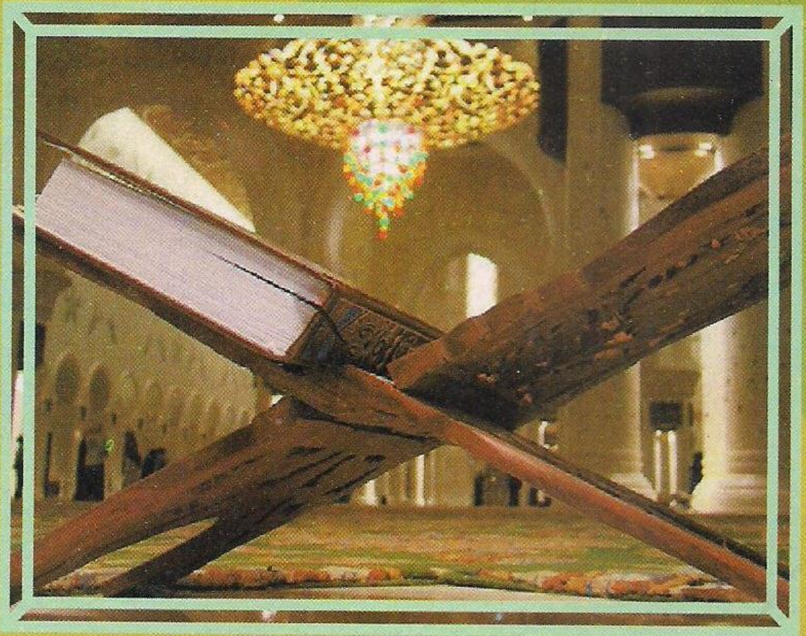

تالیف لطیف:

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقري
شاه محمد اشرف علي تهانوي رح

حواشي جدیده، تشریح او پښتو ژباړه:

قاري شبیر احمد

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پاڼې له خوا:
www.Taleemulislam-Radio.com

﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾ (سورة المزمل، آيت: ۴)

جمال القرآن [کامل]

تاليف لطيف:

حکيم الامت حضرت مولانا حافظ مقري

شاه محمد اشرف علي تهانوي رحمه الله

حواشي جديده، تشريح او پښتو ژباړه:

قاري شبير احمد

د تعليم الاسلام راډيو ويب پاڼې له خوا:
www.Taleemulislam-Radio.com

د دې کتاب ټول حقوق د خپرندويي ټولنې سره خوندي دي!

د کتاب پېژند پاڼه:

❖ د کتاب نوم : ....جمال القرآن [کامل]
❖ تالیف :..........حکیم الامت حضرت مولانا حافظ مقري
شاه محمد اشرف علي تهانوي رحمه الله
❖ ژباړن :.......................... قاري شبیر احمد
❖ کمپوز او ډیزاین: ....پوهه خپرندویه ټولنه / کندهار
❖ خپروونکی :...............پوهه خپرندویه ټولنه / کندهار
❖ د چاپ شمېر :.............................(۵۰۰۰)
❖ د چاپ کال :..................۱۳۹۲ هجري لمریز کال
❖ د چاپ وار :........................ شلورم ځل
❖ د خپروني لړ :............................(٦)
❖ اړیکه :........................۰۷۰۷۲٦۲۰٦۵
❖ ایمیل :.........................ppa_۲۰۱۱@live.com
Shabir_ah۱۹۹۳@yahoo.com.

د مضامينو فهرست

شمېره لړليک مخ

۱. ځلورم چاپ ٦
۲. تقريظ استاد القرآئت و التجويد ۷
۳. د ژباړن سريزه ۸
۴. د مؤلف لنډه پېژندنه ۹
۵. د مصنف سريزه ۱۲
٦. اوله روښنايي ۱۴
۷. د اولي روښنايي متعلق بيان ۱۵
۸. دوهمه روښنايي ۲۱
۹. درېيمه روښنايي ۲۴
۱۰. ځلورمه روښنايي ۲٦
۱۱. د غاښو او ژبي نقشه ۳۰
۱۲. د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه ۳۹
۱۳. پنځمه روښنايي ۴۰
۱۴. د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه ۵٦
۱۵. شپږمه روښنايي ۵۸
۱٦. اوومه روښنايي (د لام په قاعدو کي) ٦۰

۱۷. اتمه روښنايي (د را په قاعدو کي) ۶۱
۱۸. نهمه روښنايي (د ميم ساکن او مشدد په قاعدو کي) ۷۰
۱۹. لسمه روښنايي (د نون ساکن او مشدد په قاعدو کي) ۷۴
۲۰. يوولسمه روښنايي (د الف، واؤ او ياء په قاعدو کي) ۸۰
۲۱. دوولسمه روښنايي (د همزه په قاعدو کي) ۹۲
۲۲. ديارلسمه روښنايي (د وقف کولو يعني پر يوې کلمې باندي...) ۹۴
۲۳. څوارلسمه روښنايي (د مختلفو ضروري فايدو په بيان کي) ۱۰۳
۲۴. خاتمه ۱۱۲

Download From: Aghalibrary.com

www.Taleemulislam-Radio.com

څلورم چاپ

اَحْمَدُکَ يَا مَنْ اَنْزَلْتَ الْقُرْآنَ، عَلٰى نَبِيِّکَ الْفُرْقَانَ، وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى نَبِيِّ الْخَيْرِ الْوَرَاءِ، وَ عَلٰى اٰلِهِ الْاَتْقِيَاءِ وَ اَصْحَابِهِ النِّقَاءِ، وَ مَنْ تَبِعَهُمْ بِاِحْسَانٍ اِلٰى يَوْمِ الْبَلَاءِ، وَ بَعْدُ:

درنو لوستونکو!

لکه څنګه چي تاسي پوهېږي چي "جمال القرآن کامل". د پوهي خپرندويي ټولني خوا په ۱۳۹۱ لمريز کال کي خپور سو او د لوستونکو له خوا يې ښه هر کلی وسو. په همدې موده کي درې ځلي چاپ سوی او دا يې هم څلورم ځل دي چي چاپ ته سپارل کېږي. لکه څنګه چي په تېرو چاپو کي د ځينو فني تېروتنو د شتون له امله خپرندويه ټولنه اړه سول چي "جمال القرآن کامل" بيا کمپوز او اصلاح کړي تر څو يې خپل مسؤليت سرته رسولی وي او ټولني ته يې لا ښه خدمت کړی وي. د لوستونکو څخه هم هيله کوو چي د همدې کتاب په هر ځپرکي کي چي کومه تېروتنه ومومي هغه که چاپي او تخنيکي وي او که علمي وي د مهرباني له مخي دي خپرندويي ټولني ته خبر ورکړي، تر څو خپرندويه ټولنه يې په راتلونکو چاپو کي سمون وکړي.

درنو لوستونکو ته يو بل زيری لا دا هم ورکوو چي ډېر ژر به د علم تجويد درې نور درسي کتابونه (فوائد مکيه، المقدمة الجزرية، القول السديد) خپاره سي او تر تاسو به يې در ورسوو. د ټولو لوستونکو څخه هيله کوو چي د دې ستر مسؤليت له پاره موږ په خپلو دعاوو کي هېر نه کړي.

د ژباړن سره او يا د خپرندويي ټولني سره د خپل سالم نظر په شريکولو سره تاسو کولای سي چي تاسي هم په دې چوپړ کي برخه واخلي، د خپل نظر د څرګندولو له پاره پر ګرځنده شمېره او يا برېښناليک باندي اړيکه نيولای سي.

په همدې هيله

ستاسو ورور شبيراحمد

تقريظ استاد القرآئت و التجويد الحاج قاري مولوي عبدالهادي "ابو الانعام" دامت بركاته

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَ كَفٰى، وَالصَّلٰوةُ وَ السَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الرُّسُلِ، وَ خَاتَمَ الْاَنْبِيَآءِ، وَ عَلٰى اٰلِهِ الْمُجْتَبٰى، وَ اَصْحَابِهِ الْاَتْقِيَاءِ وَ الْاَصْفِيَاءِ، اَلَّذِيْنَ هُمْ نُجُوْمُ الْهُدٰى، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَ عَلٰى اٰلِهِ وَ اَزْوَاجِهِ وَ اَصْحَابِهِ وَ اَحْبَابِهِ وَسَلِّمْ تَسْلِيْمًا كَثِيْرًا كَثِيْرًا. اَمَّا بَعْدُ!

اې د اسلامي نړۍ مسلماني ټولنې!

د افغانستان هیواد د دېرشو (۳۰) کلونو غمیزو شاهد دئ او د دې پتمن هیواد د باهمته بچیانو د بېلابیلو لاملونو له وجهي ډېر ځورېدلي دي. د ژوندانه د ډګرونو په هره زاویه کي يې بوږنونکي دردونه لیدلي یعني اقتصادي ستونزي، زخمونه، هجرتونه، زندانونه او داسي نور. خو د نېکمرغه دا ټولي ضربې يې پر ځان منلي خو دا د دوی ستر همت دئ چي هیڅ وخت يې خپله حوصله له لاسه نه ده ورکړې، په هر ډول سختو شرایطو کي يې خپلي لیڅي را نغښتي دي د خپل دین ټولي اړتیاوي يې تر خپله وسه پوره کړي.

روښانه خبره ده چي قرآن کریم د الله ﷻ کتاب دئ او هغه يې ساتونکی دئ، خو بیا هم الله ﷻ په جامعه کي داسي مفکر انسانان پیدا کړي چي همېشه کوښښ کوي چي مسلمانان ورونه په قرآن صحیح پوه سي، چي په دې لړ کي زموږ ګران شاګرد **"قاري شبیراحمد"** ډېر کوښښ کړی چي دا د تجوید مشهور کتاب يې د زیاتونو سره په مورنۍ ژبه و مسلمانانو ته وړاندي کړی، تر څو مسلمانان په قرآن صحیح پوه سي. الله ﷻ دي د ده کوښښ قبول کړي. (آمین) د نورلا ښه کوښښ ورته دعا ګوی یو.

والسلام

الحاج قاري مولوي ابوالانعام

سریزه

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِیْ اَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ، وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَیْهِ، وَعَلٰی اٰلِهِ، وَاَصْحَابِهِ الَّذِیْنَ هُمْ "رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ". اَمَّا بَعْدُ:

درنو لوستونکو!

څنګه چي په علم تجوید کي مختلفي رسالې او کتابونه تصنیف سوي دي، په دې لړ کي "جمال القرآن" هغه کتاب دئ چي د مقبولیت او شهرت مقام ته رسېدلی دئ او مؤلف یې حکیم الامت رحمه الله دئ. او دا په ټولو ته څرګنده وي چي "جمال القرآن" د ټولو مدارسو په نصاب کي شامل دئ؛ ځکه یو خو ډېره آسانه او بل عامه فهمه دئ. پر "جمال القرآن" باندي مختلفي او متعددي شرحي او حاشیې لیکل سوي دي چي د مجملاتو د توضیح او د مبهماتو د تشریح له پاره کافي دي، مګر په بعضي ځایو کي د "احقر" په فکر د وضاحت او تشریح ضرورت وو، نو موږ په دې اساس د ګرانو لوستونکو له پاره په روانه پښتو او ساده عبارت سره توضیح او تشریح کړه تر څو ټول لوستونکي په آساني سره ګته ځني واخلي.

د کتاب په پیل کي مو د مصنف رحمه الله لنډه پېژندنه ذکر کړې ده تر څو راتلونکي نسلونه زموږ د تکړه علماوو د ژوندانه څخه خبر وي او د ژوند په چارو کي د هغوی پر لار ولاړ سي. همدا ډول موږ دا هڅه کړې ده چي د مصنف رحمه الله ټولي حاشیې (منه رح) په دې کي ذکر کړو چي هغه په ځینو نسخو کي نه ستهٔ او په ځینو نسخو کي داسي شیان ستهٔ چي هغه په اصلي نسخو کي هیڅ وجود نه لري.

الله تعالی دي دا رساله د ټولو لوستونکو له پاره ګټوره وګرځوي او د لوستونکو څخه هیله کوو چي په دعاوو کي مو هېر نه کړي.

کتبه

احقر شبیر احمد غفرله الغفار

د مؤلف لنډه پېژندنه

خدایه څه شول هغه ښکلي ښکلي خلک　　په ظاهر، په باطن سپین سپېځلي خلک
(رحمان بابا)

زېږېدنه:

حکیم الامت اشرف علي تهانوي رحمه الله د جمادي الثاني پر پنځم تاریخ د ۱۲۸۰ هـ ق کال د چهارشنبې په ورځ د صبح صادق پر وخت په تهانه بهون کې و زېږېدی.

لنډه پېژندنه:

نوم یې عبدالغني او د پلار نوم یې عبدالحق وو خو د هغې زمانې یو مشهوره مجذوب حافظ غلام مرتضی پاني پتي و ده ته "اشرف علي" نوم غوره کړی وو چې په دغه نامه سره مشهوره سو. د دې زیري سره سم وروسته حافظ، قاري، مولانا، معلم، متکلم، فقیه، مفسر، محدث، مصلح او مجدد وګرځېدي او د امت محمدیه د دې بې پایه خدمت په وجه د "حکیم الامت" په لقب سره یادېږي.

د پلار له طرفه یې د نسب سلسله و حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته رسېږي او د مور له طرفه یې د نسب سلسله و حضرت علي کرم الله وجهه ته رسېږي. تهانوي رحمه الله د پلار له طرفه فاروقي نسبه او د مور له طرفه علوي نسبه دئ، پلار مبارک یې د تهانه بهون یو لوی رئیس وو.

د ژوند لنډ حالات:

تهانوي رحمه الله مشهور او معروف عالم، رباني، علامه، مفسر، فقیه او شیخ طریقت وو. د قرآن کریم د یادولو او د فارسي کتابو د ویلو وروسته یې ابتدایي عربي کتابونه د حضرت مولانا فتح محمد تهانوي رحمه الله څخه زده کړل کوم چې د ظاهري علومو او باطني کمالاتو جامع وو، د نوموړی د مجلس لږ اثر دا وو چې تهانوي رحمه الله د کوچنیوالي څخه د تهجد لمونځ شروع کړي.

د نورو عربي کتابو د پوره کولو له پاره په ۱۲۹۵ هـ ق کال د ذوالقعدې په میاشت کې دارالعلوم دیوبند ته ولاړي او پنځه کاله هلته پاته سو. په ۱۳۰۱ هـ ق کال کې د شلو (۲۰) کالو په عمر د ټولو علومو څخه فراغت ترلاسه کړي.

تهانوي رحمه الله ډېر کتابونه د حضرت مولانا محمد یعقوب صاحب او حضرت شیخ الهند محمود حسن دیوبندي (رحمهما الله تعالی) څخه لوستلي دي، لیکن د حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله د جلالین په درس کې یې هم کله نا کله برخه اخیسته.

د ۱۳۰۱ هـ ق کال په آخر کې د کانپور د خلکو په غوښتنه په "مدرسه فیض عام / کانپور" کې صدر مدرس سو. یو څه وخت وروسته یې د "جامع العلوم" په نامه مدرسه جوړه کړه او د هغه سرپرستي او صدارت یې کاوه. همدا ډول تقریبا څوارلس (۱۴) کاله په درس او تدریس کې مشغول پاته سو. په ۱۳۱۵ هـ ق کال کې یې په تهانه بهون کې "خانقاه امدادیه" آباده کړل.

په ۱۲۹۹ هـ ق کال کې د دیوبند د قائمېدو په حالت کې د خط په واسطه د شیخ المشائخ حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره بیعت وکړي. دوه ځلي د بیت الله په حج سره مشرفه سوی دئ او دوهم ځلي د حج وروسته شپږ میاشتي د حضرت حاجي امدادالله مهاجر مکي رحمه الله سره په مجلس کې پاته سو او د هغه څخه یې باطني کمالات حاصل کړل. حضرت ګنګوهي رحمه الله به تهانوي رحمه الله ته ویل: "چي موږ د حاجي صاحب څخه خامه مېوه ترلاسه کړه او تا پخه مېوه ترلاسه کړه او کامیابه سوې". مطلب دا چي تهانوي رحمه الله ۴۷ کاله د ارشاد او تلقین پر مسند باندي پاته سو او یو عالم خلک یې په خپل ظاهري او باطني فیض سره اوبه کړل. تهانوي رحمه الله د بې شمېرو نیکو نصیحتونو، بې شمېره ښه ملفوظاتو او د ډېرو ارزښتناکو تصانیفو په رڼا سره شرق او غرب روښانه کړل. په زرهاوو زرونو د تهانوي رحمه الله د فیض څخه ګټه واخیستل؛ عوامو، خواصو، علماوو او اولیاوو ټولو د تهانوي رحمه الله څخه فیض او برکت ترلاسه کړي.

د تهانوي رحمه الله د ژوند یو روښانه اړخ د هغه اصلاحي کارنامې دي؛ تهانوي صاحب د مسلمانانو د عقیدو او عباداتو د تصحیح تر څنګ د مسلمانانو اخلاق، معاملات او د ژوند پر لارو چارو باندي هم توجه کول. په دغه سلسله کې یو ډېر نهایت جامع کتاب د "حیات المسلمین" په نامه سره تالیف کړي په کوم کې چي د قرآن او حدیثو په رڼا کې د

مسلمانانو د ديني او دنيوي کاميابۍ او ترقي مکمل بندوبست او تياری ترتيب کړل سوی وو او دغه کتاب تهانوي رحمه الله خپل تر نورو کتابو ډېر د نجات او خلاصون ذريعه او وسيله گڼله.

د تجويد په فن کي "جمال القرآن" د تهانوي رحمه الله مشهوره او پېژندل سوې رساله ده، ډېره ساده او آسانه ده، د اختصار سره د تجويد د فن پر ډېرو ضروریاتو مشتمله ده او د دې رسالې د مقبوليت او شهرت لوي لامل د مصنف رحمه الله اخلاص او علمي مقام دئ او د دې رسالې آسانی او ساده عبارت د دې رسالې د مقبوليت دوهمه وجه ده. تهانوي رحمه الله تر زرو (۱۰۰۰) ډېر تصانيف لري او داسي يو فن نه سته چي تهانوي رحمه الله دي په هغه فن کي تصنيف نه وي کړی. فَلِلّٰهِ دَرُّهُ وَعَلَى اللهِ اَجْرُهُ!

وفات او مدفن:

حضرت تهانوي رحمه الله د عمر په آخر کي د ضُعف او معدې د ناروغي په سبب د دغه فاني نړۍ څخه د ۱۳۶۲ هـ ق کال د رجب المرجب د مياشتي پر ۱۶ تاريخ د سه شنبې په ورځ د دوو اتيا (۸۲) کالو په عمر کوچ وکړي. انا لله و انا اليه راجعون!

حضرت تهانوي رحمه الله په تهانه بهون کي د عشقبازان په هديره کي ښخ کړل سو، دا هديره دوی په خپلو پيسو اخيستې او وقف کړې يې وه.

اَللّٰهُمَّ اغْفِرْلَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيْعِ الْمُسْلِمِيْنَ وَالْمُسْلِمَاتِ.

نه وصفش غايتی دارد نه "سعدی" را سخن پايان
بميرد تشنه، مستسقی و دريا هم چنان باقی
(سعدي شيرازي)

بسم الله الرحمن الرحیم

بَعْدَ الْحَمْدِ وَ الصَّلٰوةِ: [۱]

[۱] په دغه مقدمه کي مصنف صاحب و څو شیانو ته اشاره کړې ده چي هغه په لاندي ډول دي:

لومړی د رسالې مسمیٰ: د رسالې نوم ډېر په زړه پوري او د کتاب د موضوع مطابق دئ، ځکه چي "جمال" حسن او ښایست ته وایي او تجوید هم د تلاوت ښایست او د ادا او قرآئت زېور او زینت دئ. ځکه علامه جزري رحمه الله فرمایي: وَهُوَ اَیْضًا حِلْیَةُ التِّلَاوَةِ وَزِیْنَةُ الْاَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ.

دوهم د رسالې مضامین په روښنایي سره مسمیٰ کول: د رسالې مضامین د بابو او فصولو پر ځای په روښنایي سره مسمیٰ کول ډېر غوره او عمده تعبیر دئ او د رسالې د نامه سره یې هم مناسبت سته؛ ځکه د روښنایي او حسن ترمنځ یو مناسبت پیدا کېږي، دا داسي مثال لري لکه یوه ښایسته خونه چي وي او هلته روښنایي هم وي نو دا خونه ډېره ښه معلومېږي او که چیري په هغه خونه کي روښنایي نه وي نو د هغې خوني ښایست کله معلومېږي. او په څوارلسو روښنایو کي دا حصر کول یو خاصه مهرباني ده. هغه دا چي مصنف رحمه الله د هري روښنایي څخه لږ لږ د علم د روښنایي حاصلول د سپوږمۍ د هري شپې د لږ روښنایي سره تشبیه ورکړې ده نو په دغه تعداد کي دې ته اشاره ده لکه څنګه چي د سپوږمۍ ټوله روښنایي د څوارلسم په شپه پوره کېږي، همدا ډول د علم تجوید مضامین او مسایل د علمي روښنایي سره د ضرورت په اندازه په څوارلسو روښنایي کي پوره کېږي.

درېیم د تالیف سبب: د تهانوي صاحب د ګران دوست مولوي حکیم یوسف صاحب په غوښتنه مصنف صاحب دا کتاب تصنیف کړی دئ.

څلورم مأخذونه: د دې کتاب ماخذونه په لاندي ډول دي:

- **حقیقة التجوید.** مولانا قاري محمد صدیق خراساني رحمه الله.
- **جهد المقل.** علامه شیخ مرعشي رحمه الله.
- **درة الفرید.** شیخ عبد الحق محدث دهلوي رحمه الله.
- **تعلیم الوقف.** مولانا حافظ قاري عبد الله مکي رحمه الله کوم چي د مصنف رحمه الله استاد دئ. او په کومو ځایو کي چي د کتاب نوم نه وي هغه د مصنف رحمه الله خپل عبارت دئ.

دا يو څو صفحې د تجويد په ضروري قاعدو کې دي، کوم چې مسمیٰ په "جمال القرآن" سره دئ او د دې مضمونونه په روښنايي سره مسمیٰ دي.

زما د عزتمند دوست مولوي حکيم محمد يوسف صاحب چې د "مدرسه قدوسيه / گنگوه" مهتم دئ، د هغه په غوښتنه سره د معتبرو کتابو څخه خصوصاً د رساله "هدية الوحيد" څخه استفاده سوې ده، ځکه چې د "هدية الوحيد" مصنف هغه په ډېر آسانه عبارت سره ليکلې ده په کوم چې مبتدي هم پوهېږي، همدا رساله د مولوي قاري عبدالوحيد صاحب مدرس درجة الاولی قرآئت – مدرسه عاليه ديوبند تصنيف دئ.

په بعضي ځايو کې د قرآئت د نورو کتابو څخه هم استفاده سوې ده، د هر کتاب نوم په خپل ځای کې ورسره ليکل سوی دئ. په بعضي ځايو کې ما د خپل يادښتونو څخه هم يو څه قاعدې ليکلې دي، هلته د کومې علامې ضرورت نه سته. چيرې چې د کتاب نوم نه وي هغه به يا د "هدية الوحيد" مضمون وي که چيرې په هغه کې موجود وي، که نه نو د "احقر" مضمون دئ.

وَ بِاللّٰهِ التَّوْفِيْقِ وَ هُوَ خَيْرُ عَوْنٍ وَ خَيْرُ رَفِيْقٍ

کتبه اشرف علي تهانوي، ادهمي، حنفي، چشتي عفی عنه

يوه کتوره مشوره:

لومړی دا رساله ښه په غور سره ورته ووایاست، د هر شي تعريف، مخرجونه، صفتونه او نورې قاعدې ښه ور په ياد کړئ. وروسته تر دې "تجويد القرآن" منظوم ور په ياد کړئ او که چيرې وخت لږ وي نو "حق القرآن" ور په ياد کړئ.

يادونه:

تجويد القرآن او حق القرآن د مصنف صاحب نورې دوې (۲) منظومې رسالې دي، چې په اردو ژبه کې مصنف صاحب نظم کړې دي.

اوله روښنايي

تجويد (۱) وايي هر حرف د خپل مخرج څخه را ايستل او د هغه صفات ادا کول. د دې علم حقيقت همدومره (۲) دئ، مخارج او صفات په څلورمه او پنځمه روښنايي کې راځي.

---

(۱) تجويد په لغت کې تَحْسِيْنُ الشَّيْئِ وَ جَعْلُ الشَّيْئِ جَيِّدًا. يعني د يوه شي ښه او عمده کرځول. او د مجويدينو په اصطلاح کې د تجويد تعريف دا دئ: هُوَ اَنْ يُّعَالَجَ اِخْرَاجُ الْحُرُوْفِ مِنْ مَخَارِجِهَا وَ اِعْطَاءُ مَا تُسْتَحَقُّ مِنَ الصِّفَاتِ اللَّازِمَةِ وَ الْعَارِضَةِ وَ الْمَدِّ وَ الْقَصْرِ وَ الْاِظْهَارِ وَ الْاِدْغَامِ وَ غَيْرِ ذٰلِکَ بِسُهُوْلَةٍ وَّ بِغَيْرِ كُلْفَةٍ حَتّٰى يَصِيْرَ ذٰلِکَ سَجِيَّةً لَهُ. يعني هر حرف هر ځای او په هر حال کې د حرف د مقرر مخرج څخه د ټولو صفاتو لازمه او صفات عارضيه او همدا ډول مد او قصر، اظهار او ادغام او نور صفات په لطافت او نرمي سره بې له څه تکلّف او سختي او د عمده والي سره ادا کړي او په داسي اندازه کوښښ وکړي چې د حروفو تصحيح د قاري عادت او فطرت او ملکه وګرځي. همدا ډول په تجويد کې د کمال او مهارت حاصلولو له پاره دحروفو په ادا کولو کې د دې خبري لحاظ ساتل ډېر ضروري دئ چې يو قسم تکلّف او تصنّع نه وي. د مثال په ډول د ضرورت څخه زيات شونډانو ته حرکت ورکول، يا خوله کږول، يا مخ ته غونجې کول او په تندي ښکاره کول، يا ټول بدن ته حرکت ورکول، يا کله کرار تلاوت کول او کله چابک تلاوت کول، يا کله په کرار آواز سره ويل او کله په لوړ آواز سره ويل او داسي نوري ټولي طريقې د تجويد خلاف دي.

(۲) په ويلو سره خو دا خبره آسانه معلومېږي ليکن د دې په عملي کولو کې د ډېر کوښښ ضرورت دئ او تر کومه حده چې کېدای سي بايد د يوه ماهر استاد څخه استفاده وسي. بله دا خبره چې د دې فن په تعريف کې دوې (۲) خبري داخلي دي؛ يو دا چې حروف د خپلو=

د اولي روښنايي متعلق بيان

په اوله روښنايي کي د لاندنيو لسو (۱۰) شيان ياد ساتل پکار دي:

د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف، د علم تجويد موضوع، د علم تجويد غرض، د علم تجويد فايده او ثمره، د علم تجويد حکم، د علم تجويد فضيلت، د علم تجويد ارکان، د علم تجويد واضعين، د علم تجويد نومول يا مسمٰی کول په تجويد سره او د علم تجويد ثبوت.

لومړی د علم تجويد لغوي او اصطلاحي تعريف:

د تجويد لغوي معنا دا ده: تَحۡسِيۡنُ شَيۡئٍ بِالشَّيۡئِ. يعني ښايسته کول د يوه شي دئ په بل شي سره، يو شی تجويد دئ او بل شی قرآن کريم دئ، يعني ښايسته کول د قرآن کريم په تجويد سره.

د تجويد اصطلاحي معنا دا ده: هُوَ عِلۡمٌ يُبۡحَثُ فِيۡهِ عَنۡ مَخَارِجِ الۡحُرُوۡفِ وَصِفَاتِهَا. يعني دا يو علم دئ چي د حروفو د مخارجو او صفاتو څخه بحث کوي. يو بل جامع تعريف يې دا دئ: د حروفو حق ورکول او مستحق ورکول؛ د حق څخه مراد مخارج او صفات لازمه دي او د مستحق څخه مراد صفات عارضيه دي.

دوهم د علم تجويد موضوع:

د دې علم موضوع قرآني الفاظ دي چي هغه عبارت د حروف هجاء څخه دي. هغه د الف څخه تر حرف يا پوري دي او دا ټول نهه ويشت (۲۹) حروف کېږي.

=مخارجو څخه را ايستل (يعني ادا کول) او دوهم دا چي د حروف ټول صفات ادا کول. د دې څخه معلومه سول چي علم اوقاف د تجويد څخه جلا فن دئ، خو د علم اوقاف او علم تجويد ډېر تعلق سته او دا هم معلومه سول چي په خوش آوازی سره قرآن ويل د تجويد د فن څخه زائد او خارج امر دئ.

درېيم د علم تجويد غرض:

د دې علم غرض دا دئ: تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ كَمَا اُنْزِلَ وَتَحْسِيْنُ الْقِرَآءَةِ. يعني داسي تلاوت کول لکه څنګه چي را نازل سوی دئ او د تلاوت عمده او ښايسته جوړول. يا په بل عبارت سره: صَوْنُ اللِّسَانِ عَنِ الْخَطَاِفِیْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ. يعني د قرآن په تلاوت کي ژبه د غلطۍ څخه ساتل.

څلورم د علم تجويد فايده او ثمره:

د علم تجويد فايده او ثمره رضا الهي يا سعادة الدارين ده. يعني که علم تجويد چا زده کړي هغه به په دنيا و آخرت کي کامیابه وي. نبي کريم ﷺ فرمايلي دئ: خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ. يعني غوره او ښه سړی ستاسو څخه هغه سړی دئ چي خپله قرآن زده کړي او بل چا ته قرآن ور زده کړي.

پنځم د علم تجويد حکم:

د علم تجويد حکم پر دوه قسمه دي:

يو فرض عين دئ او بل فرض کفايي دئ. يعني عمل په کول فرض عين دئ او ويل يې او د دغو قاعدو زده کول فرض کفايي دي. د اته څلوېښت (۴۸) ميله په اندازه د علم تجويد د يوه ماهر وجود ضروري دئ، که چيري نه وي نو ټوله ګناهګاره دي او د دغه علم د قواعدو مطابق قرآن ويل پر هر عاقل، بالغ باندي فرض عين دئ. يعني تر داسي اندازې چي په حروفو او معانيو کي تبديلي را نه سي او د دې څخه زيات مستحب دئ. دلته د دغه علم څخه مراد قرآن کريم دئ ځکه ذکر سبب مراد ځني مسبب دئ.

شپږم د علم تجويد فضيلت:

تجويد افضل العلوم دئ؛ ځکه د علم تجويد تعلق د کلام الله سره دئ کوم چي افضل الکلام دئ او د کوم علم تعلق چي د افضل الکتاب سره وي هغه علم افضل العلوم وي.

اووم د علم تجويد ارکان:

د علم تجويد څلور ارکان دي:

۱. مخارج الحروف. (د حروفو مخرجونه)
۲. صفات الحروف. (د حروفو صفتونه)

۳. ترکیبي قاعدې یا اجرا. (مثلاً: ادغام، اخفاء، غنه، مد او داسې نور)
۴. ریاضة اللسان. یعني تکلیف پر ژبه راوستل تر څو کوم حروف چې نه سي ادا کولای، وکولای سي چې ادا یې کړي.

اتم د علم تجوید واضعین:

د علم تجوید واضعین پنځه دي:

۱. ابو عبدالرحمن خلیل بن احمد فراهیدي رحمه الله. (المتوفی سنة ۱۷۰هـق)
۲. عمرو بن عثمان بن قنبر رحمه الله الملقب به سیبویه. (المتوفی سنة ۱۸۸هـق)
۳. محمد بن مستنیر رحمه الله عرف قطرب. (المتوفی سنة ۲۰۹هـق)
۴. یحیی بن زیاد فراء رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷هـق)
۵. مبرد رحمه الله. (المتوفی سنة ۲۰۷هـق)

د دې فن وضع او ترتیب تقریباً د ۱۵۰ هجري سنې څخه شروع کېږي.

نهم د علم تجوید مسمیٰ په علم تجوید سره:

علم تجوید ته ځکه علم تجوید وایي چې حضرت علي کرم الله وجهه د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" تفسیر داسي کړی دئ چي: اَلتَّرْتِيْلُ هُوَ تَجْوِيْدُ الْحُرُوْفِ وَ مَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. حضرت علي کرم الله وجهه په خپل دغه تفسیر کي دغه علم په علم تجوید سره مسمیٰ کړی دئ، نو ځکه اوس تجوید ورته وایي.

لسم د علم تجوید ثبوت:

علم تجوید په قرآن، سنت، اجماع، قیاس، فقه او د علماوو په اقوال سره ثابت دئ:

قرآن:

۱. ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَتْلُونَهُۥ حَقَّ تِلَاوَتِهِۦٓ﴾ (البقرة: ۱۲۱) ژباړه: هغه کسانو ته چي موږ کتاب ورکړی دئ دوی یې داسي تلاوت کوي لکه څنګه چي د هغه د ویلو حق دئ.

امام غزالي رحمه الله فرمایي چي حق تلاوت دا دئ چي ژبه، عقل او زړه درې سره شریک وي. د ژبې حصه د حروفو صحیح ادا کول دئ، د عقل حصه د معانیو او مطالبو تفسیر دئ او د زړه حصه اطاعت او د نصیحت قبلول دي.

۲. ﴿أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ ٱلْقُرْءَانَ تَرْتِيلاً ﴾ (المزمل: ۴) بیضاوي رحمه الله فرمایي: اَیْ جَوِّدِ الْقُرْآنَ تَجْوِیْدًا. (یعني قرآن په تجوید سره ښایسته کړئ) او حضرت علي کرم الله وجهه فرمایي: اَلتَّرْتِیْلُ هُوَ تَجْوِیْدُ الْحُرُوْفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوْفِ. یعني ترتیل نوم دئ د حروفو په تجوید سره ادا کول او د وقف د ځایو پېژندل.

احادیث:

رسول الله ﷺ فرمایي: رُبَّ قَارِئٍ لِلْقُرْآنِ وَالْقُرْآنُ یَلْعَنُهُ. یعني ډېر داسي کسان سته چي دوی په داسي حال کي تلاوت کوي چي قرآن پر دوی لعنت وایي.

ملا علي قاري رحمه الله فرمایي چي په دغه کي درې (۳) ډوله کسان داخل دي: بې عمله، تحریف کوونکی او غلط ویونکی.

ابن مسعود رضی الله عنه یو چا ته قرآن وایه هغه "اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ" بې له مده ووایه، ابن مسعود رضی الله عنه ورته وفرمایل چي رسول الله ﷺ ما ته داسي نه دي ویلي.

اجماع:

۱. ملا علي قاري رحمه الله په "المنحة الفکریة شرح المقدمة الجزریة" کي فرمایي: هٰذَا الْعِلْمُ لَا خِلَافَ فِیْ اَنَّهُ فَرْضُ کِفَایَةٍ وَالْعَمَلُ بِهِ فَرْضُ عَیْنٍ عَلٰی صَاحِبِ کُلِّ قِرَآءَةٍ وَرِوَایَةٍ. وَ لَوْ کَانَتِ الْقِرَآءَةُ سُنَّةً.

ژباړه: په دې کي د هیڅ خلاف او شخړه نه سته چي د علم تجوید قاعدې زده کول فرض کفایي دي او د هغه موافق عمل کول په هر قرآئت او روایت کي فرض عین دئ، که څه هم خپله تلاوت مسنون او مستحب دئ فرض او واجب نه دئ.

. علامه شیخ محمد مکي نصر رحمه الله په نهایة القول المفید کي فرمایي: فَقَدْ اِجْتَمَعَتِ الْاُمَّةُ الْمَعْصُوْمَةُ مِنَ الْخَطَإِ عَلٰی وُجُوْبِ التَّجْوِیْدِ مِنْ زَمَنِ النَّبِیِّ ﷺ اِلٰی زَمَانِنَا وَلَمْ یَخْتَلِفْ فِیْهِ عَنْ اَحَدٍ مِنْهُمْ. وَهٰذَا مِنْ اَقْوَی الْحُجَجِ.

ژباړه: امة معصومه عن الخطا (هغه امت چي د هغه اجماع د غلطي څخه محفوظه ده) هغه د حضور اکرم ﷺ د زمانې څخه بیا زموږ تر زمانې پوري د تجوید پر وجوب باندي اتفاق کړی دئ او په دې کي د هیچا اختلاف نه سته او دا اجماع د قوي دلایلو څخه ده.

قیاس:

۱. قرآن عربي دئ او د تجوید د قاعدو څخه مخالفت کول بعضي وختونه حروف عجمي کوي. د مثال په ډول د ضاد پر ځای ډال یا د حرکاتو مجهول ادا کول.
۲. قرآن د لفظ او معنا د دواړو نوم دئ نو د معنا په ډول د الفاظو تصحیح هم ضروري ده.
۳. په تجوید سره د تلاوت حسن دوه چنده کېږي.

فقه:

فقهاء کرامو رحمهم الله هم لیکلي دي چي قرآن کریم په تجوید سره ویل واجب او ډېر ضروري دئ، ځکه په غلط ویلو سره بعضي وخت معنا داسي بدلېږي چي په هغه سره لمونځ فاسدېږي. او لیکلي يې دي چي په دې اړه خپل خیال معتبر نه دئ بلکي د یوه محقق او ماهر قاري شاهدي ضروري ده او که چیري د حروف د تصحیح کوښښ و نه کړي نو د هغه لمونځ نه صحیح کېږي.

اقوال علماء:

۱. امام علامه شمس الدین ابو الخیر محمد بن الجزری رحمه الله په المقدمة الجزریة کي فرمایي:

وَالْاَخْذُ بِالتَّجْوِيْدِ حَتْمٌ لَازِمٌ   مَـــنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ اٰثِمٌ

ژباړه: قرآن کریم د تجوید موفق ادا کول ډېر ضروري او لازم دئ او هغه څوک چي قرآن کریم په تجوید سره نه وایي هغه ګناهګاره دئ.

۲. الله جل جلاله د قرآن کریم په ترتیل ویلو سره حکم کړی دئ او پر خلکو يې دا واجبه کړې ده چي قرآن کریم په ترتیل سره ووایي. (ملا جیون د تفسیر احمدي مصنف او د عالمګیر باچا استاد)
۳. که چیري څوک د قرآن استاد وي او د تجوید خلاف قرآن وایي یا اجرت واخلي او قرآن غلط ختم کړي، نو دا دواړه د اجرت مستحق نه دي. (د امام جزري رح فتوا)
۴. که څوک قرآن د تجوید خلاف وایي او بل سړی دا واوري او قسم واخلي چي دا قرآن نه وایي، نو د دې سړی دا قسم دروغ نه دئ. (د امام جزري رح فتوا)

۵. حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله د "وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا" په تفسير کي فرمايي: چي "ترتيل" په لغت کي واضح او صاف ويلو ته وايي او په شريعت کي "ترتيل" د اوو (٧) شيانو د رعايت کولو نوم دئ او هغه اووه شيان دا دي:

١. هر حرف د خپل مخرج څخه را ايستل.
٢. د وقف او ابتدا لحاظ کول.
٣. دري (٣) سره حرکتونه صاف ادا کول.
۴. آواز په اندازه لوړول.
۵. آواز عمده جوړول.
٦. د تشديد او مد خيال کول.
٧. د ترهيب او عذاب پر آيتو باندي استغفار او د ترغيب او ثواب پر آيتو باندي د جنت سوال کول.

www.Taleemulislam-Radio.com

دوهمه روښنايي

د تجويد څخه خلاف قرآن ويل، غلط ويل يا بې قاعدې ويلو[1] ته لحن ويل کېږي.

لحن پر دوه (۲) قسمه دي؛ لحن جلي او لحن خفي. او لحن جلي بيا پر څلور (۴) ډوله دي:

اول ډول يې دا دئ چي د يوه حرف پر ځای بل حرف ووايي. لکه د اَلۡحَمۡدُلِلّٰهِ پر ځای اَلۡهَمۡدُ ووايي. يا د ثا پر ځای سين، يا د حا پر ځای ها، يا د ذال پر ځای زا، يا د صاد پر ځای سين، يا د ضاد پر ځای دال، يا د ظا پر ځای زا، يا د عين پر ځای همزه ووايي او په داسي غلطيو کي اکثره علماء اخته دي.

دوهم ډول يې دا دئ چي يو حرف زيات کړي. لکه په اَلۡحَمۡدُلِلّٰهِ کي د دال پېښ او دها زير کش کړي او داسي يې ووايي: اَلۡحَمۡدُوۡلِلّٰهِیۡ.

درېيم ډول يې دا دئ چي يو حرف کم کړي. لکه د لَمۡ يُوۡلَدۡ واؤ ښکاره نه کړي او لَمۡ يُلَدۡ يې ووايي.

څلورم ډول يې دا دئ چي زور، زير، پېښ او سکون د يوه او بل پر ځای ووايي. لکه د اِيَّاکَ کاف ته زير ورکړي، يا د اِهۡدِنَا څخه مخکي همزې ته زور

---

[1] دلته درې (۳) لفظونه ويل سوي دي، خلاف ويل، غلط ويل، بې قاعدې ويل. د خلاف ويلو څخه مراد صفات لازمه پرېښوول، د غلط ويلو څخه مراد مخارج پرېښوول او د بې قاعدې ويلو څخه مراد صفات عارضيه پرېښوول دي.

ورکړي، یا د اَنْعَمْتَ میم ته حرکت ورکړي او داسي يې ووايي اَنْعَمَتَ او یا نوري داسي تېروتني وکړي دې ته لحن جلي ويل کېږي[1] او دا حرام دئ. (حقيقة التجويد)

په ځينو ځايو کي که چيري و معنا ته يې تغير ورسېږي[2] نو لمونځ په فاسدېږي.

دوهم قسم يې لحن خفي دئ:

هغه دا دئ چي داسي غلطي خو و نه کړي خو د حروفو د ښايست له پاره چي کومي قاعدې[3] مقرري سوي دي د هغه څخه يې خلاف ووايي.

---

[1] خلاصه دا ده چي لحن جلي څلور ډولونه لري: ۱ - تبديل الحرف بالحرف. (د يوه حرف په بل حرف سره بدلول) ۲- حروف مده غورځول. ۳ - حرکات او سکنات غلط ويل. ۴ - حرکتونه يعني زور، زير او پېښ کشول. يو حرف په بل حرف سره بدلول کله د مخرج د بدلولو په سبب هم کېږي لکه د حا پر ځای ها ويل او کله د صفات لازمه يا د صفات عارضيه د بدلېدو په سبب هم کېږي لکه د صاد پر ځای سين ويل. د لحن جلي د دوهم او درېيم قسمو خلاصه دا سوه چي زياتوب او کمی دواړه لجن جلي دي په دې کي دا شامل دئ چي مشدد حرف مخفف وويل سي چي دا کمي ده، يا يو مخفف حرف مشدد وويل سي چي دا زياتوب دئ.

[2] "معنا ته يې تغير ورسېږي" پر دغه جمله باندي د فکرکولو څخه وروسته دا معلومېږي چي يوازي د حرف په بدلولو سره لمانځه ته تغير نه رسېږي خو ګناه ده. په لمانځه کي فساد هغه وخت راځي چي په لحن جلي سره د قرآن و معنا ته تغير ورسېږي. مصنف رحمه الله يو داسي جامع عبارت ويلی دئ چي د ډېرو فقهي مسايلو او جزئياتو د سوالو جوابونه ځني حاصلېږي.

[3] د دې قواعدو څخه مراد صفات عارضيه دي.

لکه پر کومه را چي زور یا پیښ وي نو هغه را به ډکه ویل کېږي، لکه د الصِّرَاطَ را چي په اتمه روښنایي کي به یې بیان راسي، لیکن دغه را باریکه ووایي دې ته لحن خفي ویل کېږي.

دا غلطي د اولي غلطي څخه سپکه یعني مکروه ده لیکن د داسي تېروتنو څخه هم د ځان ساتل ډېر ضروري دئ.

یادونه: لحن په نزد د اهل لغتو مطلق غلطي ته ویل کېږي او په نزد د مجویدینو لحن خوش آوازۍ ته ویل کېږي. نبي کریم ﷺ فرمایي: اِقْرَؤُا الْقُرْآنَ بِلُحُوْنِ الْعَرَبِ. یعني تاسو قرآن د عربو په لهجو او خوش آوازۍ سره وایاست. د لحن جلي لغوي معنا ښکاره او سخته غلطي یعني هر څوک په پوهېږي چي مصنف رحمه الله یې تشریح وکړل او د لحن خفي لغوي معنا ده پټه یا سپکه غلطي یعني چي هر څوک نه په پوهېږي یوازي قاریان په پوهېږي.

د بسم الله روښنايي

د قرآن شريف د شروع کولو څخه مخکې اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ کې دا تفصيل دئ:

که چيرې د سورت د سر څخه يې شروع کړي نو بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده او که چيرې د تلاوت کولو په مابين کې بل سورت شروع سي، نو دلته هم بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده [1] او په دا دوهم صورت کې په سورة براءة (سورة التوبة) کې به بِسْمِ اللهِ نه ويل کيږي او بعضې علماوو ويلې دي چې په اول صورت کې به هم بِسْمِ اللهِ نه ويل کيږي [2] او که د سورت د مابين څخه يې تلاوت شروع

---

[1] د آسانۍ په خاطر يې داسې په ياد کړئ چې د ابتدا درې (۳) صورتونه دي: ۱ - ابتدا تلاوت او ابتدا سورت. ۲ - ابتدا تلاوت در ميان سورت. ۳ - ابتدا سورت در ميان تلاوت. د دغه درو حکم دا دئ: چې په اول صورت کې دواړه ويل ضروري دي او په دوهم صورت کې اَعُوْذُ بِاللهِ ويل ضروري ده او په بِسْمِ اللهِ ويلو کې اختيار دئ که يې وايي او که يې نه وايي، خو ښه خبره دا ده چې وويل سي او په درېيم صورت کې يوازې بِسْمِ اللهِ ويل ضروري ده.

[2] يعنې شروع د تلاوت د اول څخه د سورت براءة.

يادونه: د اَعُوْذُ بِاللهِ ثبوت په دغه آيت سره راغلی دئ: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰنِ الرَّجِيْمِ﴾ (سورة النحل، آيت: ۹۸) او د بِسْمِ اللهِ ثبوت په دغه مشهوره حديث سره راغلی دئ: كُلُّ اَمْرٍ ذِىْ بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ بِبِسْمِ اللهِ فَهُوَ اَقْطَعُ وَاَجْزَمُ. د اَعُوْذُ بِاللهِ او بِسْمِ اللهِ له پاره درې =

کړي نو بِسۡمِ اللهِ ویل ښه کار دئ، ضروري نه ده او په همدغه صورت کي اَعُوۡذُ بِاللهِ ویل ضروري ده.

= محله دي چي مخکي تېر سوله او د دغو درو محلو له پاره څلور (۴) حکمونه دي: ۱– فصل کل. ۲–وصل کل. ۳– فصل اول وصل ثاني. ۴–وصل اول فصل ثاني. فصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر هر یو په جلا ساه شروع کړي. وصل کل دا دئ چي تعوذ، تسمیه او د سورت سر ټوله په یوه ساه ووایي. فصل اول وصل ثاني دا دئ چي تعوذ په جلا ساه ووایي او تسمیه او د سورت سر په جلا ساه ووایي. وصل اول فصل ثاني دا دئ چي تعوذ او تسمیه په یوه ساه او د سورت سر په بله ساه ووایي. په ابتدا تلاوت او ابتدا سورت کي څلور سره حکمونه روا دي. په ابتدا تلاوت در میان سورت کي درې حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، وصل اول فصل ثاني. په ابتدا سورت در میان تلاوت کي هم درې حکمونه روا دي: فصل کل، وصل کل، فصل اول وصل ثاني. په کومو صورتو کي چي بعضي حکمونه روا نه دي ځکه چي سامع به دا فکر وکړي چي دا بِسۡمِ اللهِ هم د دغه سورت یوه حصه ده او حال دا دئ چي بِسۡمِ اللهِ خو د قرآن کریم یو جزء دئ.

څلورمه روښنايي

د کومو ځايو څخه چي حروف ادا کېږي هغو ته مخارج وايي او دا ټوله مخارج اوولس (۱۷) دي. [۱]

[۱] مخارج جمع د مخرج ده. د مخارجو مخکي د پنځو (۵) شيانو پېژندل ضروري دي. **اول د مخرج لغوي او اصطلاحي معنا:** مخرج په لغت کي مَوْضِعُ الْخُرُوْجِ يعني د راوتلو ځای دئ. په اصطلاح کي: حِيَزٌ مُوَلِّدٌ لِلْحَرْفِ. يو خاص ځای دئ چي حرف څني راوزي. **دوهم د مخارجو شمېر:** مخارج پر مشهوره قول باندي اوولس (۱۷) دي؛ څکه د مخارجو په شمېر کي درې (۳) مذهبونه دي. اول مذهب د امام سيبويه رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندي مخارج شپاړلس (۱٦) دي څکه امام سيبويه رحمه الله جوف دهن په مخارجو کي نه شمېري او وايي چي د جوف دهن د حروفو ادا ينه په نورو ځايو پوري اړه لري، څکه چي الف يې په انتهاء حلق کي، مده واؤ په شونډانو کي او مده ياء په وسط لسان کي ادا کېږي. دوهم مذهب د امام فراء رحمه الله دئ؛ د ده پر قول باندي مخارج څوارلس (۱۴) دي څکه امام فراء رحمه الله جوف دهن، نهم، لسم او يوولسم مخرجونه په مخارجو کي نه شمېري. د امام فراء او امام سيبويه (رحمهما الله) نظر په جوف دهن کي يو دئ او امام فراء رحمه الله نهم، لسم او يوولسم مخرجونه څکه په مخارجو کي نه شمېري څکه چي امام فراء رحمه الله يې د قرب يا نژدېوالي لحاظ کوي. درېيم مذهب د امام خليل رحمه الله دئ؛ د امام خليل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس (۱۷) دي څکه امام خليل رحمه الله هر حرف ته خپل مخرج ثابته وي او دا مذهب غوره او افضل دئ. که څوک دا سوال وکړي چي حروف نهه ويشت (۲۹) دي او مخارج اوولس دي او مخکي ذکر سول چي امام خليل رحمه الله هر حرف لره خپل مخرج ثابته وي، نو دا څو مخارج اوولس دي او حروف نهه ويشت دي؟ د دې جواب دا دئ چي د حروفو ترمنځ درې نسبته سته، بُعد مخرج، قرب مخرج او اتحاد مخرج. يعني ځيني حروف په مخرج کي يو =

اول مخرج:

د جوف دهن دئ؛ یعني د خولې خالیگاه. د دې ځخه دا حروف ادا کیږي: واؤ چي کله ساکن وي او مخکي حرف یې پېښ ولري. لکه: الْمَغْضُوْبِ. یا چي کله ساکنه وي او مخکي حرف یې زېر ولري. لکه: نَسْتَعِیْنُ. الف چي کله ساکن، بې جټکې وي او مخکي حرف یې زور ولري. لکه: الصِّرَاطَ. ساکن بې جټکې یې په دې سبب وویل چي زور، زیر او پېښ لرونکي او همدا ډول جټکې والا ته همزه ویل کیږي، [1] که څه هم عام خلک دې ته هم الف وایي.

=وي او ځیني حروف په مخرج کي نژدې وي او ځیني حروف په مخرج کي سره یو وي، نو د دغو درو نسبتو په سبب د امام خلیل رحمه الله پر مذهب مخارج اوولس دي. د امام **خلیل** رحمه الله مذهب ته په دې وجه ترجیح ورکړل سوې ده ځکه امام سیبویه او امام فراء (رحمهما الله) په علم التجوید کي د امام خلیل رحمه الله شاگردان دي، نو هر کله چي د استاد او شاگرد ترمنځ اختلاف راسي نو د استاد خبري ته د شاگرد تر خبري ډېر ارزښت ورکول کیږي. **درېیم د حرف لغوي او اصطلاحي معنا:** حرف په لغت کي طرف یا کنارې ته وایي او په اصطلاح کي: هُوَ صَوْتٌ یَعْتَمِدُ عَلٰی مَخْرَجٍ مُحَقَّقٍ اَوْ مُقَدَّرٍ. یعني دا یو انساني آواز دئ چي پر مخرج محقق او مقدر باندي تکیه کوي. د محقق او مقدر تعریف را روان دئ. **څلورم دحروفو شمېر:** د قرآن کریم ټول حروف نهه ویشت (۲۹) دي، د الف څخه تر حرف یا پوري. **پنځم د مخرج اقسام:** مخرج پر دوه قسمه دئ؛ محقق او مقدر. د مخرج محقق تعریف دا دئ: جُزْءٌ مُعَیَّنٌ مِنَ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَالِلّسَانِ وَالشَّفَتَیْنِ. یعني یو معلوم جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبي او د شونډانو. او د. مخرج مقدر تعریف دا دئ: جُزْءٌ غَیْرُ مُعَیَّنٍ مِنَ اَجْزَاءِ الْحَلْقِ وَالِلّسَانِ وَالشَّفَتَیْنِ. یعني یو غیر معین جزء دئ د اجزاوو څخه د حلق، ژبي او شونډانو.

[1] د الف او همزه په مابین کي درې (۳) مشهور توپیرونه سته. اول توپیر یې دا دئ چي الف همیشه ساکن وي او همزه ساکن هم راتلای سي او متحرک هم راتلای سي. =

لکه د اَلْحَمْدُ په سر کي چي کوم الف دئ، یا د بَأْسٌ د مابین کوم الف چي دئ په حقیقت کي دا همزه دئ او په یاد ولرئ چي په دې کتاب کي به دې دواړو الفو ته همزه ویل کېږي او د کوم الف او واؤ چي مخکي یې بیان تېر سو دې ته حروف مده او حروف هوائیه وایي.

حروف مده په دې سبب ورته وایي چي پر دې حروفو باندي مد اصلي کېږي، په یوولسمه روښنایي کي به د دې پوره حال معلوم سي. حروف هوائیه په دې سبب ورته وایي چي دا حروف په هوا کي پوره کېږي.

د کوم واؤ ساکن تر مخه چي زور وي هغه ته واؤ لین وایي. لکه: مِنْ خَوْفٍ. او د کومي یا تر مخه چي زور وي هغه ته یا لینیه وایي. لکه: وَالصَّيْفِ. د واؤ لین او واؤ متحرک بیان به وروسته په شپاړلسم مخرج کي راسي.

دوهم مخرج:

د اقصیٰ یي حلق دئ؛ یعني د حلق آخرنۍ حصه د سینې و خوا ته. د دې ځخه دا حروف ادا کېږي: همزه او ها (ء،ھ).

درېیم مخرج:

د وسط حلق دئ؛ یعني د حلق منځنۍ حصه ده. د دې ځخه دا حروف ادا کېږي: عین او حا بې ټکي والا [1] (ع،ح).

= دوهم توپیر یې دا دئ چي الف همېشه د لکړۍ په شکل راځي او همزه د لکړۍ په شکل هم راځي او د عین د سر په شکل هم راځي. درېیم توپیر یې دا دئ چي په الف کي د رخوت یا نرموالي صفت دئ او په همزه کي د شدت یا سختوالي صفت دئ.

[1] په متن کي د "بې ټکي والا" قید مصنف رحمه الله ځکه ویلی دئ چي که چیري د کاتب ځخه په تېروتنه کي ټکي ورکړل سي، نو هم دې غین او خا نه وایي بلکي عین او حا دې وایي، همدا ډول په ځلورم مخرج کي هم د دې په سبب ځان پوه کړئ.

ځلورم مخرج:

د ادنی یي حلق دئ؛ یعني د حلق هغه حصه چي د خولې و طرف ته ده. د دې ځخه دا حروف ادا کېږي: غین او خا ټکي والا (غ، خ) او دې حروفو ته حروف حلقي وايي.[۱]

پنځم مخرج:

د لَهات[۲] دئ؛ یعني د تالو سره متصل د ژبي بېخ چي هر کله د مقابل تالو سره ولګېږي، نو قاف (ق) ادا کېږي.

شپږم مخرج:

د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته لږ کښته، د دې ځای ځخه کاف (ک) ادا کېږي[۳] او دې دواړو حروفو ته حروف لهاتیه وايي.[۴]

---

[۱] دغه حروف په دې وجه حروف حلقي بولي چي دا د حلق ځخه ادا کېږي. حروف حلقي شپږ حروف دي چي یو شاعر په دې بیت کي را ټول کړي دي:

حروف حلقی شش بود ای نورعین — همزه، ها، حا، عین، خا، غین

[۲] لهات د لام په زور سره حلقي ژوبی ته وايي کوم چي د هر انسان په خوله کي یو بې هډه او زائده غوښه ده. په عربي ژبه کي د لهات تعریف داسي دئ: هِيَ لُحْمَةٌ مُشْتَبِكَةٌ بِاٰخِرِ اللِّسَانِ بِاَعْلَی الْحَنْجَرَةِ وَالْحَلْقِ مِنْ اَقْصٰی سَقْفِ الْفَمِ. یعني د خولې او حلق په مابین کي هغه کوچني د غوښي ټوټه ده چي اوږد شکل لري او د ژبي په پای کي د لوړ تالو او د حلق د سر سره ځړېږي، د لوړ ځخه پلنه او د لاندي ځخه نری ده ځکه نو دې ته لسان صغیر هم وايي. او قاف ته عَلصمی او کاف ته عَکدی هم وايي، ځکه د لهات دننه حصې ته عَلصمه او دباندي حصې ته عَکده وايي.

[۳] د قاف او کاف مخرج داسي په یاد کړئ چي د ژبي بېخ او مقابل تالو د دې ځخه قاف ادا کېږي. او د قاف مخرج ته نژدې د خولې و خوا ته کاف ادا کېږي.

[۴] دې حروفو ته لهاتیه ځکه وايي چي دا حروف د لهات ځخه ادا کېږي.

د غاښو او ژبي نقشه

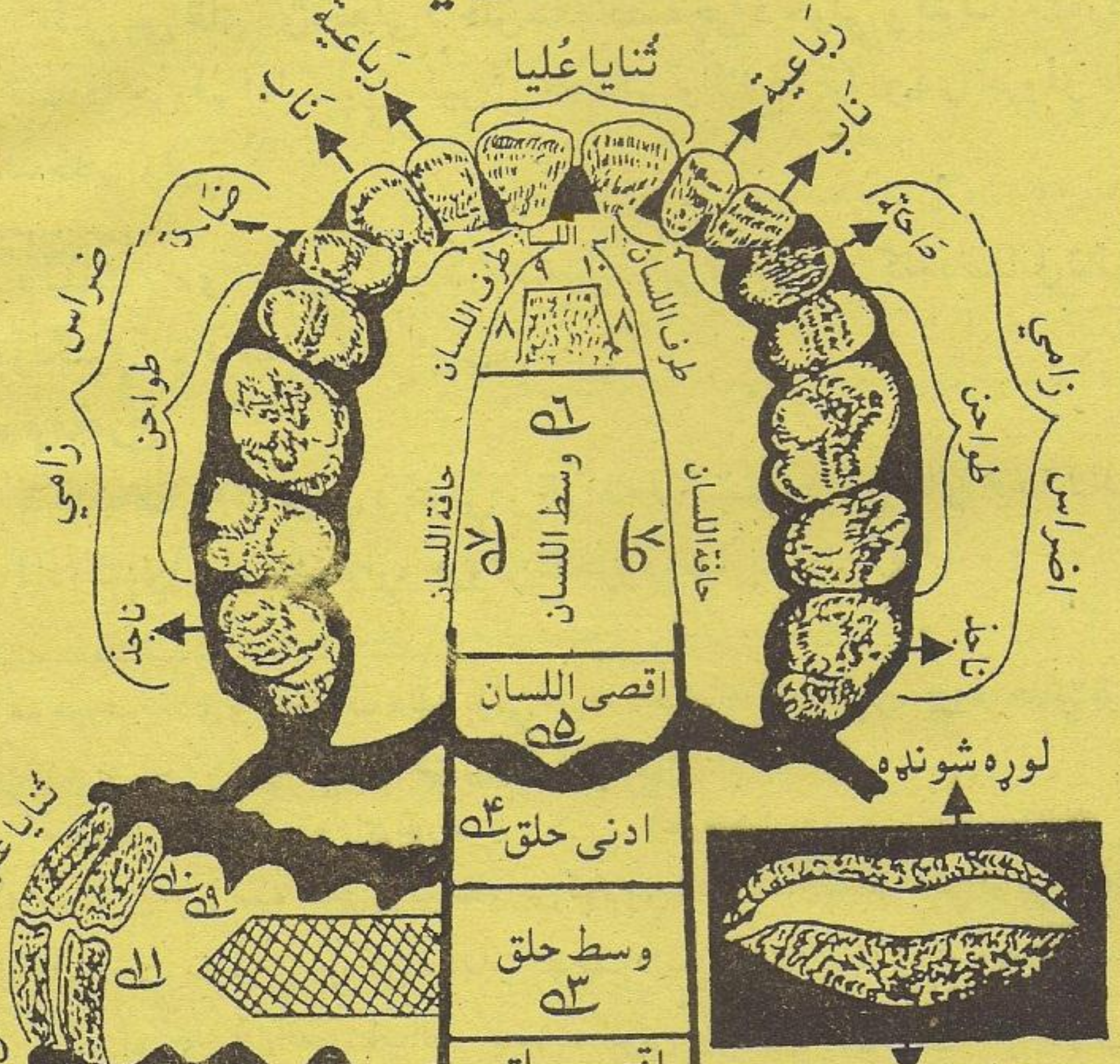

د ژبي نومونه: ژبه اته (۸) نومونه لري چي په لاندي ډول دي: وجه اللسان، ظهر اللسان، اقصی اللسان، وسط اللسان، ادنی اللسان، حافة اللسان، طرف اللسان، راس اللسان او تاسو دا ټول نومونه په لوړه نقشه کي په صحيح ډول ليدلای سي ...
نقشه يې تاسو لوړه ليدلای سي. **يادونه:** په پورته نقشه کي چي کومي شمېري ليکل سوي دي هغه د مخارجو شمېري دي. **يادونه:** د کتاب په اصلي نسخه کي دا نقشه نه سته، يوازي د لوستونکو د تفهيم له پاره دلته راوړل سوې ده.

www.Taleemulislam-Radio.com

اووم مخرج:

د ژبي مابين یا وسط اللسان دئ؛ یعني وسط اللسان چي کله مقابل تالو ته پورته سي د دې ځخه دا حروف ادا کېږي: جیم، شین او یا، هغه یا چي مده نه وي یعني یاء متحرکه او لینیه او د مده او لین بیان په اول مخرج کي تېر سوی دئ او دې حروفو ته حروف شجریه [1] وایي. [2]

نايـ..

مخته چي کوم مخارج راځي په هغو کي د ځینو نومونه په عربي ژبه سره راځي د دې له پاره اول د هغو معنا در ښیو چي ښه یې په یاد کړي چي مخته د هغو په پېژندلو کي درته تکلیف نه وي.

پېژندل پکار دي چي د انسان په خوله کي دو دېرش (۳۲) غاښونه وي؛ د مخ څلور غاښو ته ثنایا وایي، دوو پورته غاښو ته ثنایا علیا او دوو لاندي غاښو ته ثنایا سفلی وایي. او د دې ثنایا سره چي کوم غاښونه متصل (پیوست) څلور غاښونه دي چي هغو ته رَباعیات [3] وایي او قواطع هم ورته ویل کېږي. بیا د دې رَباعیاتو سره څلور تېره غاښونه دي چي هغو ته انیاب او

---

[1] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي شجر درختي ته وایي نو درخته لکه څنګه چي د کښته ځخه و لوړي ته ځي، نو د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي هم وسط اللسان لوړ تالو ته پورته کېږي نو ځکه حروف شجریه ورته وایي.

[2] لِخُرُوْجِهَا مِنْ شَجْرِ الْفَمِ بِسُكُوْنِ الْجِيْمِ وَهُوَ مُنْفَتَحٌ مَابَيْنَ اللَّحْيَيْنِ. (حقیقة التجوید) یعني په دې سبب دې حروفو ته حروف شجریه وایي چي دا د شجر اللسان ځخه ادا کېږي. او "شجر" د جیم په سکون سره د دوو وریو په مابین کي د ژبي هغه حصې ته وایي چي کله خوله بنده وي په فطري ډول هغه خلاصه وي. منه ﷺ

[3] رَباعیات د را په زور سره ویل پکار دئ، د را په پېښ سره صحیح نه دئ.

کواسر وايي. بيا د دې انيابو سره متصل (پيوست) څلور غاښونه دي چې هغو ته ضواحک وايي. بيا د دې ضواحکو سره متصل (پيوست) دوولس نور غاښونه دي، درې راسته طرف ته او درې پورته چپه طرف ته، درې لاندې راسته طرف ته او درې لاندې چپه طرف ته او دې ټولو ته طواحن وايي. بيا د دې طواحنو سره متصل (پيوست) په آخر کې دواړو طرفو ته يو يو غاښ بل دئ چې هغو ته نواجذ وايي. او ضواحک، طواحن او نواجذ دې درې قسمه غاښو ته اضراس[1] وايي چې په پښتو کې ورته زامي وايي. د آسانۍ له پاره دغه ټول د غاښو نومونه په لاندې شعر کې راوړل سوي دي: [2]

شعر

ثنايا او رباعي څلور څلور دي — هم انياب او ضواحک څلور څلور دي

طواحن غاښونه دوولس پوره شمار کړه — نواجذ يې په آخر کې بيا څلور دي

ضواحک او طواحن نواجذ شمار کړه — سوه دا شل غاښه اضراس که فکر وکړې

اتم مخرج:

د ضاد دئ او دا د حافة اللسان څخه ادا کېږي يعني د ژبې د چپه او راسته څنډو څخه ادا کېږي. يعني کله چې اضراس عليا (پورته زامه) د غاښو د بېخو سره ولګېږي او د چپه طرف څخه آسانه دئ او په يوه وار سره د دواړو خواو

---

[1] د همزې په زور او د ضاد په سکون سره د ضِرْس جمع ده، (د ضاد په زير سره) او ضِرْس زامي ته وايي.

[2] د دوو دېرشو (۳۲) غاښونو ټول شپږ نومونه دي: ثنايا، رَباعيات، ناب، ضواحک، طواحن او نواجذ. په دوی کې د طواحن څخه ماسېوا نور ټول څلور څلور دي يوازې طواحن دوولس (۱۲) دي. اول درې نومونه د غاښو دي او آخري درې نومونه د زامو دي.

ثخه ادا کول هم صحيح دئ خو ډېر سخت دئ. دې حرف ته حرف حافيه وايي او اکثره خلک په دې کي سخته غلطي کوي نو د دې وجهي د يو مشاق قاري ثخه تمرين کول ضروري دئ.

دا حرف ډک دال، يا باريک دال، يا د دال مشابه لکه چي نن سبا د اکثرو خلکو داسي ويل عادت دئ داسي هيڅکله ويل پکار نه دي. همدا ډول خاص ظا هم ويل صحيح نه دئ. که چيري ضاد د صحيح مخرج ثخه په صحيح ډول په نرمي سره آواز جاري وساتي او د ټولو صفاتو لحاظ وکړل سي او ادا کړل سي نو آواز به يې په اورېدو کي د ظا د آواز سره ډېر زيات مشابه وي د دال مشابه هيڅکله هم نه دئ، د علم تجويد او قرآئت په کتابو کي همداسي ليکلي دي.[1]

---

[1] دا حرف (ضاد) د حافة اللسان ثخه ادا کېږي د عربي ژبي ثخه ماسېوا د دنيا په نورو ژبو کي دا حرف نه سته، مخرج خو يې معلوم دئ او صفات لازمه يې مشهور دي خو په ادا کي يې سخت اختلاف دئ يعني د خلکو په منځ کي نه د تجويد د علماوو په منځ کي. ځيني خلک دا حرف ډک دال، يا ډکه ظا، يا غين او يا هم ډال ادا کوي. لکه: وَلَاذَّآلِيْنَ، وَلَاظَّآلِيْنَ، وَلَاغُدَّالِيْنَ. دا ټولي طريقې غلطي دي صحيح طريقه دا ده چي حافة اللسان اوږده کړئ د پنځو پورته غاښو يعني نواجذ، طواحن او ضواحکو سره يې په سختي ولګوئ او داسي يې ادا کړئ چي په آواز کي لوړوالي (د جهر په وجه) او آواز جاري وساتل سي. (د رخوت په وجه) په ډکه خوله يعني ښه په غټوالي سره آواز ووزي (د استعلاء او اطباق په وجه) په تلوار سره بايد ادا نه سي بلکي په ټينګوالي او په ځنډ سره ادا سي. (د استطالت او اصمات په وجه). لکه ثنګه چي دا حرف ډېر سخت او مشکل الاداء دئ نو د همدې وجهي د يو مجود قاري ثخه د دې حرف زده کول ضروري دئ، تر ثو ځان د قرآن د غلط ويلو ثخه وساتي ځکه چي غلط قرآن ويل لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ. د دې حرف د تسميې وجه دا ده چي دا د حافة اللسان ثخه ادا کېږي نو ځکه ورته حرف حافية ويل کېږي.

نهم مخرج:

د لام دئ؛ هر کله چي طرف اللسان سره د یو څه حصې د حافې چي د ثنایا، رباعي ناب او ضواحکو د وریو سره مایل د تالو سره ټکر و خوري که چپه طرف وي او که راسته طرف وي او د راسته طرف څخه آسانه دئ او د دواړو طرفو څخه په یوه وار ادا کول هم صحیح دئ.

لسم مخرج:

د نون دئ او هغه هم طرف اللسان دئ، خو د لام د مخرج څخه کم دئ یعني ضواحکو لره د نون په مخرج کي دخل نه سته.

یوولسم مخرج:

د را دئ او دا مخرج د نون و مخرج ته نژدې دئ، خو په دې مخرج کي ظهر اللسان لره هم دخل سته او دغه درو (۳) حروف یعني لام، نون او را ته حروف طَرفیه او ذَلقیه هم ورته وایي. [۱]

دوولسم مخرج:

د طا، دال او تا دئ؛ یعني ادنی اللسان او د ثنایا علیا بیخ دئ او دغه درو (۳) حروفو ته حروف نِطعیه وایي. [۲]

---

[۱] د دې درو (۳) مخرجو (نهم، لسم، یوولسم) د حروفو د تسمیې وجه دا ده، چي دغه ټول حروف د طرف اللسان څخه ادا کېږي ځکه ورته حروف طرفیه یا ذلقیه وایي او ذلق هم طرف ته وایي.

[۲] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي دا د نِطع څخه ادا کېږي او نطع د نون په زیر او د طا په زور سره د تالو هغه ګونجي ځای ته وایي. ځکه نو دې حروفو ته حروف نطعیه وایي.

دیارلسم مخرج:

د ظا، ذال او ثا دئ او دا ادنی اللسان او د ثنایا علیا سرونه دي او دغه درو (۳) حروفو ته حروف لثویه وایي. [۱]

څوارلسم مخرج:

د صاد، زا او سین دئ؛ او دا رأس اللسان او د ثنایا سفلی سرونه سره د یو څه اتصال د ثنایا علیا او دې درو (۳) حروفو ته حروف صفیریه وایي. [۲]

پنځلسم مخرج:

د فا دئ؛ دا د لاندي شونډی نس او د ثنایا علیا سرونه دي.

شپاړلسم مخرج:

د دواړو شونډو دئ او د دې ځخه دا حروف ادا کیږي: میم، با او واؤ هغه واؤ چي مده نه وي یعني واؤ متحرک او واؤ لین او د مده او لین بیان په اول مخرج کي تیر سو، لیکن په دې درو (۳) حروفو کي فرق دا دئ چي با د شونډی د لندې حصې ځخه ادا کیږي د دې وجهي ورته بحري وایي.

او میم د شونډو د وچې حصې ځخه ادا کیږي د دې وجهي ورته بري وایي. او واؤ د دواړو شونډو د کامل ګول والي ځخه ادا کیږي. فا او دې درو (۳) حروفو ته حروف شفویه وایي. [۳]

---

[۱] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي لِثة د لام په زیر او د ثا په زور سره په لغت کي پېوسته کېدو ته وایي، نو د دغه حروفو د ادا کېدو په وخت کي ادنی اللسان د ثنایا علیا سره پېوسته کیږي.

[۲] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي صفیر په لغت کي شپېلکي ته وایي او د دغه حروفو د ادا کولو په وخت کي د خولې ځخه یو تېز شپېلکی راوزي، ځکه نو ورته حروف صفیریه وایي.

[۳] د دې حروفو د تسمیې وجه دا ده چي دا حروف د دواړو شونډو ځخه ادا کیږي او شَفة په لغت کي شونډی ته وایي ځکه نو ورته حروف شفویه وایي.

اوولسم مخرج:

خيشوم [1] يعني د پزي شپيلۍ ده او د دې ځخه غنه ادا کېږي. د غنې بيان به په نهمه او لسمه روښنايي کي د ميم او نون په قاعدو کي انشاء الله راسي.

---

[1] اوولسم مخرج خيشوم دئ؛ يعني د پزي شپيلۍ؛ وَهُوَ الْخَرْقُ الْمُنْجَذِبُ مِنَ الْأَقْصَى الْأَنْفِ. يعني د پزي په آخر کي هغه دننه چاک يا پرې ځای دئ چي د لوړ تالو د لوړي حصې خوا ته وي. د دې ځخه اخفاء والا نون ساکن او نون تنوين ادا کېږي. لکه: مِنْ جِبَالٍ فِيهَا. پر صحيح قول د اخفاء په حالت کي د دواړو نونانو (نون ساکن او نون تنوين) مخرج د خيشوم و طرف ته منتقل کېږي لکه ځنګه چي د صحيح مذهب پر بناء د حروفِ مده مخرج جوف دهن ته مُحول کېږي. نو د لسم مخرج او اوولسم مخرج په مابين کي هيڅ تعارض او تخالف نه سته، ځکه چي لسم مخرج د نون متحرک او نون ساکن مظهر دئ او دا مخرج د نون مخفٰی دئ فلا منافاة نو ګواکي د اخفاء په حالت کي اصل مخرج (رأس اللسان او ورۍ) لره هم دخل نه سته. ليکن ځنګه چي مغلوب لږ او تقريباً معدوم دئ او اغلب و اکثر تعلق د پزي د شپيلۍ وي ځکه نو د ډېر دخل لرونکي مقام لحاظ يې وکړي او د اخفاء په حالت کي يې د دواړو نونانو مخرج خيشوم وښووي او د دواړو مخرجو سره د تعلق درلودلو په سبب په دغه حال کي د نون نوم نونِ مرکب، نون متفرع، حرف فرعي، غنة حرفي او نون خفي دئ. **سوال:** دلته د حروفو د مخارجو بيان کېږي او مصنف رحمه الله فرمايي چي د دې مخرج ځخه غنه ادا کېږي او ښکاره خبره ده چي غنه يو صفت دئ ځکه چي غنه لغةً د غُنين ځخه مشتق ده او د غنين معنا ده "صَوْتُ الْغَزَالَةِ إِذَا ضَاعَ وَلَدَهَا" يعني د هوسۍ هغه آواز کوم چي دا د خپل زوي د ورکېدو يا ضائع کېدو په سبب کوي. او د غنې اصطلاحي تعريف دا دئ: هُوَ صَوْتٌ اَغَنٌّ شَبِيْهٌ بِصَوْتِ الْغَزَالَةِ اِذَا ضَاعَ الْغَزَالَةُ وَلَدَهَا. مَجْهُوْرٌ لَطِيْفٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهَا. يعني غنه يو خيشومي او د پزي غوني والا او نرم خوندور آواز دئ کوم چي په پزه کي پروت وي او د کوترو او هوسيو د آواز سره مشابه وي هغه وخت چي دوی يې د خپل زوي پر ورکېدو يا ضائع کېدو باندي کوي او ژبي لره په غنې کي هيڅ دخل نه سته. او ښکاره خبره ده چي يوازي غوني او بنيا ته حرف نه سي ويل کېدای، نو بيا حضرت مصنف رحمه الله د صفت=

=مخرج څنګه بیان کړي؟ **اول جواب:** دلته د غنې څخه مراد نون مخفٰی دئ نه د غنې صفت او ښکاره خبره ده چي نون مخفٰی حرف دئ نه صفت، نو مصنف رحمه الله د حرف مخرج بیان کړي نه د صفت او تفصیل دا دئ چي د شارح یماني رحمه الله للمقدمة پر قول باندي غنه پر دوه قسمه ده، اوله غنه صفتي چي دا په نون او میم مشدد یا مدغم کي ده او دوهمه غنه حرفي ده چي دا په نون مخفٰی او نون مدغم بادغام ناقص او په میم مخفٰی کي ده نو دلته مراد نون مخفٰی دئ. همدا ډول مکي رحمه الله په "رعاية" کي فرمايي: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ سَاكِنٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ وَاِنَّهَا حَرْفٌ مَجْهُوْرٌ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِ. یعني غنه نون ساکن خفي دئ چي د خیشوم څخه راوزي او دا حرف مجهوره دئ او ژبي لره په غنه کي هیڅ دخل نه سته. او جاربردي رحمه الله په وضاحت سره فرمایلي دي چي: اَلْغُنَّةُ نُوْنٌ مَخْفَاةٌ وَهِيَ مِنَ الْحُرُوْفِ الْفَرْعِيَّةِ. یعني غنه نون مخفٰی ده او د حروف فرعیه وو څخه ده. **دوهم جواب: دا دئ** چي دلته عبارت په تقدیر د غنې والا حرف دئ یعني هغه حرف چي غنه پکښي کیږي. **دریيم جواب:** د غه مخرج یې د فایدې د تکمیل په خاطر بیان کړي ځکه د نورو صفاتو د ادا محل او تلفظ مخارج مقرره دي او د غنې محلِ ظهور د ټولو صفاتو څخه مختلف دئ. او په مخارجو کي د حروفو قید للاکثر حکم الکل د لحاظ څخه دئ. **سوال:** غنه وایو او حرف ولي مراد کړو؟ **جواب:** د اخفاء په حالت کي څنګه چي پر ذات باندي د غنې د صفت غلبه وي یعني په دې حالت کي خیشومي آواز لره داسي دخل وي چي د دې څخه ماسیوا دا حرف ګرسره نه ادا کیږي یا که ادا هم سي ناقص وي، د دې وجهي خپله نون ته غنه وایي. لکه: زَيْدٌ عَدْلٌ. قُرْآنٌ هُدًى.
سوال: د دې بیان څخه معلومه سول چي نون مخفٰی حرف فرعي دئ، ځکه هغه د مخرج اصلي او خیشوم دواړو څخه ترکیباً ادا کیږي او د حرف فرعي تعریف دا دئ: اَیْ مَا يَتَرَدَّدُ بَيْنَ الْمَخْرَجَيْنِ. پر دې بناء باندي ضروري وه چي مصنف رحمه الله د نورو حروف فرعیه وو (اماله والا الف، تسهیل والا همزه، اشمام والا صاد) مخارج هم بیان کړي وای؟ **جواب:** څنګه چي د نورو حروف فرعیه وو دوه دوه مخارج هغه وه چي مخکي تېر سول او د نون مخفٰی دوهم مخرج د دغه ټولو مخارجو مذکوره وو څخه جلا دئ د دې وجهي یې د نون مخفٰی مخرج بیان کړي او د نورو حروف فرعیه وو مخارج یې بیان نه کړل. **سوال:** بعضي=

د مخرج معلومولو طريقه دا ده:

چي دغه حرف ساکن کړه او د دې څخه مخکي متحرکه همزه راوړه هر ځای چي آواز ختم سي هغه يې مخرج دئ.

=حضراتو د نون مخفٰی تعريف داسي کړی دئ: هُوَ حَرْفٌ خَفِيٌّ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ وَ لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِ. يعني نون مخفٰی يو خفي حرف دئ چي د پزي د شپيلۍ څخه راوزي او په دې کي ژبي لره هيڅ دخل نه سته. او د نحوي قاعده ده چي نکره تحت النفي عموم فايده کوي نو د "لَاعَمَلَ" څخه معلوميږي چي د نون مخفٰی په ادا کولو کي ژبي لره يو ذره دخل او تعلق هم نه سته، په داسي حال کي چي دا د تحقيق خلاف دئ؟ **جواب**: دلته مطلق د عمل لسان نفي مراد نه دي بلکي د دې څخه عمل خاص او تعلق مقيد نفي مقصود دئ يعني ژبي لره داسي دخل نه سته څنګه چي د اظهار په حالت کي وي، نو دا د "لَا رَجُلٌ ظَرِيْفٌ فِي الدَّارِ" د قبيل څخه دئ. امام جزري رحمه الله په دې اړه فرمايي: لَا عَمَلَ لِلِّسَانِ فِيْهِمَا كَعَمَلِهِ فِيْهِمَا مَعَ مَا يَظْهَرَانِ اَوْ يَدْغَمَانِ بِغُنَّةٍ. يعني د اخفاء په حالت کي د دواړو نونانو په ادا کولو کي ژبي لره داسي عمل نه سته څنګه چي په حروف اظهار او حروف ادغام مع الغنة کي د ادا کولو په حالت کي سته. ملا علي قاري رحمه الله فرمايي: وَاَنَّ النُّوْنَ الْمَخْفَاةَ مُرَكَّبَةٌ مِنْ مَخْرَجِ الذَّاتِ وَمِنْ تَحَقُّقِ الصِّفَةِ فِيْ تَحْصِيْلِ الْكَمَالَاتِ. يعني نون مخفٰی د ذات حرف د مخرج (د ژبي کناره او تالو) او د تحقق صفت غنه دواړو څخه مرکب دئ تر څو علی وجه الکمال ادا سي. يعني نون مخفٰی د ذات حرف مخرج (د ژبي کناره او تالو) او د تحقق صفت (غنې) څخه مرکب دئ تر څو په پوره دول ادا سي. يعني نون مخفی مرکب د خپل ذات حرف مخرج چي هغه د ژبي کناره او تالو دئ او د تحقق صفت چي هغه غنه ده د دغو دواړو څخه مرکب دئ تر څو په پوره توګه ادا سي.

د حروفو د مخارجو اجمالي نقشه

(۱) مخرج: ا، و، ی	(۲) مخرج: ء، ه	(۳) مخرج: ع، ح
په حالت کي د مده د خولې د خالیگاه څخه.	د حلق د آخر څخه کوم چي د سینې و خوا ته دئ.	د حلق د مابین څخه.
(۴) مخرج: غ، خ	(۵) مخرج: ق	(٦) مخرج: ک
د حلق د شروع څخه کوم چي د خولې و خوا ته دئ.	د ژبي پای کوم چي د حلقي ژوبي سره نژدې ده کله چي د لوړ تالو سره ولگېږي.	د همدغه قاف د مخرج څخه لږ د خولې و خوا ته.
(۷) مخرج: ج، ش، ی (غیر مده)	(۸) مخرج: ض	(۹) مخرج: ل
د ژبي مابین یا وسط اللسان چي کله د تالو د مابین سره ولگېږي.	د ژبي اړخ یا طرف اللسان چي کله د لوړو زامو سره ولگېږي. د چپه طرف څخه آسان او د راسته طرف څخه سخت دئ، د دواړو طرفو څخه په یوه وار ادا کول ډېر مشکل دئ.	طرف اللسان چي هر کله د لوړو څلور قسمه غاښو د وریو سره ولگېږي.
(۱۰) مخرج: ن	(۱۱) مخرج: ر	(۱۲) مخرج: ط، د، ت
دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو لره دخل نه سته.	دا هم د لام د مخرج په ډول دئ خو ضواحکو او ناب لره دخل نه سته او ظهر اللسان لره هم دخل سته.	ادنی اللسان چي کله د ثنایا علیا د بېخو سره ولگېږي.
(۱۳) مخرج: ظ، ذ، ث	(۱۴) مخرج: س، ص، ز	(۱۵) مخرج: ف
ادنی اللسان چي هر کله د ثنایا علیا د سرو سره ولگېږي.	رأس اللسان چي هر کله د ثنایا سفلی د سرو سره ولگېږي او یو څه ثنایا علیا لره هم دخل سته.	د لاندي شونډې نس او د ثنایا علیا سرونه دي.

(۱٦) مخرج: ب، م، و (غیر مده)	(۱۷) مخرج: ن، م مخفی یا خېشوم
"ب" د دواړو شونډو د لندې حصې د یو ځای کېدو څخه او "م" د دواړو شونډو د وچې حصې څخه او "و" (غیره مده) د دواړو شونډو د کامل گول والي څخه ادا کېږي.	د نون او میم مخفی غنه د خېشوم یعني د پزې د شپېلۍ څخه ادا کېږي.

پنځمه روښنايي

په کومو کيفيتو (ډولو) سره چي حروف ادا کېږي هغو کيفيتو (ډولو) ته صفات ويل کېږي.[1] او هغه پر دوه قسمه دي؛[2] يو ډول يې دا دي که چيري

---

[1] يعني د مخرج څخه د وتلو په وخت کي د حرف په آواز کي چي کوم کيفيت (ډول) يا حالت پيدا کېږي هغه ته صفت ويل کېږي.

[2] صفات جمع د صفت ده. صفت وايي په لغت کي مَاقَامَ بَالشَيْئِ يعني صفت هغه شئ دئ چي دې درېدل کوي په بل شي پوري. لکه رنګ چي په دېوال پوري ولاړ وي. او اصطلاحي تعريف يې دا ده: اَلصِّفَةُ هِيَ كَيْفِيَةٌ عَارِضَةٌ لِلْحَرْفِ عِنْدَ حُصُوْلِهٖ فِي الْمَخْرَجِ. يعني صفت يو داسي کيفيت (ډول) دئ چي کله حرف د خپل مخرج څخه را ووزي نو دا صفت ور عارضېږي يعني ور وراندي کېږي. د صفاتو څخه مخکي د اتو (۸) شيانو پېژندل ضروري دي؛ **اول د صفت لغوي او اصطلاحي معنا:** د صفت لغوي او اصطلاحي معنا مخکي تېره سول. **دوهم د صفت اقسام:** صفت پر دوه قسمه دئ؛ لازمي او عارضي. لازمي هغه صفتونه دي چي همېشه د حرف سره ورسره وي که چيري دغه صفتونه ادا نه سي نو هغه حرف به ګرسره پاته نه سي يعني د هغه حرف لفظ يا معنا ته به يې تغير ورسېږي. او عارضي هغه صفتونه دي چي د حروفو د زينت يا ښايست له پاره وي چي د هغه په نه ادا کولو سره د حروفو ښايست له منځه ځي يعني يو وخت وي او يو وخت نه وي. لکه د را ډکوالي او باريک والي. **درېيم د صفاتو تعداد دئ:** ټول صفتونه اوولس (۱۷) دانې دي. **څلورم په حروفو کي څو صفات راځي؟** په حروفو کي پنځه (۵) يا شپږ (٦) او يا هم اووه (۷) صفتونه راځي. **پنځم په يوه حرف کي څو زيات صفات راځي او لږ څو صفات راځي؟** په يوه حرف کي زيات صفات اووه (۷) راځي او لږ صفات پنځه (۵) راځي. **شپږم په حروفو کي د صفاتو معلومولو طريقه:** د صفاتو معلومولو طريقه دا ده چي د صفاتو مجموعې ته =

دغه صفات ادا نه سي نو هغه حرف به ګرسره پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات ذاتيه، لازمه، مميزه او مقومه ويل کېږي.[۱]

دوهم قسم يې دا دي چي هغه حرف خو پاته سي خو هغه ښايست او زينت يې پاته نه سي او داسي صفاتو ته صفات محسنه، مزينه، محليه او عارضيه ويل کېږي،[۲] اول قسم يې اوولس (۱۷) صفتونه دي.[۳]

=ګورو که چيري هغه حرف په هغه مجموعه کي موجود وو خو ډېره ښه او که چيري نه وو، نو بيا د هغه مقابل صفت ته ګورو ځکه په مقابل صفت کي يې خامخا وي. مثلاً د همس مجموعې ته ګورو که چيري هغه حرف د همس په مجموعې کي موجود وي خو ډېر ښه او که نه وي نو په جهر کي خامخا سته. **اووم د هر صفت لغوي او اصطلاحي معنا او مطلب:** چي دا به د هر صفت سره يو ځای راسي. **اتم د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو څه اثر لوېږي؟** د صفاتو د ادا کولو په وخت کي پر حروفو باندي د صفاتو اثر تمايز او جلا والي دئ يعني يو حرف د نورو حروفو څخه را جلا کوي.

[۱] د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: لازمه ځکه ورته وايي چي دا صفات د حروفو سره همېشه ملګري دي. ذاتيه ځکه ورته وايي چي دا صفات د حروفو په ذات کي موجود دي. ممزه ځکه ورته وايی چی دا صفات د حروفو په مابين کی تمايز او جلا والي راولي. مقومه ځکه ورته وايي چي کوم صفت په يوه حرف کي وي هغه صفت په نورو حروفو کي نه وي.

[۲] د دې صفاتو د تسميې وجه دا ده: عارضيه ځکه ورته وايي چي دا صفات عارضي دي يعني کله کله وي او کله نه وي. محليه، مزينه او محسنه په دې وجه ورته وايي چي دا صفات د حروفو د ښايست له پاره دي يعني حروف په ښايسته کېږي. لکه د را ډکوالي او داسي نور.

[۳] **يادونه:** صفات لازمه پر دوه قسمه دي؛ متضاده او غير متضاده. اول لس صفات يې متضاده دي او پاته اووه (۷) صفات يې غير متضاده دي او تضاد يې بالمقابل دي. يعني هر صفت د مقابل ضد دئ لکه همس او جهر دغه دواړه صفتونه په خپل مابين کي سره =

(۱) همس: [۱]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مهموسه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوری سره و درېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي یو قسم کښته والي (نرموالی) وي.[۲] او داسي حروف لس (۱۰) دي چي مجموعه يې دا ده: **فَحَثَّهُ شَخْصٌ سَكَتَ.** [۳]

(۲) جهر: [۴]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مجهوره وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و درېږي چي د ساه جاري کېدل بند سي او په آواز کي

=ضد دي یعني همس د شدت ضد نه دئ او شدت د جهر ضد نه دئ یعني د خپل مقابل ضد دئ د بل یوه ضد نه دئ.

[۱] همس په لغت کي کرار والي ته وايي.

[۲] د همس تعریف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي کمزوري سره ودرېږي چي ساه جاري وي او په آواز کي یو قسم کښته والي وي. دا مطلب د لغت په مرسته سره د همس د لفظ څخه معلومېږي او "ساه جاري کېدل" په تعریف کي داخل نه دئ لیکن دا ساه جاري کېدل يې علامه ده چي مهموسه حروف باید ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول اَثْ چي د کښته آواز سره ساه راوزي، ځکه چي ساه یو څه آواز جوړېږي او یو څه په خپل تنفسي حالت باندي پاته کېږي.

[۳] د دې مجموعې معنا دا ده: شوق او ترغیب ورکړئ هغه چا ته چي چپوالي يې غوره کړی وي.

[۴] جهر په لغت کي لوړوالي ته وايي.

يو قسم لوړوالي وي.[1] او د مهموسه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مجهوره دي. همس او جهر يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۳) شدت:[2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته شديده وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي قوت سره و درېږي چي آواز بند سي او په آواز کي يو قسم سختي وي[3] او داسي حروف اته (۸) دي چي مجموعه يې دا ده: اَجِدُكَ قَطَبْتَ.[4]

(۴) رخوت:[5]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته رخوه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزورۍ سره و درېږي چي آواز جاري وي او په آواز کي يو قسم

---

[1] د جهر تعريف همدومره دئ چي په مخرج کي آواز په داسي قوت سره ودرېږي چي په آواز کي لوړوالي وي. "او ساه جاري کېدل بند سي" دا عبارت د تعريف څخه خارج دئ ځکه چي دا محضي يوه علامه ده. مطلب يې دا دئ چي مجهوره حروف بايد ساکن ادا کړل سي. د مثال په ډول په اَدْ کي ټوله آواز په زوره سي، ځکه چي ټوله ساه آواز جوړېږي.

[2] شدت په لغت کي سختي ته وايي.

[3] د شدت معنا ده سختوالي او ټينګوالي يعني په مخرج کي آواز په داسي سختي سره ودرېږي که چيري په ساکن حالت کي د يوه حرف آواز جاري ساتل وغواړي نو دا نه سي کولای يعني امکان يې نه سته، نو اصلي تعريف داسي دئ چي حرف په داسي ټينګي او سختي سره ادا سي چي د سکون په حالت کي آواز بند سي. لکه: اَقْ.

[4] د دې مجموعې معنا دا ده: ما ته تروش مخی پيدا کړې.

[5] د را په کسره سره رِخوت په لغت کي نرموالي ته وايي.

نرمي وي[1] او د شدیده او متوسطه حروفو څخه ماسیوا نور ټول حروف رخوه دي او د متوسطه بیان هم را روان دئ.

د همس او جهر په ډول شدت او رخوت هم یو د بل مقابل (ضد) دي او د دې دواړو صفتو په مابین کي یو بل صفت دئ.

توسط: [2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته متوسطه او بینیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي آواز په دې حروفو کي نه پوره بند وي او نه پوره جاري وي. [3] (حقیقة التجوید)

داسي حروف پنځه دي مجموعه یې دا ده: لِنْ عُمَرُ. [4]

دا توسط جلا صفت نه شمېرل کېږي ځکه په دې کي یو څه شدت او یو څه رخوت دئ نو د دې دواړو صفتو څخه جلا صفت نه سو.

---

[1] د تعریف خلاصه یې دا ده: چي آواز په خپل مخرج کي په داسي کمزوري سره ودرېږي چي په آواز کي یو ډول نرمي وي او د نرمي علامه دا ده چي د سکون په حالت کي د رخوه حروفو آواز جاري سي. د مثال په ډول: اَسْ.

[2] توسط په لغت کي د یو شي مابین تـه وایي او اصطلاحي تعریف او مطلب یې خپله مصنف رحمه الله ذکر کړي دي. بله دا خبره یاد ساتل پکار ده چي توسط جلا صفت نه دئ ځکه که چیري بل صفت وګڼل سي نو صفتونه اتلس (۱۸) کېږي او حال دا دئ چي صفتونه اوولس (۱۷) دي. ځکه په توسط کي نه پوره شدت او نه پوره رخوت دئ نو ځکه توسط یو مستقل صفت نه بلل کېږي بلکي د شدت او رخوت ترمنځ یو صفت دئ.

[3] یعني نه د شدیده په ډول سختي پکښې سته او نه د رخوه په ډول نرمي پکښې سته بلکي د دواړو صفتونو تر مابین یو منځنی حالت دئ. خلاصه دا ده چي په دې صفت کي شدت ناقصه او رخوت ناقصه سته یعني دواړه صفتونه پکښې ناقص دي پوره نه دي.

[4] د دې مجموعې معنا دا ده: نرم سه اې عمره!

شبه: [۱]

په دې ځای کي یوه شبه ده، هغه دا ده چي حرف تا او حرف کاف یې په مهموسه کي هم شمېرلي دي په داسي حال کي چي په دې کي هم آواز بندېږي او د دې سببه یې په شدیده وو کي هم شمېرلی دي؟

د دې جواب دا دئ چي په دې دواړو حروفو کي همس کمزوری (ضعیف) دئ شدت زورور (قوي) دئ، نو د شدت د قوي کېدو په سبب خو به آواز بند سي خو د لږ همس کولو وروسته یو څه اندازه ساه هم جاري وي خو په دې ساه جاري کېدو کي هم ډېر احتیاط ساتل پکار دئ. ځکه که چیري آواز جاري سي نو کاف او تا به شدیده نه سي پاته بلکي رخوه به سي او دوهم دا چي په دې کي به د ها آواز پیدا سي او غلط به سي.

(۵) استعلاء: [۲]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مستعلیه وایي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي همېشه د ژبي پای (اقصی اللسان) لوړ تالو ته پورته کېږي چي د هغه د لوړېدو په وجه دا حروف

---

[۱] په دغه شبه کي یو اعتراض واردېږي، د اعتراض خلاصه دا ده: چي حرف تا او حرف کاف دي په مهموسه کي هم شمېرلي دي او په شدیده کي دي هم شمېرلي دي نو دا څنګه کېدای سي چي په یوه حرف کي دي د همس په خاطر ساه جاري وي او د شدیده په خاطر دي آواز بند وي؟ موږ د دې اعتراض له پاره دوه جوابونه ورکوو؛ اول جواب دا دئ: چي په دې حروفو کي شدت قوي دئ خو د لږ همس سره ډېر نه. دوهم جواب دا دئ: چي تا به دا اعتراض هغه وخت کولای که چیري همس او شدت سره ضد وایي، موږ مخکي وویل چي د صفاتو تضاد بالمقابل دئ. د همس ضد جهر دئ ځکه که چیري یو سړی چپ وي د هغه آواز خو بند وي نو آیا د هغه ساه هم بنده وي او داسي نه ده.

[۲] استعلاء په لغت کي لوړوالي ته وایي.

ډک ويل کېږي او داسي حروف اووه (۷) دي چي مجموعه يې دا ده: خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ.

(٦) استفال: [1]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مستفله وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي پای (اقصی اللسان) و لوړ تالو ته نه پورته کېږي چي د نه پورته کېدو په وجه دا حروف باريک ويل کېږي.

د مستعليه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله دي او دا دواړه صفتونه يعني استعلاء او استفال هم يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۷) اطباق: [2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مطبقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروف د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو سره موښلي او داسي حروف څلور دي: (ص، ض، ط، ظ).

(۸) انفتاح: [3]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته منفتحه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابين (وسط اللسان) د لوړ تالو څخه جلا وي که څه هم د ژبي پای (اقصی اللسان) د پورته

---

[1] استفال په لغت کي کښته والي ته وايي.

[2] اطباق په لغت کي چسپېدلو ته وايي. يعني يو شی چي په بل شي پوري چسپ سي. په اطباق کي وسط اللسان د مقابل تالو سره چسپېږي.

[3] انفتاح په لغت کي خلاصوالي ته وايي.

تالو سره و موښلېږي لکه څنګه چي په قاف کي موښلي او که و نه موښلېږي. (جهد المقل مع شرح)

د مطبقه حروفو څخه ماسېوا نور ټول حروف منفتحه دي او دا دواړه صفتونه يعني اطباق او انفتاح يو د بل مقابل (ضد) دي.

(۹) اذلاق: [۱]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پيدا سي هغو ته مذلقه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د ژبي او شونډانو د کنارې څخه ډېر په آساني او ژر سره ادا کېږي او داسي حروف شپږ (٦) دي چي مجموعه يې دا ده: فَرَّ مِنْ لُبٍّ. [۲]

يعني په دې کي چي کوم حروف شفوي دي هغه د شونډانو د کنارې څخه ادا کېږي او د شفويه مطلب په شپاړلسم مخرج کي تېر سوی دئ او کوم چي شفويه نه دي هغه د ژبي د کنارې څخه ادا کېږي. (درة الفريد للشيخ الدهلوی رحمه الله)

(۱۰) اصمات: [۳]

---

[۱] اذلاق په لغت کي طرف يا بغل ته وايي.

[۲] د دې مجموعې معنا دا ده: د عقل خاوند د بې عقل د مجلس څخه وتښتېدي، ځکه د ده عقل دا اجازه نه ورکوي چي د بې عقله سره کښېني.

[۳] اصمات په لغت کي سختي ته وايي.

يادونه: د څلورو صفتو پر بنياد په قرآن کريم کي چي څومره حروف دي هغه پر درې (۳) قسمه دي او هغه څلور صفتونه دا دي: استعلاء، استفال، انفتاح او اطباق. **اول قسم** يې مستعليه مطبقه دي چي دا څلور حروف دي: ص، ض، ط، ظ. دا څلور حروف همېشه ډک ويل کېږي ځکه چي په دې څلورو حروفو کي د ژبي پای (اقصی اللسان) او د ژبي مابين=

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته مصمته وايي. مطلب د دي صفت دا دئ چي دا حروف د خپل مخرج څخه په مضبوطي او سختي سره ادا کېږي، په آسانۍ او ژر سره نه ادا کېږي.

د مذلقه حروفو څخه ماسېوا نور ټوله حروف مصمته دي او دا دواړه صفتونه یعني اذلاق او اصمات یو د بل مقابل (ضد) دي.

دي لسو (۱۰) صفتو ته صفات لازمه متضاده وايي ځکه چي یو د بل مقابل (ضد) دي.

لکه مخکي چي موږ وویل چي مخته کوم صفات راځي هغو ته **"غیر متضاده"** وايي او د صفات متضاده وو څخه هیڅ حرف خالي نه پاته کېږي، بلکي څومره حروف چي دي پر هر حرف باندي د مقابل صفتو څخه یو نه یو صادقېږي. او صفات غیر متضاده په بعضو حروفو کي وي او په بعضو حروفو کي به نه وي **"صفات غیر متضاده"** دا دي:

(۱۱) صفیر: [1]

=(وسط اللسان) مقابل تالو ته پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي د ژبي مابین او د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه ډک ویل کېږي. **دوهم قسم** یې مستعلیه منفتحه دي چي دا درې حروف دي: خ، غ، ق. دا درې حروف همېشه متوسط ویل کېږي یعني نه ډک او نه باریک، ځکه د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي د ژبي مابین مقابل تالو ته نه پورته کېږي او په کومو حروفو کي چي یوازي د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه همېشه متوسط ویل کېږي. **درېیم قسم** یې مستفله منفتحه دي او دا حروف د مستعلیه مطبقه او مستعلیه منفتحه څخه ماسېوا نور ټوله حروف مستفله منفتحه دي، ځکه په کومو حروفو کي چي نه د ژبي مابین مقابل تالو ته پورته سي او نه د ژبي پای مقابل تالو ته پورته سي هغه حروف همېشه باریک (تش) ویل کېږي.

[1] صفیر په لغت کي شپېلکي ته وايي.

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته صفیریه وايي. مطلب د دي صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي یو تېز آواز د شپیلکي په ډول راوزي او داسي حروف درې (۳) دي: ص، ز، س.[۱]

(۱۲) قلقله:[۲]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته حروف قلقله وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي د سکون په حالت کي د دې حروفو د ادا کېدو په وخت کي په مخرج کي حرکت پیدا کېږي.[۳]

داسي حروف پنځه دي چي د هغو مجموعه دا ده: **قُطْبُ جَدٍّ**.[۴]

(۱۳) لین:[۵]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته حروف لینیه وايي. مطلب د دې صفت دا دئ چي دا حروف د خپل مخرج څخه په داسي نرمي ادا

---

(۱) صفیر پر درې (۳) قسمه دي؛ **اول قسم** یې صفیر اعلیٰ دئ چي هغه په حرف زا کي دئ. **دوهم قسم** یې صفیر متوسط دئ چي هغه په حرف سین کي دئ. **درېیم قسم** یې صفیر ادنٰی دئ چي هغه په حرف صاد کي دئ.

(۲) قلقله په لغت کي حرکت او جُنبش ته وايي.

(۳) قلقله پر دوه ډوله ده؛ یوه قلقله کُبری او بله قلقله صُغری ده. قلقله کبری هغه ده چي حرف د قلقلې د کلمې په پای کي راسي او هغه حرف به ساکن وي، سکون که عارضي وي او که اصلي. دوهم ډول یې قلقله صُغری ده هغه دا ده چي حرف د قلقلې د کلمې په مابین کي راسي او هغه حرف به ساکن وي په سکون اصلي سره ځکه قلقله پر ساکن حرف باندي کېږي.

(۴) د دې مجموعې معنا دا ده: د نېکبختۍ مدار او یا د نېکبختۍ ستوری او یا د بزرګۍ ستوری.

(۵) لین په لغت کي نرمي ته وايي.

کیږي که چیرې څوک پر دې باندې مد کول وغواړي کولای سي چي مد پر وکړي.[1]

داسي حروف دوه (۲) دي: واؤ ساکن او یاء ساکنه هر کله چي د دوی پر ماقبل (مخکي) حرف باندي فتحه (زور) وي. لکه: مِنۡ خَوۡفٍ، وَالصَّيۡفِ.

(۱۴) انحراف:[2]

په کومو حروفو کي چي دا صفت پیدا سي هغو ته منحرفه وایي او داسي حروف دوه (۲) دي: لام او را.

مطلب د دې صفت دا دئ چي د دې حروفو د ادا کیدو په وخت کي په لام کي د ژبي د کنارې و طرفته او په را کي د ژبي شاه (ظهر اللسان) او څه د لام و مخرج ته میلان پیدا سي.[3] (یعني د لام د ادا کیدو په وخت کي د را و مخرج

---

[1] یعني د حروف مده آواز د جوف دهن څخه راوزي په دوی کي د آواز اوږدولو پوره پراخي (وسعت) سته. خو هر کله چي د حروف لینیو مخرج معلوم وو نو ځکه په دوی کي د آواز اوږدولو هیڅ امکان نه سته. لیکن د مد فرعي په احوالو کي به معلومه سيْ چي د مد بعضي صورتونه داسي دي چي په هغو کي د مد محل حروف لین وي او هغه کشیږي یعني مد پر کیږي. د دې اعتراض د دفع کولو له پاره د تجوید علماوو په حروف لین کي داسي نرمي غوره کړه چي پر دوی باندي مد کیدای سي همدغه نرمي ده چي د لین صفت ورته ویل کیږي او د مصنف رحمه الله دا عبارت د فکر کولو وړ دئ "چي که چیرې څوک پر دې باندي مد کول وغواړي کولای سي چي مد پر وکړي".

[2] انحراف په لغت کي میلان ته وایي.

[3] په لام او را کي د انحراف مطلب دا دئ چي په دې دواړو کي د خپل مخرج څخه د متجاوز کیدو او یو او بل ته د مایل کیدو او ګرځیدو حالت پیدا کیږي. څنګه چي لام د حافة اللسان څخه شروع کیږي او وروسته د طرف اللسان یعني د را و مخرج ته میلان کوي. او را چي کله د طرف اللسان څخه شروع کیږي نو وروسته و ظهر اللسان او یو څه د لام و مخرج ته =

ته مېلان وي او د را د ادا کېدو په وخت کي د لام و مخرج ته مېلان وي. (درة الفريد)

(۱۵) تکرير: [۱]

دا صفت يوازي په حرف را کي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي څنګه چي د دې د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي يوه لړزه يعني رېږدېدل وي له دې وجهي په دغه وخت کي د تکرار مشابهت وي. [۲]

دا مطلب نه دئ چي په دې کي تکرار ښکاره کړل سي ځکه چي دا بيا هم يو حرف دئ زيات حروف نه دي. [۳] (دُرة الفريد ملخصاً)

=ميلان کوي، نو د دې وجهي کوچنی چي کله خبري زده کوي نو د لام پر ځای را وايي. لکه د راکړه پر ځای "لاکه" او د راوړه پر ځای "لاوله" چي د دې انحراف په وجه د هغه څخه د را پر ځای لام ادا کېږي. (نهاية القول: صـ: ۵۲)

[۱] تکرير په لغت کي لړزه يا رپېدو ته وايي.

[۲] د تکرير تعريف دا دئ(د حرف د ادا کېدو په وخت کي په ژبه کي لړزه وي الخ) او دا صفت يوازي په را کي دئ او دا بايد په داسي نرمي يا لطافت سره ادا کړل سي چي را مکرره نه سي او دا هغه وخت مکرره کېږي چي کله په ويلو کي د دې صفت د ښکاره کولو ښه کوښښ وسي. حقيقت دا دئ چي د دې صفت پټول پکار دئ ځکه چي د لړزې يا رپېدو د آواز سره څه تعلق ددئ؟ که څه هم مشدده وي. لکه: كَرَّةً او مَرَّةً. او په را کي د اذلاق همدغه تقاضا او غوښتنه ده.

[۳] دلته يوه خبره ياد ساتل ضروري ده چي تکرير پر درې (۳) قسمه دي: **اول عين تکرير دئ:** عين تکرير دا دئ چي يو حرف هم په خپل مخرج کي او هم په صفت کي مکرر سي. **دوهم مشابه بالتکرير دئ:** مشابه بالتکرير دا دئ چي يو حرف په مخرج او په صفاتو کي يو وي خو سامع يا اورېدونکی دا فکر وکړي چي تکرير يې وکړي. **درېيم عدم تکرير دئ:** عدم تکرير دا دئ چي يو حرف نه په مخرج کي وويل سي او نه په صفاتو کي وويل=

(۱٦) تفشي: [۱]

دا صفت يوازي په شين كي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د شين د ادا كولو په وخت كي آواز دننه په خوله كي پاشل كېږي. (درة الفريد)

(۱۷) استطالت: [۲]

دا صفت يوازي په ضاد كي دئ. مطلب د دې صفت دا دئ چي د ضاد د ادا كېدو په وخت كي د مخرج د شروع څخه د مخرج تر پاى پوري[۳] يعني د ژبي د حافې (حافة اللسان) د اول څخه تر آخره پوري آواز جاري وي.

=سي. نو دلته مراد مشابه بالتكرير دئ، ځكه كه عين تكرير مراد سي نو په قرآن كريم كي به د ځان څخه حروف زيات سي او دا لحن جلي دئ او نه عدم تكرير مراد دئ ځكه په قرآن كريم كي به حروف كم سي او دا هم لحن جلي دئ او لحن جلي حرام دئ، نو ځكه دلته زموږ مراد مشابه بالتكرير دئ.

[۱] تفشي په لغت كي پاشلو ته وايي.

[۲] استطالت په لغت كي اوږدوالي ته وايي.

[۳] د دې عبارت څخه دا ښكاره سوه چي د ژبي د حافې اِبتدا د نواجذو د مقابل څخه كېږي او دغه اقصىٰ يي حافه ده او انتهاء يې په هغه برخه باندي كېږي كوم چي د ضواحكو مقابل دئ او همدغه ادنىٰ يي حافه ده، د كوم څخه چي د لام د مخرج ابتدا كېږي خو د مخرج د اوږدوالي په وجه په آواز كي هم يو څه اوږدوالي راځي. په ضاد او ظا كي لوي فرق خو د مخرج دئ ځكه چي د دواړو مخارج جلا جلا دي خو يو څه فرق يې په استطالت سره هم كېږي چي دا صفت يوازي په ضاد كي دئ او په پاته نورو صفاتو كي چي متضاده دي دواړه مشترک دي. د دې صفاتو د اشتراک په وجه ويل سوي دي چي ضاد مشابه بالظاء دئ دا تشابه او مشابهت قائمول او د عين ظا څخه د ساتلو مسئله د دې فن يوه نازكه مسئله ده چي د دې فرق ساتلو له پاره د مشاقو استادانو څخه استفاده كول ضروري ده. بيا دا هم ياد ساتل پكار دي چي د آواز په اوږدولو كي دي مبالغه نه كوي ځكه چي دا اوږدوالي يو معمولي او لږ دئ د يوه الف د اندازې څخه هم كم دئ.

يعني د ضاد مخرج چي څومره اوږد دئ نو په پوره مخرج کي د آواز د جاري کېدو له وجهي به آواز هم اوږد سي. (جهد المقل)

لومړۍ فايده:

که چيري و يو چا ته دا شبه (شک) وي چي دا اووه (۷) صفتونه چي په آخر کي ذکر سول په کومو حروفو کي چي دا صفتونه نه وي په هغو کي به د دې صفتونه ضد خامخا وي. د مثال په ډول په ضاد کي د استطالت صفت دئ نو په پاته ټولو حروفو کي به عدم استطالت وي، نو دا دواړه ضده چي سره يو ځای سول نو ټولو حروفو لره شامل سول، نو بيا د صفات لازمه متضاده او غير متضاده وو څه فرق سو؟

د دې جواب دا دئ چي دا خو صحيح ده خو په صفاتو متضاده وو کي د هر صفت د ضد لږترلږ نوم هم وو[1] او د دواړو نومو څخه به پر هر حرف باندي يو نه يو نوم صادقېږي. دلته څنګه چي د ضد نوم نه سته له دې وجهي د ضد د صادق کېدلو اعتبار و نه کړل سو، په دې دواړو صفتو کي دا فرق سو.

دوهمه فايده:

يوازي د مخارجو او صفاتو ته د کتلو په وجه د خپل صحيح ادا کېدو يقين مه کوئ. په دې کي د يو مشاق استاذ څخه د مشق (تمرين) کولو ضرورت دئ. که چيري داسي يو استاذ درته پيدا نه سي نو بالکل د بې خبره پاته کېدو پر ځای د تجويد د کتابو څخه ګټه اخيستل هم غنيمت دئ.

---

[1] د نوم د نه کېدو وجه دا ده چي عدم استطالت څه مفهوم وجودي نه دئ بلکي مفهوم سلبي دئ او د شيانو (اشياء) تعريفونه د حقائق ثابته وو او نفس الامري مفهوم په مقابله کي کېږي، د دې سببه عدم استطالت نه يو صفت وګڼل سو او نه ورته څه نوم تجويز سو داسي کول د علمي شان څخه منافي دئ.

درېيمه فايده:

د دې روښنايي په اول کي د صفت لازمه ذاتيه په تعريف کي ليکل سوي دي چي که چيري هغه صفت ادا نه سي نو هغه حرف به پاته نه سي. دا حرف نه پاته کېدل پر څو قسمه دي:

يو دا چي په بل حرف بدل سي.[1] دوهم دا چي هغه حرف خو وي ليکن په هغه کي څه کمي او نقصان راسي.[2] درېيم دا چي د هغه حرف عربيت پاته نه سي (يعني عجمي سي) بلکي د ځانه جوړ سوی حرف سي.[3]

همدا حال دئ د صحيح مخارجو څخه د نه ادا کولو چي کله يو حرف سي او کله بل حرف سي، کله په هغه کي څه کمي راسي او کله بالکل د ځانه جوړ سوی حرف سي په داسي تېروتنو سره بعضي وختونه لمونځ هم فاسدېږي، له دې وجهي که چيري داسي غلطي وسي نو خاص د دغه ځای پوښتنه کول او د يوه معتبر عالم څخه د دې مسئلې پوښتنه کول ضروري ده.

همدارنګه د زور، زير يا کموالي او زياتوالي د تېروتنو همدغه حکم دئ چي د هغه مثالونه په دوهمه روښنايي کي ذکر سول. که چيري داسي د زور، زير او نوري داسي تېروتني وسي هم دي د يوه معتبر عالم څخه د مسئلې پوښتنه وکړل سي.

---

[1] د مثال په ډول که چيري په حرف طا کي د استعلاء او اطباق صفت ادا نه سي نو حرف تا به سي.

[2] د مثال په ډول قلقله و نه کړي يا په حرف شين کي تفشي و نه کړي.

[3] يعني يو غير عربي حرف سي. د مثال په ډول دال په ډال سره بدل سي. موږ د ماليزيا په خلکو کي د دې ليدنه کړې ده چي دوی د دال پر ځای ډال وايي.

څلورمه فایده:

په حروفو کي چي د مخارجو او صفات لازمه په سبب سره چي کومې نیمګړتیاوي کېږي د فن تجوید اصلي مقصد د هغو تېروتنو څخه ځان ساتل دئ. له همدې وجهي مو د مخارجو او صفاتو بیان د ټولو قاعدو څخه مخکي راوړي. اوس چي د صفات محسنه[1] متعلق قاعدې راځي، هغه د دې ذکر سوی مقصد څخه په دوهمه درجه کي دي خو اوس په عام ډول سره د دې دوهمي درجې د قواعدو لحاظ تر هغه اصلي مقصد زیات کېږي. د هغه وجه دا ده چي په دې قواعدو سره نغمه ښایسته کېږي او عام خلک د نغمې زیات خیال ساتي او د مخارجو او د صفات لازمه وو په نغمه کي هیڅ دخل نه سته له دې وجهي و دې ته توجه کمه کوي.

پنځمه فایده:

لکه څنګه چي دا د بې پرواهي خبره ده چي څوک په تجوید کي کوښښ نه کوي، همدا ډول زیاتی (تجاوز) بلل کېږي چي لږ قواعدي یادي کړي نو ځان کامل (پوره) وګڼي او نور حقیر، خوار او د هغوی لمونځونه فاسد وګڼي، یا په چا پسي لمونځ نه کوي. محقیقینو علماوو د عامو مسلمانانو د ګناهګاره کېدو او د هغوی د لمونځونو د نه صحیح کېدو حکم نه دي کړی. په دې کي د اعتدال درجه قائمول د هغو علماوو کار دئ کوم چي د قرآئت د ضروري ګڼلو

---

[1] محسنه یعني حروفو ته ښایست ورکوونکي صفتونه، محلیه یعني حروفو ته زینت ورکوونکي صفتونه خو دې صفاتو ته اکثره علماء صفات عارضه وايي. مطلب دا چي په دا صفتونه په حروفو کي همېشه نه وي بلکي کله وي او کله نه وي او که چیري دا صفتونه ادا نه سي نو د حروفو و ذات او حقیقت ته هیڅ تاوان نه رسېږي خو په ښایست کي یې فرق راځي.

سره سره په فقه او حديثو باندي هم نظر ساتي، د دې مسئلې تحقيق په دوهمه روښنايي کي وګورئ.

د حروفو د صفاتو اجمالي نقشه

يادونه:

د دغه اوولسو (۱۷) صفاتو پر بنياد باندي ټوله حروف پر پنځه (۵) قسمه دي:

۱. اقوى: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د قوت وي، که يو صفت د ضُعف پکښې وي پروا نه لري.
۲. قوي: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د قوت وي او لږيې د ضُعف وي.
۳. متوسط: هغه حروفو ته وايي چي بعضي صفات يې د قوت وي او بعضي صفات يې د ضُعف وي.
۴. ضعيف: هغه حروفو ته وايي چي ټول صفات يې د ضُعف وي، که يو صفت د قوت پکښې وي پروا نه لري.
۵. ضعيف: هغه حروفو ته وايي چي ډېر صفات يې د ضُعف وي او لږيې د قوت وي.

شمېره	حروف	صفات							تعداد	درجه
۱.	ا	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۲.	ب	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اذلاق	قلقله	.	٦	متوسط
۳.	ت	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۴.	ث	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۵.	ج	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	قلقله	.	٦	قوي
٦.	ح	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	اضعف
۷.	خ	همس	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعيف
۸.	د	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	٦	قوي

٩.	ذ	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
١٠.	ر	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	تکریر	٧	متوسط
١١.	ز	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفیر	.	٦	متوسط
١٢.	س	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	صفیر	.	٦	ضعیف
١٣.	ش	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	تفشي	.	٦	ضعیف
١۴.	ص	همس	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	صفیر	.	٦	قوي
١۵.	ض	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	استطالت	.	٦	اقوی
١٦.	ط	جهر	شدت	استعلاء	اطباق	اصمات	قلقله	.	٦	اقوی
١٧.	ظ	جهر	رخوت	استعلاء	اطباق	اصمات	.	.	۵	اقوی
١٨.	ع	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
١٩.	غ	جهر	رخوت	استعلاء	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
٢٠.	ف	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	اضعف
٢١.	ق	جهر	شدت	استعلاء	انفتاح	اصمات	قلقله	.	٦	اقوی
٢٢.	ک	همس	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	ضعیف
٢٣.	ل	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	انحراف	.	٦	متوسط
٢۴.	م	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	ضعیف
٢۵.	ن	جهر	توسط	استفال	انفتاح	اذلاق	.	.	۵	ضعیف
٢٦.	و	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لین	.	٦	ضعیف
٢٧.	ه	همس	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	اضعف
٢٨.	ء	جهر	شدت	استفال	انفتاح	اصمات	.	.	۵	قوي
٢٩.	ی	جهر	رخوت	استفال	انفتاح	اصمات	لین	.	٦	ضعیف

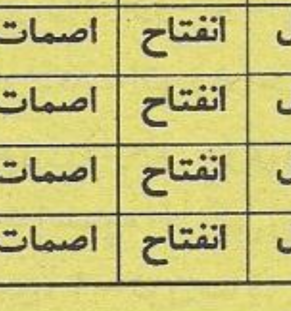

شپږمه روښنايي

پوهېدل پکار دي چي دا صفتونه په ټولو حروفو کي نه دي، يوازي په اتو (۸) حروفو کي دي[1] چي په مختلفو حالاتو کي د مختلفو صفاتو رعايت کېږي هغه حروف دا دي:

لام، را، ميم ساکن او مشدد، نون ساکن او مشدد او په نون ساکن کي تنوين هم داخل دي که څه هم په ليکلو کي نون نه دئ خو په ويلو کي نون دئ. د مثال په ډول پر با چي دوه زوره وي نو بَنْ ويل کېږي.[2]

---

[1] ليکن د دې خبري مطلب دا نه دئ چي په فن تجويد کي يوازي او يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه دي، ځکه د فن تجويد په کتابو کي د ادغام صغير او ادغام کبير ذکر هم سته کوم چي صفات عارضيه دي او په ډېرو حروفو کي پيدا کېږي. بلکي مطلب دا دئ په دې کتاب کي کوم چي د ابتدايي زده کوونکو له پاره دي او مختصر دئ يوازي د اتو (۸) حروفو صفات عارضيه ذکر کېږي د دغه اتو (۸) حروفو مجموعه دا ده: اَوْيَرْمَلَانِ.

[2] نون ساکن هغه نون دئ چي مرسوم وي (ليکل سوی وي) او پر هغه باندي حرکت نه ويل کېږي. تنوين هغه نون ساکن دئ چي د اسم په آخر کي راسي او مرسوم نه وي. د نون ساکن او تنوين څلور مشهور توپيرونه دا دي: ۱-نون ساکن په وقف او وصل دواړو حالتو کي ويل کېږي او نون تنوين يوازي په وصل کي ويل کېږي په وقف کي نه ويل کېږي. ۲-نون ساکن هر ځای مرسوم يعني ليکلی وي ماسېوا د دې ثو لفظو څخه "لَيَكُونًا" (سورة يوسف) او "لَنَسْفَعًا" (سورة العلق) چي دا نون تنوين نه دئ او ماسېوا د "كَاَيِّنْ" د لفظ څخه چي هر ځای راسي. ۳-نون ساکن د کلمې په مابين کي او پای کي راتلای سي او تنوين همېشه =

الف چي همېشه د هغه مخکي زور وي، واؤ ساکن چي د هغه مخکي پېښ يا زور وي، ياء ساکنه چي هر کله د هغې مخکي زير يا زور وي، څلورمه روښنايي اول مخرج د الف او همزې فرق او حقيقت بيان سوی دئ بيا يې وګورئ.

په دغه حروفو کي ځيني داسي صفتونه سته چي بې له د استاد د ښوولو څخه ادا کېږي، د هغو صفاتو د بيانولو ضرورت نه سته. د مثال په ډول د الف، واؤ او ياء چيري ثابت پاته کېږي او چيري حذف کېږي. دلته يوازي هغه صفتونه ذکر کېږي چي په يوازي ويلو سره سړی نه پوهېږي[1] بلکي په خپله اراده غواړي لکه ډک ويل، باريک ويل، غنه کول يا نه کول او مد کول يا نه کول. اوس د دې اتو (۸) حروفو قاعدې جلا جلا ذکر کېږي.

=د کلمې په آخر کي راځي. ۴-نون ساکن د کلمې په درو ډولو (اسم، فعل، حرف) کي وي او نون تنوين همېشه د اسم په آخر کي وي.

[1] د مثال په ډول د التقاء ساکنين په سبب اول ساکن حرف مده حذف کول. لکه: اَقِيۡمُوا الصَّلٰوةَ. يا کسره ورکړي او و يې وايي لکه: قُلِ ادۡعُوا اللّٰهَ او داسي نور.

اوومه روښنايي

(دلام په قاعدو کي)

د "الله" په لفظ کي چي کوم لام دئ د دې څخه مخکي که چيري زور لرونکی يا پېښ لرونکی حرف وي نو دغه لام به ډک ويل کېږي. د مثال په ډول: اَرَادَاللهُ، رَفَعَهُ اللهُ او دې ډک ويلو ته تفخيم ويل کېږي.[1]

که چيري د دې څخه مخکي زير لرونکی يو حرف وي نو هغه لام باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: بِسۡمِ اللهِ او دې باريک ويلو ته ترقيق وايي.

د "الله" د لفظ څخه ماسېوا نور ټوله لامونه باريک ويل کېږي. د مثال په ډول: مَاوَلّٰهُمۡ او كُلَّهٗ.

يادونه:

د "اَللّٰهُمَّ" په لفظ کي هم همدا قاعده ده کومه چي د "الله" په لفظ کي ده، ځکه چي د دې په اول کي هم لفظ د "الله" سته.[2]

---

[1] د تفخيم معنا ده ډک ويل. لکه څنګه چي په حروفو مستعليه او مطبقه وو کي شونډي را ټولول نه دي پکار همدا ډول په لام مُفخمه کي هم د دې خبري خيال ساتل پکار دئ چي شونډي ګول نه سي او د اسم جلاله په لام کي تفخيم هم پوره وسي.

[2] د دې قاعدې سره سم به د "سُبۡحَانَکَ اللّٰهُمَّ" او "قَالُوا اللّٰهُمَّ" لامونه به ډک ويل کېږي. او د "قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِکَ الۡمُلۡکِ" لامونه به باريک ويل کېږي.

اتمه روښنايي

(د را په قاعدو کي)

لومړۍ قاعده:

که چيري پر را باندي زور يا پېښ وي هغه را به ډکه ويل کېږي. د مثال په ډول: رَبُّکَ، رُبَمَا. او که چيري پر را باندي زير وي[1] نو هغه را به باريکه ويل کېږي. د مثال په ډول: رِجَالٌ.

يادونه:

را مشدده هم يوه را ده، د هغې خپل حرکت ته اعتبار دئ چي ډکه ويل کېږي او که باريکه ويل کېږي.

---

[1] را مکسوره بالاتفاق باريکه ويل کېږي که کسره لازمي وي لکه: رِجَالٌ، يا عارضي وي لکه: وَ اَنْذِرِ الَّذِيْنَ، يا کسره کامله وي لکه مثالونه چي يې تېر سول، يا کسره ناقصه وي لکه پر وَالْفَجْرِ چي وقف بالروم وسي، يا لکه په مَجْرٖهَا کي چي را مماله ده. دغه مکسوره را په مابين کي وي لکه: تَحْرِمُ، يا په طرف کي وي لکه: وَ الْقَمَرِ (د وصل په حالت کي). منونه يعني تنوين لرونکې وي لکه: مُقْتَدِرٍ، يا غير منونه يعني تنوين لرونکې نه وي مثال يې تېر سوی دئ او يا د دغه را مکسورې ماقبل ساکن وي لکه: الدَّارِ، يا متحرکه وي لکه: اَرِنَا. واضحه خبره دا ده که چيري د را وروسته حروف مستعليه راسي لکه: الرِّقَابِ، يا مستفله حروف راسي لکه: رِزْقًا، که مشدد وي او که مخفف وي لکه څنګه چي مخکي يې مثالونه تېر سول. (نهاية القول المفيد، صـ: ۹۰)

د مثال په ډول د سِرًّا را به ډکه ویل کیږي او د دُرِّیٌّ را به باریکه ویل کیږي.
دغه قاعده به په راتلونکي دوهمه قاعده کې نه داخله وي لکه بعضي ناخبره کسان دغه ډوې (۲) را ګڼي اوله ساکنه او دوهمه متحرکه دا خبره غلطه ده.

دوهمه قاعده:

که چیري را ساکنه وي[1] نو د هغې څخه د مخکې حرف حرکت ته کتل پکار دئ چي پر هغه باندي کوم حرکت دئ؟ که چیري زور یا پیښ وي نو هغه را به ډکه ویل کیږي. د مثال په ډول: بَرْقٌ او یُرْزَقُوْنَ. او که چیري زیر وي[2] نو هغه را به باریکه ویل کیږي. د مثال په ډول: وَاَنْذِرْهُمْ. خو د دې را د باریک ویلو له پاره درې (۳) شرطونه دي:

اول شرط دا دئ:

چي دا زیر به اصلي وي عارضي به نه وي، ځکه که چیري دا زیر عارضي وي بیا دا را باریکه نه ویل کیږي بلکي ډکه ویل کیږي. لکه: اِرْجِعُوْا. وګورئ چي را ساکنه هم ده او د هغې څخه مخکې حرف چي همزه دئ زیر هم لري خو لکه څنګه چي دا زیر[3] عارضي[1] دئ له دې سببه دا را ډکه[2] ویل کیږي.

---

[1] که د را حرکت اصلي وي لکه: وَانْحَرْ، یا عارضي وي لکه پر وَ دُسُرٍ او وَ نَهَرٍ باندي چي وقف وسي نو را ډکه ویل کیږي که څه هم سکون عارضي دئ.
[2] را چي ساکنه وي ماقبل یې مکسور وي دغه را باریکه ویل کیږي که څه هم دا سکون اصلي وي. لکه: فَانْتَصِرْ، یا عارضي وي یعنې د وقف په سبب وي. لکه: حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ.
[3] لِدَفْعِ تَعَذُّرِ الْاِبْتِدَاءِ بِالسُّکُوْنِ. یعني د همزه وجود په دې خاطر دئ چي په کلام عربي کې ابتدا په ساکن سره محاله او مشکله ده. منه رح

لیکن بې له د عربي کتابو د ویلو څخه د دې پېژندنه نه سي کېدای چي کسره یعني زیر اصلي په کوم ځای کي دئ او زیر عارضي په کوم ځای کي دئ. په کومو ځایو کي چي تاسو ته شک یا شبه پیدا سي د یو عربي پوه څخه پوښتنه وکړئ او په دې قاعده باندي عمل وکړئ.

دوهم شرط دا دئ:

چي دا زیر او را به دواړه په یوه کلمه کي وي او که چیري په دوو (۲) کلمو کي وي[3] نو بیا دا را باریکه نه ویل کېږي بلکي ډکه ویل کېږي. د مثال په ډول: رَبِّ ارْجِعُوْنَ،[4] اَمِ[5] ارْتَابُوْا.[6] (دُرة الفرید)

---

[1] ځکه په اِرْجِعُوْا کي همزه وصلي ده او همزه وصلي په خپله بالذات عارضي وي، د دې وجهې د همزه وصلي حرکت هم عارضي دئ.

[2] لِاَنَّ الْاَصْلَ فِي الرَّاءِ التَّفْخِيْمُ كَمَا الْاَصْلُ فِي اللَّامِ التَّرْقِيْقُ. یعني ځکه اصل په را کي ډکوالي دئ لکه په لام کي چي اصل باریک والي دئ. منه

[3] دې ته کسره منفصله وایي ځکه چي زیر او را په جلا جلا کلمو کي دي.

[4] په رَبِّ ارْجِعُوْنِ او الَّذِيْ ارْتَضٰى کي که څه هم کسره اصلي ده خو د منفصل والي په خاطر را ډکه ویل کېږي یعني کسره په جلا کلمه کي ده او را په جلا کلمه کي ده.

[5] وَكَسْرَةُ الْمِيْمِ عَارِضٌ اَيْضًا لِاِجْتِمَاعِ السَّاكِنَيْنِ فَيُرَقَّقُ هٰذِهِ الرَّاءُ لِفَقْدِ الشَّرْطَيْنِ، هٰذَا اَوْلٰى. یعني د میم کسره هم عارضي ده ځکه چي د التقاء ساکنین په خاطر یې کسره ورکړې ده، نو دغه را باریکه ویل کېږي ځکه چي دوه (۲) شرطونه پکښي نه سته او باریک ویل یې اولٰی او غوره دئ. منه

[6] اَمِ ارْتَابُوْ په اصل کي اَمْ اِرْتَابُوْ دئ، د را ساکني ماقبل کسره منفصله هم ده او عارضي هم ده.

د دې شرط پېژندنه د اول شرط په نسبت آسانه ده ځکه د کلمې يو والي او د کلمې دوه والي هر سړي ته معلومېږي.

درېيم شرط دا دئ:

چي د هغې را څخه وروسته به په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي او که چيري داسي وي نو بيا دا را ډکه ويل کېږي او داسي حروف اووه (۷) دي چي د هغو ذکر په پنځمه روښنايي په پنځم صفت کي راغلی دئ.

د مثال په ډول: قِرْطَاسٍ، اِرْصَادًا، فِرْقَةٍ، لَبِالْمِرْصَادِ. په دې ټولو کي به را ډکه ويل کېږي. په ټول قرآن کي د دې قاعدې دا څلور لفظونه پيدا کېږي[1] او د دې شرط پېژندنه آسانه ده.

يادونه:

د درېيم شرط سره سم د "كُلُّ فِرْقٍ" د لفظ را به هم په تفخيم سره ويل کېږي، خو لکه څنګه چي پر قاف باندي هم زير دئ،[2] نو له دې سببه د بعضي قاريانو په نزد ترقيق دئ او دواړه طريقې جائز دي.

---

[1] دا په ياد ولرئ چي لفظ د مِرْصَادٌ دوه ځايه دي، يو په سورة نباء کي "كَانَتْ مِرْصَادًا" او بل په سورة الفجر کي "لَبِالْمِرْصَادِ".

[2] دلته لکه څنګه چي د را وروسته قاف دئ او قاف د حروفو مستعليه وو څخه دئ او د را د تفخيم سبب دئ. خو لکه څنګه چي قاف مکسوره دئ په دې سبب سره د قاف تفخيم ضعيفه سو لکه څنګه چي مخکي معلومه سوې ده چي د کسرې په خاطر عارضي التفخيم حروف باريک ويل کېږي او په لازمي التفخيم حروفو کي په تفخيم کي يې ضعف راځي.

يادونه:

په درېيم شرط کي يې چي دا قيد ليکلی دئ "چي که چيري د داسي را څخه وروسته په هغه کلمه کي حروف مستعليه نه وي". دا قيد يې ځکه وايه چي که چيري حروف مستعليه په بله کلمه کي وي بيا د حروفو مستعليه اعتبار نه سته. لکه: اَنْذِرْ قَوْمَكَ، فَاصْبِرْ صَبْرًا، په دې مثالو کي به را باريکه ويل کېږي.

درېيمه قاعده:

که چيري د را ساکنې څخه پر مخکي حرف باندي حرکت نه وي هغه هم ساکن وي، داسي د وقف په حالت کي کېږي چي اوس به يې په مثالو کي وويني نو بيا د هغې را د مخکني حرف څخه مخته يعني درېيم حرف ته ګورو که چيري پر هغه باندي زور يا پېښ وي نو دا را به ډکه وايو. د مثال په ډول: لَيْلَةُ الْقَدْرِ، بِكُمُ الْعُسْرَ. په دې مثالو کي دواړي را ساکني دي، حرف دال او حرف سين هم ساکن دي پر قاف باندي زور او پر عين باندي پېښ دئ له دې وجهي څخه د دې دواړو کلمو را به ډکه ويل کېږي.

که چيري پر هغه باندي زير وي نو را به باريکه وايو. لکه: ذِیْ الذِّکْرِ. دلته را هم ساکنه ده او کاف هم ساکن دئ او پر دال باندي زير دئ له دې وجهي دا را باريکه ويل کېږي.

(۱) يادونه:

ليکن د دې ساکني را څخه مخکي چي کوم حرف ساکن وي که چيري دا حرف ساکن "ی" وي نو بيا د "ی" څخه مخکي حرف ته نه ګورو بلکي را په هر حالت کي باريکه وايو، د"ی" څخه مخکي چي هر حرکت وي. لکه: خَيْرٌ، قَدِيْرٌ. د دې دواړو را باريکه ويل کېږي.

(۲) يادونه:

د دړېيمي قاعدې سره سم لفظ د "مِصْرَ" او "عَيْنُ الْقِطْرِ" باندي چي هر کله وقف وکړل سي نو د دې را باريک ويل پکار دي. ليکن قاريانو د دې دواړو لفظو د را له پاره باريک[۱] او ډک[۲] دواړو طريقو سره ويلي دي، خو بهتره خبره دا ده چي په خپله پر را باندي چي کوم حرکت وي د هغه اعتبار وکړل سي.[۳] نو په لفظ د "مِصْرَ" کي تفخيم اولی او غوره دئ او په "عَيْنُ الْقِطْرِ" کي ترقيق اولی او غوره دي.

(۳) يادونه:

د دړېيمي قاعدې پر بناء په سورة الفجر کي پر "اِذَا يَسْرِ" باندي چي هر کله وقف وکړل سي نو دا را ډکه ويل پکار ده. ليکن ځينو قاريانو د دې را د باريک ويل اولی ليکلي دي[۴] خو دا روايت ضعيف دئ.[۵] ځکه نو دغه را د دړېيمي قاعدې سره سم ډکه ويل پکار ده.

---

[۱] د علامه ابو عمرو داني رحمه الله او جمهورو قاريانو همدا مذهب دئ چي د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را باريکه ويل کېږي. (نشر، ص: ۱۰٦، ج: ۲)

[۲] د امام ابو عبدالله بن شُريح او نورو همدا رايه ده چي د مِصْرَ او عَيْنُ الْقِطْرِ را ډکه ويل کېږي. (نشر)

[۳] علامه جزري رحمه الله همدا قول غوره کړی دئ.

[۴] لِاَنَّ اَصْلَهُ يُسْرِی فَرَقَّقُوْا الرَّاءَ لِيَدُلَّ عَلَی الْيَاءِ الْمَحْذُوْفَةِ. يعني ځکه يُسَرِ په اصل کي يُسْرِی دئ، نو را يې باريکه کړل تر څو پر حذف سوي ياء باندي دلالت وکړي. منه

[۵] حقيقت دا دئ چي فَاَسْرِ، اَنْ اَسْرِ، وَاللَّيْلِ اِذَا يَسْرِ، وَنُذُرِ، الْجَوَارِ (شوری، رحمن، کورت). پر دې پنځو کلمو باندي که چيري وقف بالاسکان وسي نو په را کي تفخيم او ترقيق دواړه =

=جائز دي. دا پنځه کلمې په اصل کي ياء لري؛ اولي دوې (۲) کلمې په اصل کي اَسۡرِیۡ وې، د آخره څخه يې ياء مده د حالت بنائي په سبب حذف کړې. يُسۡرَ هم په اصل کي يُسۡرِیۡ دئ د فواصل په خاطر يې ياء حذف سوه. (يعني د آيتو د آخرو کلمو د مطابقت په خاطر يې ياء حذف کړل) همدا ډول په نُذُرِیۡ کي ياء د اضافت د فواصل په خاطر حذف سوه، نو دلته پر را باندي د سکون عارضي کېدو او ماقبل مفتوح يا مضموم کېدو په خاطر پر را باندي تفخيم پکار دئ او د کلمې پر اصل باندي د دلالت کولو له پاره او په دې وجه چي د آخر څخه د ياء حذف عارضي دئ او عارضي حذف معتبر و نه ګڼل سي بلکي ياء په مثل د باقي و ګڼل سي نو د را به باريکه وويل سي.او د الۡجَوَارِیۡ ياء متطرفه هم په قاعده د قاضٍ حذف سوې ده. علامه جزري رحمه الله ترقيق لره ترجيح ورکوي او فرمايي: وَكَذٰلِكَ الۡحُكۡمُ فِیۡ وَالَّيۡلِ اِذَا يَسۡرِ فِي الۡوَقۡفِ بِالسُّكُوۡنِ عَلٰى قِرَآءَةِ مَنۡ حَذَفَ الۡيَاءَ . فَحِيۡنَئِذٍ يَكُوۡنُ الۡوَقۡفُ عَلَيۡهِ بِالتَّرۡقِيۡقِ اَوۡلٰى. (نشر، ص: ۱۱۱، ج: ۲)

شيخ علي بن محمد ضباع په شرح کي د شاطبيه فرمايي: لٰكِنۡ يُسۡتَحۡسَنُ التَّرۡقِيۡقُ فِيۡ اِذَا يَسۡرِ وَ نُذُرۡ عَلٰى حَذۡفِ الۡيَاءِ فِيۡهِمَا لِلدَّلَالَةِ عَلَى الۡيَاءِ وَ لِلۡفَرۡقِ بَيۡنَ كَسۡرَةِ الۡاِعۡرَاب وَ كَسۡرَةِ الۡبِنَاءِ. (ارشاد المريد للضباع، ص: ۱۸۷ على حاشية الابراز)

صاحب د "غيث النفع" په اِذَا يَسۡرِ کي د ياء د اثبات او حذف دوو قرآئتو او د هغو واختلاف ته د اشاره کولو وروسته فرمايي چي: د ياء د اثبات والا وو له پاره به را باريکه وي او د حذف والا وو له پاره به ډکه وي. ليکن د ده په کلام کي اختصار دئ او د ده مقصد د قرآئت ښوول دي، د ياء په اثبات يا نفي کي هغه مفصل بحث کول نه غواړي و المفصل حجة على المجمل.

قاري ابو محمد محی الاسلام صاحب پاني پتي رحمه الله فرمايي: "فَاَسۡرِ او اَنۡ اَسۡرِ الفاظو کي چي کوم ائمه په همزه قطعي مفتوحه سره دغه الفاظ وايي، د هغوی له پاره وقفاً بعضي تفخيم وايي او بعضي په لحاظ د اصل سره ترقيق وايي". لکه څنګه چي په يَسۡرِ کي ذکر سوه. =

څلورمه قاعده:

د را څخه وروسته یو ځای په قرآن کریم کي اماله ده؛[۱] نو د را دغه حرکت به زیر وګڼوا و را به باریکه ووایو او هغه ځای دا دئ: بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖىهَا[۲] دا را باریکه ویل کیږي لکه څنګه چي د "قِطْرَیٰ" د لفظ را ویل کیږي، همدې ته اماله وایي چي فارسي والا ورته یاء مجهوله وایي نو د "مَجْرٖىهَا" را به باریکه ویل کیږي.[۳]

پنځمه قاعده:

هغه را چي د وقف په سبب سره ساکنه وي نو ښکاره خبره ده چي په هغه کي د دوهمي او دریمي قاعدې سره سم د هغې را څخه مخکي حرف ته او کله

=محقق علامه جزري رحمه الله فرمایي چي: "ترقیق اولی دئ". امام داني رحمه الله فرمایي چي تفخیم اولی دئ او دغه مذهب منصور او غوره دئ. (سبعه قرآئت، ص: ۲۴۴)
د ذکر سوي عبارت څخه د را د باریک والي ضعف نه معلومیږي د دغو پنځو کلمو و اصل ته په رجوع کولو سره که چیري د را د باریک والي جواز معلوم سي نو څه حرج یا تکلیف سته؟ د نور تفصیل له پاره نهایة القول المفید ۹۴ صفحه وګورئ!

[۱] یعني د را څخه وروسته په الف کي یو ځای اماله ده. د اماله معنا ده را کږول یعني الف د یاء مده و طرف ته کږول او ویل.

[۲] وَهُوَ فِي الْاَصْلِ مَجْرَاهَا بِالْاَلِفِ فَاُمِيْلَتْ. یعني دا په اصل کي مَجْرَاهَا دئ په الف سره، وروسته یې اماله پکښي وکړل نو مَجْرٖىهَا سو. منه رح

[۳] وَلَا يَنْظُرُ اِلٰى اَنَّهٗ فِي الْاَصْلِ اَلِفٌ وَالرَّاءُ مَفْتُوْحَةٌ وَحُكْمُ هٰذِهِ الرَّاءِ التَّرْقِيْقُ. یعني دې ته نه کتل کیږي چي دا په اصل کي الف دئ او را مفتوحه ده او د دې را حکم ترقیق یا باریک والي دئ. منه رح

د هغه څخه هم مخکي حرف (درېيم حرف) ته کتل کېږي د هغه مطابق هغه را باريکه يا ډکه ويل کېږي.

دلته يوه بله خبره په ياد ولرئ چي دې اولني حرف ته کتل هغه وخت کېږي چي په وقف کي دا را بالکل ساکنه کړل سي لکه څنګه چي همدا د وقف عامه طريقه ده. ليکن د وقف کولو يوه بله طريقه هم ده چي په هغه کي موقوف عليه حرف بالکل نه ساکن کېږي، بلکي پر هغه باندي چي کوم حرکت وي هغه هم په ډېره آساني سره ادا کېږي او دې ته وقف بالروم وايي او وقف بالروم يوازي په زير او پېښ کي وي. د دې مفصل بيان به په ديارلسمه روښنايي کي انشاء الله تعالى راسي.

دا خبره يادول ضروري ده چي که چيري پر داسي را باندي په روم سره وقف وسي نو بيا د را څخه و مخکي حرف ته نه کتل کېږي بلکي په خپله چي پر هغه را باندي کوم حرکت وي د هغه موافق به ډکه يا باريکه ويل کېږي. لکه د "وَالْفَجْرِ" پر را چي په دې طريقه سره وقف وکړل سي نو را به باريکه وويل سي او پر را د "مُنْتَصِرٌ" باندي چي دا ډول وقف وکړل سي نو دا را به به ډکه ويل کېږي. [1]

[1] د دې ټولي قاعدې خلاصه دا سوه چي په وقف بالروم کي کوم چي په زير او پېښ کي کېږي را مکسوره موقوفه بالروم به باريکه او را مضمومه موقوفه بالروم به ډکه وايو، لکه څنګه چي د وصل په حالت کي را مکسوره باريکه او را مضمومه ډکه وي. د دې وجهي ويل کېږي چي په وقف بالروم کي را په مثل د وصل وي يعني د وصل په حالت کي چي د را کوم حکم دئ په وقف بالروم کي هم د را هغه حکم دئ.

نهمه روښنايي

(د ميم ساکن او مشدد په قاعدو کې)

لومړۍ قاعده:

ميم که چيرې مشدد وي نو په هغه کې غنه کول ضروري ده. و پزي ته د آواز تلل د غنې[1] څخه عبارت ده. لکه: لَمَّا. په داسې حالت کې دې ته حرف غنه ويل کيږي.[1]

---

[1] غنه په لغت کې زمزمې يا د آواز تلل و پزي ته او په اصطلاح کې: اَلْغُنَّةُ حَرْفٌ سَاكِنٌ يَخْرُجُ مِنَ الْخَيْشُوْمِ. يعني غنه يو حرف ساکن دئ چې د خېشوم څخه راوزي. غنه پر دوه قسمه ده؛ يوه غنه يې آني ده او بله غنه زماني ده. غنه آني په ميم او نون کې وي يعني هغه ميم او نون چې مشدد يا ساکن نه وي. او غنه زماني بيا پر دوه قسمه ده؛ يوه اصلي او بله طبعي يا ضمني ده. غنه اصلي په ميم او نون مشدد کې وي لکه: اِنَّ، ثَمَّ، لَمَّا. او غنه طبعي يا ضمني پر پنځه (۵) ډولو ده: ۱ – تر ميم ساکن وروسته چې بل ميم راسي. لکه: كَمْ مِنْ فِئَةٍ. ۲ – د ميم ساکن وروسته چې حرف با راسي. لکه: تَرْمِيْهِمْ بِحِجَارَةٍ. ۳ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چې ميم، واوْ، ياء او نون راسي. لکه: عَنْ مِلَّةٍ، مِنْ وَّالٍ، مَنْ يَّرْغَبُ، مَنْ نَّشَآءُ، اِثْمًا مُّبِيْنًا، لِقَوْمٍ يَّفْقَهُوْنَ. ۴ – تر نون ساکن يا تنوين وروسته چې د اخفاء حقيقي حروف راسي او هغه حروف پنځلس دي چې په لاندې ډول دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. لکه: اَنْ يَّنْكِحَ، اَنْزِلْ، اَبًا شَيْخًا كَبِيْرًا، وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ يَّنْصُرُهٗ. ۵ – تر نون ساکن =

يادونه:

د غنې اندازه يو الف دئ[۲] او د الف د اندازې معلومول آسانه طريقه دا ده چې خلاصې ګوتې بندې کړئ يا بندې ګوتې خلاصې کړئ او دا محضې يوه اندازه ده،[۳] خو اصل دارومدار (موقوف عليه) د مشاق استاد څخه په اورېدلو باندې دئ.

دوهمه قاعده:

ميم که چيرې ساکن وي نو د هغه وروسته کتل پکار دئ چې کوم حرف دئ؟ که چيرې د هغه وروسته هم بل ميم وي نو هلته ادغام[۴] کبرې يعني دواړه

=يا تنوين وروسته چې حرف با راسي. په اصل کې دا پنځه قسمه نوري قاعدې دي خو غنه يې طبعي يې په ضمن کې پرته ده او د غنه يې زماني اندازه يو الف ده.

[۱] ځکه چې د حروف غنه په ډول په ميم مشدد کې هم غنه ښکاره کول ضروري ده. (نهاية القول المفيد)

[۲] د دې وجهې د تجويد علماوو ويلي دي چې د مد طبعي په ډول غنه هم بايد د دوو (۲) حرکتو د مقدار څخه نه زياتول پکار دي او نه کمول. د غنې ښکاره کولو له پاره يو څه ځنډ او وخت پکار دئ خو په دې ځنډ کولو کې د مبالغې څخه ځان ساتل پکار دي.

[۳] ډېره ضروري خبره دا ده چې د ميم مشدد څخه مخکې بايد حرف مد پيدا نه سي څنګه چې په بعضې خلکو کې دا تېروتنه ليدل کبرې چې د لَمَّا پر ځای لَامَّا او د مِمَّ پر ځای مِيمَّ وايي.

[۴] ادغام په لغت کې "اِدْخَالُ الشَّيْئِ فِي الشَّيْئِ". يعني داخلول د يوه شي په بل شي کې. او په اصطلاح کې: هُوَ خَلْطُ حَرْفُ سَاكِنٍ بِمُتَحَرِّكٍ بِحَيْثُ يَصِيْرَانِ حَرْفًا وَاحِدًا مُشَدَّدًا كَالثَّانِيْ وَ يَتَحَرَّكُ الْعَضُوُ عِنْدَ اَدَائِهِمَا تَحَرُّكًا وَاحِدًا. يعني ساکن حرف په متحرک حرف کې يو ځای کول او داسې يو ذات ځني جوړول چې د هغه څخه د دوو حروفو پر ځای يو حرف ځني جوړ سي او د ادا کولو په وخت کې عضوه (اندام) يو ځل په کار يووړل سي يعني په يوه وار ادا سي. يعني =

میمان به یو سي او د یوه میم مشدد په ډول به په هغه کي غنه وي. (حقیقة التجوید) لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ او دې ته ادغام صغیر مثلین وایي. (۱)

که چیري د میم ساکن وروسته حرف با وي نو هلته به د غنې سره اخفاء هم وي او د دې اخفاء مطلب دا دئ(۲) چي د میم د ادا کولو په وخت کي د دواړو شونډو وچه حصه ډېره په نرمي سره یو ځای کړئ او د غنې صفت به د یوه الف په اندازه زیات کړئ او د خېشوم څخه به یې ادا کړئ. بیا د هغه وروسته د شونډو د خلاصېدو مخکي د دواړو شونډو لنده حصه په سختي سره یو ځای

=دواړه حروف د یوه مخرج څخه بلا فصله ادا سي. ادغام پر دوه قسمه دي؛ یو ادغام تام دئ او بل ادغام ناقص دئ. ادغام تام هغه ته وایي چي مدغم حرف په مدغم فیه حرف کي داسي مدغم سي چي یو صفت یې هم پاته نه سي. لکه: اَلَمۡ نَخۡلُقۡکُّمۡ. چي قاف په کاف کي داسي مدغم سوی دئ چي یو صفت یې هم پاته نه دئ. او ادغام ناقص هغه ته وایي چي مدغم حرف په مدغم فیه کي داسي مدغم سي چي یو صفت یې پاته سي. لکه: اِلَیۡکُمۡ مُّرۡسَلُوۡنَ. دلته اول میم په دوهم میم کي داسي مدغم سوی دئ چي د اول میم د غنې صفت پاته دئ.

(۱) لیکن دا وهم کول پکار نه دئ چي د میم ساکن وروسته میم راسي او دواړه یو ځای سي او مشدد یې کړي نو یوازي دې ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي، بلکي هر هغه ځای به دغه لفظ ویل صحیح وي په کوم ځای کي چي یو حرف ساکن وي او د هغه وروسته بیا هغه حرف متحرک راسي نو هغه به یو ځای ویل کېږي. د مثال په ډول: مَنۡ نَّشَآءُ، اِذۡ ذَّهَبَ. فَمَا رَبِحَتۡ تِّجَارَتُهُمۡ او داسي نور. دې ټولو ته ادغام صغیر مثلین ویل کېږي.

(۲) په میم کي د اخفاء کولو طریقه ښکاره کول ضروري ده. د مفهوم په لحاظ سره دومره پوهېدل پکار دي چي میم په سختي سره د اطباق شفتین (د چسپوالي د شونډو) څخه نه ادا کېږي، بلکي شونډي دي په نرمي سره یو ځای کړي او میم دي ادا کړي. په دې حالت کي دي د خېشوم څخه د غنې پر ښکاره کولو باندي ښه زور وکړئ، ځکه چي د اخفاء مطلب دا دئ چي د ذات حرف د ښکاره کولو پر ځای پټ ادا کول.

کړئ او با ادا کړئ. (جهد المقل) لکه: وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ. او دې ته اخفاء شفوي وايي. [۱]

که چیري د میم ساکن وروسته نه میم او نه با وه نو هلته په میم کي اظهار کېږي یعني میم به د خپل مخرج څخه بې له غنې ښکاره کېږي.

لکه: اَنْعَمْتَ. او دې ته اظهار شفوي وايي.

یادونه:

بعضي حافظان په دې اخفاء او اظهار کي د با، واؤ او فا یوه قاعده ګڼي او د دې قاعدې نوم یې د "بوف" قاعده ایښی ده.

بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اخفاء کوي او بعضي په دې درو (۳) حروفو کي اظهار کوي او بعضي د دې حروفو سره میم ساکن ته یو قسم حرکت ورکوي. لکه: عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ. يَمُدُّهُمْ فِيْ. دا ټول قولونه د قاعدې څخه خلاف دي، اولنی او دریم قول خو کرسره غلط دئ او دوهم قول ضعیف دئ. [۲] (درة الفرید)

---

[۱] ځکه چي با او میم دواړه د شونډانو سره تعلق لري.

[۲] **د بوف قاعدې جواب:** خلاصه دا ده چي د بوف په قاعدې کي څلور ډلي دي؛ مخفین، مظهرین، محرکین او محققین. مخفین په واؤ او فا کي اخفاء کوي ځکه دوی وايي چي تر میم ساکن وروسته چي حرف با راسي اخفاء کېږي، واؤ او فا هم حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم یو دئ ځکه نو دلته هم اخفاء کېږي. مظهرین وايي چي هر کله تر میم ساکن وروسته واؤ او فا راسي اظهار کېږي، نو هر کله چي با راسي هم اظهار کېږي او دوی هم وايي چي دا حروف شفوي دي او د حروف شفوي حکم یو دئ. محرکین بیا د اختلاف د لیري کولو په خاطر میم ساکن ته یو څه حرکت ورکوي. او څلورمه ډله چي محققین دي هغوی وايي چي هر کله تر میم ساکن وروسته با راسي هلته اخفاء کېږي او =

لسمه روښنايي

(د نون ساكن او مشدد په قاعدو كي)

د شپږمي روښنايي په اول سر كي ما (تهانوي صاحب رحمه الله) ليكلي دي چي تنوين هم په نون ساكن كي داخل دئ. هلته بيا وګورئ! خو په دې قاعدو كي د نون ساكن سره د تنوين نوم هم د آساني له پاره اخيستل كېږي.

=هر كله چي تر ميم ساكن وروسته واؤ او فا راسي اظهار كېږي ځكه دوى وايي چي ميم ته تر واؤ او فا حرف با په مخرج كي ور نژدې ده، نو ځكه په با كي اخفاء كېږي او په واؤ او فا كي اظهار كېږي او همدا د محققينو قول صحيح او غوره دئ. **د پاته درو ډلو جواب دا دئ:** چي اول خو دا خبره محضي عقلي او قياسي ده ځكه چي نه په نقل او نه په ادا كي د دې ثبوت سته. دوهم دا چي د واؤ او فا ښخه مخكي اخفاء كول ډېر سخته او ثقيله ده. درېيم دا چي په واؤ، فا او با كي دا فرق دئ چي په با كي خو دواړي شونډي پوره سره موښلي په خلاف د واؤ او فا ځكه په واؤ كي يوازي د دوو شونډو انضمام وي نه چي انطباق هم او په فا كي خو د ثنايا عليا سره لره هم دخل سته نو ضروري ده چي د واؤ او فا ښخه مخكي په ميم كي په ډېر احتياط او توجه سره كامل اظهار وكړي او د اخفاء ښخه ځان وساتي، ځكه چي د ميم په ډول واؤ او فا هم د دواړو شونډو ښخه ادا كېږي، د فا مخرج خو ميم ته نژدې دئ او واؤ خو د شونډانو ښخه ادا كېږي نو كه چيري د يو څه بې احتياطي په سبب په دغه ميم كي اخفاء وسي، اوربېدونكي به دا وګني چي ښنګه چي دا ښلور حروف د شونډانو ښخه ادا كېږي نو ځكه د با په رقم د واؤ او فا ښخه مخكي هم اخفاء كېږي او همدا ډول كه چيري اظهار ونه سي نو ميم به د واؤ او فا سره مشابه سي.

لومړۍ قاعده:

نون که چیري مشدد وي نو په هغه کي غنه ضروري ده او د میم مشدد په ډول به ده ته هم په دې حالت کي حرف غنه ویل کېږي.[1] د نهمي روښنایي لومړۍ قاعده بیا وګورئ!

دوهمه قاعده:

د نون ساکن او تنوین وروسته که چیري د حروف حلقي څخه یو حرف راسي نو هلته به د نون اظهار کوو. یعني په پزه کي به آواز نه بیایو او غنه به هم نه کوو. لکه: اَنۡعَمۡتَ، سَوَآءٌ عَلَیۡهِمۡ او داسي نور مثالونه. دې اظهار ته اظهار حلقي وایي.

حروف حلقي شپږ (٦) دي چي یو شاعر په دغه بیت کي را ټول کړي دي:

حروف حلقی شش بود ای نور عین — همزه، ها، حا، خا، عین و غین

په څلورمه روښنایي کي دوهم، درېیم او څلورم مخرج بیا وګورئ او د اظهار مطلب[2] د نهمي روښنایي په دوهمه قاعده کي وګورئ.

---

[1] په نون مشدد کي هم غنه ښکاره کول ضروري ده او د غنې د ښکاره کولو له پاره تراخي یا ځنډ ضروري دئ، لیکن دا تراخي باید د مد طبعي (اصلي) د اندازې څخه زیات نه وي. د نون د ادا کولو څخه مخکي د حرف مده د پیدا کولو څخه ځان ساتل ډېر ضروري دئ یعني چي اِن ځني این نه سي.

[2] د اظهار مطلب دا دئ چي حرف د خپل مخرج او صفاتو سره بې له غنې ښکاره کول او ادا کول.

درېيمه قاعده:

د نون ساکن او تنوين وروسته که چيري د دې شپږو (٦) حروفو څخه يو حرف راسي چي د هغو مجموعه دا ده: يَرْمَلُوْنَ. [1] نو هلته به ادغام وي يعني نون به د هغه وروسته والا په حرف سره بدل سي او دواړه به يو سي. لکه: مِنْ لَّدُنْهُ. وګورئ! د نون څخه لام جوړ سو او دواړه لامونه يې يو کړل ځکه نو په ويلو کي يوازي يو لام ويل کېږي که څه هم په ليکلو کي نون پاته دئ.

خو په دې شپږو (٦) حروفو کي دومره فرق دئ چي په څلورو حروفو کي غنه کېږي او دا غنه به د نون مشدد په ډول زياته کېږي، د هغو څلورو حروفو مجموعه دا ده: يَنْمُوْ. [2] لکه: مَنْ يُّؤْمِنُ، بَرْقٌ يَّجْعَلُوْنَ او داسي نور، [3] دې ته ادغام مع الغنه وايي. او کوم دوه چي پاته سوه يعني لام او را په دوی کي به غنه نه وي. لکه: مِنْ لَّدُنْهُ، مثال يې پورته تېر سوی دئ. په دې دوو (٢) حروفو کي هيڅ آواز هم پزي ته نه ځي يوازي د لام په ډول ويل کېږي او دې ته ادغام بلا غنه وايي. د نهمي روښنايي په لومړۍ او دوهمه قاعده کي د غنې او ادغام [4] معنا بيا وګورئ!

---

[1] ترجمه اش اين است: خرامشت می کنند آن چند مردان. يعني هغه څو کسان پهلواني کوي. منه رح

[2] ترجمه اش اين است: نمو می يابد آن يک مرد. يعني هغه يو سړی نما پيدا کوي يا وده کوي. منه رح

[3] مِنْ وَّالٍ، يَوْمَئِذٍ وَّاهِيَةٌ، مِنْ مَّاءٍ مَّهِيْنٍ، مَنْ نَّشَآءُ، اَمَنَةً نُّعَاسًا.

[4] د ادغام اصطلاحي مطلب دا دئ چي ساکن حرف په متحرک حرف کي داسي يو ځای ويل چي دواړه يو ځای مشدد ادا سي، اول حرف ته مدغم او دوهم ته مدغم فيه وايي.

خو د دې ادغام يو شرط دا دئ چي دا نون او حروف يرملون به په يوه كلمه كي نه وي، كه چيري وي بيا ادغام نه كېږي بلكي اظهار كېږي. لكه: دُنْيَا، قِنْوَانٌ، بُنْيَانٌ، صِنْوَانٌ. په ټول قرآن كريم كي د دې قاعدې دا څلور لفظونه دي، په دې لفظو كي چي كوم اظهار كېږي هغه ته اظهار مطلق وايي.

څلورمه قاعده:

د نون ساكن او تنوين وروسته كه چيري حرف با راسي نو هلته هغه نون ساكن يا تنوين په ميم سره بدلېږي او په غنې او اخفاء سره به يې وايو. لكه: مِنْۢ بَعْدِ، سَمِيْعٌۢ بَصِيْرٌ.

په بعضي قرآنو كي د آساني له پاره د داسي نون او تنوين وروسته يو كوچنى ميم هم ليكلى وي. لكه: مِنْۢ بَعْدِ او دې بدلېدو ته اقلاب او قلب وايي.

د دې نون د اخفاء مطلب او د ادا كولو طريقه داسي ده لكه د اخفاء شفوي طريقه، په نهمه روښنايي كي دوهمه قاعده بيا وګورئ!

پنځمه قاعده:

د نون ساكن او تنوين وروسته كه چيري د دې ديارلسو (۱۳) حروفو څخه ماسېوا چي د هغو ذكر په ۲ – ۳ – ۴ قاعدو كي تېر سو بل كوم حرف راسي نو هلته به نون او تنوين په اخفاء[1] او غنه سره ويل كېږي او داسي حروف پنځلس

---

[1] اخفاء په لغت كي "اَلسَّتْرُ" يعني پټولو ته وايي. لكه څنګه چي عرب وايي: "اِخْتَفَى الرَّجُلُ عَنْ اَعْيُنِ النَّاسِ بِمَعْنٰى اِسْتَتَرَ عَنْهُمْ" يعني فلانى سړى د خلكو د سترګو څخه پټ سو. او په اصطلاح كي د اخفاء تعريف دا دئ: هُوَ النُّطْقُ بِحَرْفٍ سَاكِنٍ عَارٍ اَىْ خَالٍ عَنِ التَّشْدِيْدِ عَلٰى صِفَةٍ بَيْنَ الْاِظْهَارِ وَالْاِدْغَامِ مَعَ بَقَاءِ الْغُنَّةِ فِى الْحَرْفِ الْاَوَّلِ. يعني د نون او تنوين د ادا كولو په وخت=

دي، هغه دا دي: ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ک. او الف یې له دې وجهې پکښې حساب نه کړي چې الف د نون ساکن وروسته نه سي راتلای. (دُرة الفرید)

د دې اخفاء مطلب دا دئ چې نون ساکن او تنوین د اصلي مخرج څخه د ژبې د کنارې او لوړ تالو څخه جلا ولرئ او د هغه آواز په خیشوم کي پټ کړئ او داسي به یې وایاست چې نه ادغام جوړ سي او نه اظهار بلکي د دواړه په منځ کي یو حالت وي. یعني نه د اظهار په ډول د هغو په ادا کي د ژبې سر د لوړ تالو سره ولګېږي او نه د ادغام په ډول د وروسته حرف د مخرج څخه ووزي بلکي بې له څه دخله د ژبې[1] او بې له تشدیده[1] یوازي د خیشوم څخه د غنې

=کي د ژبې سر د تالو سره نژدې یعني د تالو څخه یې لږ لیري کړئ، د دې آواز په خیشوم کي پټ کړئ او د غنې صفت د یوه الف په اندازه پاته ولرئ او داسي یې ووایاست چې نه کامل اظهار او نه کامل ادغام ناقص وي، بلکي د دې دواړو منځنی حالت وي چې نه د اظهار په ډول د ژبې سر د تالو سره محکم او په پوره ډول سره وموښلي او نه د ادغام ناقص په ډول چې د اصلي مخرج څخه قطعاً بې تعلق او پر وروسته مخرج باندي کمالِ اعتماد او تعلق وي، بلکي د دې دواړو حالتو په مابین کي د اصل مخرج سره لږ تعلق او یو سپک لګېدل دئ نه په پوره ډول سره. د اخفاء حروف دغه پنځلس دانې دي چې په لاندي بیت کي را ټول سوي دي:

تاء و ثاء و جیم و دال و ذال و زاء و سین و شین　　صاد و ضاد و طاء و ظاء و فاء و قاف و کاف بین

[1] یعني د ژبې طرف او تالو لره د نون مخفاة په ادا کولو کي دخل مه ورکوئ او که چیري په لږ اندازه د ژبې طرف د تالو سره ولګېږي نو دا د اخفاء د حقیقت سره منافي نه دئ، بلکي یاد ساتل پکار دي چې طرف لسان (د ژبې طرف) او تالو په مابین کي که چیري فاصله پیدا سي نو د خولې په خالیګاه کي به آواز وغوړېږي او د مد د پیدا کېد بېره ده یعني د اَنْذَرْتَهُمْ پر ځای به آنْذَرْتَهُمْ جوړ سي.

صفت د يوه الف په اندازه په ياد ولرئ او ادا يې کړئ. خو تر څو چې د اخفاء مشق د يو ماهر استاد څخه ميسر نه وي تر هغو پورې دې يوازې په غنې سره وايې څکه چې په اورېدو کې غنه او اخفاء يو د بل سره مشابه دي. د نون مخفی مثال: ءَاَنۡذَرۡتَهُمۡ. د تنوين مخفی مثال: قَوۡمًا ظَلَمُوۡا او داسې نور.

ليکن بيا هم آسانې په خاطر د دې اخفاء يو څو مثالونه په خپله ژبه کې درته وايمه چې يو څه په پوه سې[2] لکه: رنګ، تنګ، پړانګ او نور.

وګورئ! په دې الفاظو کې نون نه د خپل مخرج څخه ادا سوی دئ او نه هم په وروسته حروفو کې ادغام سوی دئ.

د دې نون اخفاء ته، اخفاء حقيقي وايي[3] او د نون اظهار ته چې د هغه بيان په دوهمه قاعده کې تېر اظهار حلقي وايي او کوم بيان چې په درېيمه

---

[1] څکه د نون په وروسته حرف کې که چيرې د هغه په مخرج کې د نون غنه ادا کړل سي نو دا به ادغام مع الغنة سي او د نون وروسته حرف صفا يا يو څه ا ندازه مشدد ويل کوم چې بالکل غلط دئ. د مثال په ډول: اَنۡفُسَهُمۡ. د نون مخفاة د ادا کولو په وخت کې که چيرې د ثنايا عليا طرفونه د لاندې شونډې د دننه حصې سره ولګېږي نو دا اخفاء صحيح نه ده.

[2] رنګ، تنګ او نور کوم مثالونه چې ورکړل سوي دي دا محضې تقريبِ ذهني او د تفهيم له پاره دئ. په حقيقت کې په دې مثالو کې د اخفاء حقيقي آواز نه پيدا کېږي په دې ټولو مثالو کې د نون د وروسته حرف د آواز سره يو ځای غنه پيدا کېږي. زموږ په فکر اخفاء هم د ضاد په ډول يوازې د عربي ژبې د خصوصياتو څخه ده، څکه چې په بله ژبه کې د اخفاء حقيقي مثال ممکن نه دئ.

[3] اخفاء په ميم کې هم کېږي خو هغه دومره قوي نه ده څومره چې په نون کې قوي ده ګويا اخفاء په اصلي او حقيقي ډول سره په نون کې ده، څکه خېشوم (د پزې بېخ) ته طرف لسان او تالو ته چې د نون مخفاة مخرج دئ، د شونډو په مقابل ډېر نژدې دئ څکه نو د ميم په مقابل کې په نون کې اخفاء او غنه ډېره کامله ده.

قاعده كي تېر سو هغه ته اظهار مطلق وايي، لكه څنګه چي د ميم اظهار او اخفاء ته شفوي وايي چي د هغه بيان په نهمه روښنايي په دوهمه قاعده كي تېر سوى دئ.

يوولسمه روښنايي

(د الف، واؤ او د ياء په قاعدو كي)

هر كله چي دا حروف ساكن وي؛ د الف څخه پر مخكي حرف[1] باندي زور وي، د واؤ څخه مخكي پېښ وي او د ياء ساكنې څخه مخكي زير وي او په داسي حالت كي د دې نوم مده دئ. څلورمه روښنايي بيا وګورئ!

ولاړ زور، ولاړ زير او خنجري پېښ هم په حروف مده كي داخل دي ځكه چي ولاړ زور د الفِ مده آواز وركوي، ولاړ زير د ياءِ مده او خنجري پېښ د واؤِ مده آواز وركوي. په راتلونكو قواعدو كي به موږ يوازي د مده لفظ ليكو ځكه هر ځاى داسي اوږد نوم څوك ليكي!؟

لومړۍ قاعده:

كه چيري د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه دواړه په يوه كلمه كي وي، نو هلته دا مده موږ كشوو او داسي كشولو ته مد[1] وايي. لكه: سَوَآءٌ، سُوْٓءٌ، سِيٓئَتْ.

---

[1] د الف همېشه همدا يو حالت وي يعني ساكن، بې حركته او ماقبل يې مفتوح وي.

(۱) مد په لغت کي مطلق اوږدوالي او زياتوالي ته وايي. الله ﷻ په خپل قول کي فرمايي: يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ اَىْ يَزِدْكُمْ. او عرب وايي: مَدَدْتُ مَدًّا اَىْ زِدْتُ زِيَادَةً. او په اصطلاح کي: هُوَ اِطَالَةُ الصَّوْتِ مَعَ النَّفَسِ بِالْحُرُوْفِ لِيْنٍ اَوِ الْمَدَّةِ. يعني اوږدوالي يا زياتوالي د آواز دئ د ساه سره پر حروف لينو يا حروف مده وو باندي. په اتحاف فضلاء، صـ: ۳۷ کي داسي ليکلي دي: هُوَ اِطَالَةُ الصَّوْتِ عَلٰى حَرْفِ الْمَدِّ بِحَسَبِ الرِّوَايَةِ. وَ قِيْلَ: طُوْلُ زَمَانُ صَوْتِ الْحَرْفِ فَلَيْسَ بِحَرْفٍ وَ حَرَكَةٍ وَلَا سُكُوْنٍ، بَلْ هُوَ شَكْلٌ دَالٌّ عَلٰى صُوْرَةٍ غَيْرِهِ كَالْغُنَّةِ فِى الْاَغْنِ فَهُوَ صِفَةٌ لِلْحَرْفِ. يعني مد په لغت کي اوږدولو او زياتولو ته وايي او د مجويدينو په اصطلاح کي د مد معنا دا ده چي خاص پر حروف مده او لين باندي د روايت، نقل او سَماع موافق آواز اوږدول. نو که چيري پر نورو حروفو باندي آواز اوږد سي نو پر هغه باندي د "مد" اطلاق نه کېږي. او بعضي حضراتو ويلي دي: چي "مد" د حروف مده او لين د آواز د زماني د اوږدولو نوم دئ او ډېر وختونه د قرآوو په اصطلاح کي د "مد" اطلاق پر هغه شکل هم کېږي کوم چي قرآوو د حروفِ مده او حروف لين پر مديت او اوږدوالي باندي د دلالت کولو له پاره وضع او مقرر کړي دي او دا تسميه د "الدَّالِ بِاسْمِ الْمَدْلُوْلِ" د قبيل څخه ده. او دا مد نه حرکت دئ او نه سکون دئ او نه هم حرف دئ بلکي مد د هغه شکل نوم دئ کوم چي د حروف مده او حروف لين پر هغه هيئت ملفوظية باندي دلالت کوي کوم چي د حرف اَغنّ د غنې په ډول دئ، نو مد د حرف صفت دئ.

د مد ثبوت په ډېرو احاديثو سره ثابت دي يو څو له هغو احاديثو څخه دا دي: په بخاري شريف ج: ۲، صـ: ۷۵۴ کي ليکلي دي: قتادة رضي الله عنه فرمايي: چي ما د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه څخه د نبي کريم ﷺ د تلاوت په باره کي پوښتنه وکړه. نو انس بن مالک رضي الله عنه په جواب راته وفرمايل: كَانَ يَمُدُّ مَدًّا. يعني نبي کريم ﷺ به د مد پر ځای يو مد کوي. او په يوه روايت کي راغلي دي: كَانَتْ مَدًّا ثُمَّ قَرَاَ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ يَمُدُّ بِبِسْمِ اللّٰهِ وَ يَمُدُّ بِالرَّحْمٰنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيْمِ. يعني نبي کريم ﷺ د مد سره تلاوت کوي لکه څنګه چي حضرت انس رضي الله عنه بِسْمِ اللّٰهِ وويل او اللّٰهِ، الرَّحْمٰنِ او الرَّحِيْمِ په درو سره وو کي يې پر الف او ياء مده=

د دې نوم مد متصل دئ او دې ته مد واجب هم وايي. د دې مد د کشولو اندازه درې الفه يا څلور الفه قدر ده او د الف اندازه د نهمي روښنايي د لومړۍ قاعدې په يادونه کي ليکلې ده د هغې طريقې موافق د درو يا څلورو ګوتو په بندولو او خلاصولو سره دغه اندازه معلومېږي. خو دغه اندازه د هغه اندازې څخه جلا ده کوم چي د حروف مده اصلي اندازه ده. د مثال په ډول په جَآءَ کي که همزه نه وي نو بيا هم د الف خو يو څه اندازه ده، نو دَ دې اصلي مقدار څخه ماسېوا[1] د مد کولو اندازه ده.

=باندي مد اصلي وکړي او پر الرحيم باندي يې مد فرعي وقفي هم وکړي. په اعلاء السنن کي ليکلي دي چي: قطبه بن مالک ﵁ فرمايي: سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ قَرَاَ فِي الْفَجْرِ "ق" فَمَرَّ بِهٰذَا الْحَرْفِ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" فَمَدَّ "نَضِيْدٌ". رواه ابن ابی داؤد باسناد جيد فی فتح الباري ج: ۹، ص: ۹۰. يعني ما د نبي کريم ﷺ څخه د سهار په لمانځه کي سورة ق واورېدي نو هر کله چي نبي کريم ﷺ "لَهَا طَلْعٌ نَضِيْدٌ" ته ورسېدي نو د "نَضِيْدٌ". پر لفظ باندي يې مد عارضي وقفي وکړي. په نهاية القول المفيد ص: ۱۳۱ کي ليکلي دي: چي د حضرت انس ﵁ څخه منقول دي: مَنْ قَالَ لَا اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وَ مَدَّ بِهَا صَوْتَهُ، اَسْكَنَهُ اللهُ دَارَ الْجَلَالِ، دَارًا سَمّٰى بِهَا نَفْسَهُ، فَقَالَ: ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ وَرِزْقُهُ النَّظْرُ اِلٰى وَجْهِهِ الْكَرِيْمِ. يعني کوم سړي چي لَا اِلٰهَ اِلاَّ اللهُ وويل او په هغه کي يې خپل آواز اوږد کړي، هغه ته به الله تعالی دَارَ الْجَلَالِ (د بزرګۍ او عظمت مقام) کي ځای ورکړي او دا داسي ځای دئ د کوم الفاظ چي حق تعالی شانه د خپل ذات مقدسه په صفتي نومونو کي هم راوړي دي، لکه څنګه چي د الله ﷻ ارشاد دئ: ذُوالْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ (عظمت او احسان والا ذات [سورة الرحمن])، همدا ډول داسي سړي ته به الله ﷻ د خپل نوراني ذات ديدار هم ورنصيب کړي. (اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا مِنْهُمْ بِفَضْلِكَ الْعَمِيْمِ)

[1] د مصنف رحمه الله مقصد دا دئ چي د مد متصل په اندازه کي دوه قوله دي؛ په يوه قول کي د څلور الفو په اندازه دئ او په بل قول کي د پنځو الفو په اندازه دئ. د دې څخه زياته =

دوهمه قاعده:

که چیرې د حرف مده وروسته همزه وي او دا حرف مده او همزه په یوه کلمه کي نه وي، بلکي د یوې کلمې په آخر کي حرف مده وي او د دوهمې کلمې په شروع کي همزه وي، هلته دي هم دا حرف مده کشوي یعني په مد سره دي یې وایي. لکه: اِنَّآ اَعۡطَيۡنٰكَ، الَّذِیۡۤ اَطۡعَمَهُمۡ، قَالُوۡۤا اٰمَنَّا.

خو دا مد هغه وخت کېږي چي دواړي کلمې یو ځای سره وویل سي او که چیرې د یو عذر له سببه پر اولني کلمې باندي وقف وکړل سي، بیا دا مد نه کېږي او دې ته مد منفصل او مد جائز[1] هم وایي.[2] د دې اندازه هم درې یا څلور الفه ده لکه څه ډول چي د مد متصل اندازه وه.

=اندازه نه سته ځکه چي دا کتاب د امام حفص رحمه الله د روایت له پاره لیکل سوی دئ او د امام حفص رحمه الله په نزد دلته په مد متصل کي توسط کېږي او د توسط زیاته اندازه پنځه الفه ده. که چیرې یو الف زیات سي یعني د شپږو (٦) الفو په اندازه سي نو توسط نه ورته ویل کېږي، بلکي طول ورته ویل کېږي او دا د امام حفص رحمه الله په روایت کي ناجائز دئ. مطلب دا دئ چي د امام حفص رحمه الله په روایت کي په مد متصل کي طول نه سته بلکي توسط دئ او د توسط زیاته اندازه پنځه الفه ده. په یاد ولرئ چي دلته د الف څخه مراد حرکت دئ، نو خلاصه دا سوه چي په مد متصل کي توسط کېږي د څلور الفو په اندازه یا د پنځو الفو په اندازه.

[1] تُسَمّٰى بِالۡجَائِزِ لِاَنَّ بَعۡضُ الۡاَئِمَّةِ لَا يُوۡجِبُهُ. یعني دې ته مد جائز هم وایي ځکه چي د قرائت بعضي امامان دا مد واجب نه ګڼي. منه رح

[2] دې مد ته مد جائز د امام حفص رحمه الله د یوه طریق (طریق جزري) مطابق ویل کېږي. په دې طریق کي مد کول او نه کول دواړه جائز دي، خو په طریق شاطبي کي د مد متصل په ډول په دې کي هم مد کول ضروري دئ او د مد منفصل اندازه هم د مد متصل په ډول څلور یا پنځه الفه ده.

که څوک د دغو دواړو مدو یعني مد متصل او مد منفصل فرق نه سي کولای فکر دي نه کوي ځکه چي دواړه یو ډول ویل کېږي.

درېیمه قاعده:

که چیري په یوه کلمه کي د حرف مده وروسته یو حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي وي یعني د وقف په خاطر ساکن نه وي. لکه: آلْئٰنَ په دې کي اول حرف همزه دئ، دوهم حرف الف دئ او هغه مده دئ او درېیم حرف لام ساکن دئ او د لام سکون خو ښکاره دئ چي د وقف په خاطر نه دئ. که چیري پر دې باندي وقف و نه سي هم لام ساکن ویل کېږي[1] او پر دې باندي هم مد کېږي.[2] د دې مد نوم مد لازم دئ او د دې اندازه درې (۳) الفه ده[3] او داسي مد ته مد کلمي مخفف وایي.

---

[1] د سکون اصلي او عارضي د پېژندلو په خاطر یې دا وفرمایل ځکه پر لام وقف نه سي کېدای، ځکه چي وقف د کلمې په مابین کي جائز نه دئ همېشه د کلمې په آخر کي کېږي.

[2] د مد لازمي کلمي تعریف داسي په یاد کړئ: چي د حرف مد وروسته حرف باندي سکون اصلي وي او دا حرف مد به په قرآني کلمه کي وي. دا دي هم واضحه وي چي په ټوله قرآن کي (د امام حفص رحمه الله د روایت مطابق) د مد لازمي کلمي مخفف مثال یوازي دغه یو لفظ "آلْئٰنَ" دئ کوم چي په سورة یونس کي دوه ځایه راغلی دئ.

[3] په یاد ولرئ چي دلته د مصنف رحمه الله د یو الف د اندازې څخه مراد دوه حرکته دي، نو ګویا د شپږو (٦) الفو په اندازه طول کېږي. د مد لازمي په څلورو اقسامو کي په اتفاق د قرآوو طول د شپږو (٦) الفو په اندازه کېږي، ځکه چي د طول اندازه شپږ (٦) حرکته ده د دې څخه په کمه اندازه کي طول نه کېږي.

** څلورمه قاعده:**

که چیري په یوه کلمه کي د حرف مده وروسته حرف مشدد وي. لکه: ضَآلِّیْنَ. په دې کي الف خو مده دئ او د هغه وروسته پر لام باندي شد دئ، پر دې مده باندې هم مد کبرې[1] د دې نوم مد لازم دئ، د دې اندازه هم درې (۳) الفه ده[2] او داسي مد ته مد کلمي مثقل وایي.

پنځمه قاعده:

د بعضي سورتو په اول کي چي کوم بعضي حروف جلا جلا ویل کیږي، لکه د سورة البقرې په اول کي (آلمّ) الف، لام میم دې ته حروف مقطعه وایي. په دې کي یو خو په خپله الف دئ د هغه متعلق دلته هیڅ قاعده نه سته[3] او د الف څخه ماسېوا چي کوم حروف پاته سوه هغه پر دوه قسمه دي.

یو قسم هغه حروف دي چي درې (۳) حرفه وي[4] لکه لام، میم، قاف، نون او بل هغه حروف دي چي دوه حرفه وي. لکه: طه. نو هغه حروف چي دوه حرفه

---

[1] په لنډو الفاظو کي دا تعریف داسي په یاد کړئ نو آساني به وي: چي د حرف مد وروسته حرف باندي تشدید وي. لکه: اَتُحَآجُّوْنِّیْ او داسي نور.

[2] دلته هم دا مناسبه وه چي مصنف رحمه الله د پنځو الفو اندازه یې فرمایلې وای، تر څو خلط فی الاقوال را نه سي.

[3] د الف په تلفظ کي درې حروف دي: همزه، لام، فا په دې درو سره حروفو کي یو هم حرف مد نه دئ، نو د دې وجهي د مد د بحث څخه خارج دئ ځکه د مد محل موجود نه دئ.

[4] داسي حروف ټوله اووه دي: نون، قاف، صاد، سین، لام، کاف، میم.

وي د هغو په اړه هم دلته هيڅ قاعده نه سته[۱] او کوم حروف چي درې (۳) حرفه وي پر هغو باندي مد کېږي هغه ته مد لازم وايي، د هغه اندازه هم درې (۳) الفه ده[۲] او داسي مد ته مد حرفي وايي. او د دې درې حرفيزه مقطعاتو پر آخر حرف باندي چي د ويلو په وخت کي شد راسي هغه ته مد حرفي مثقل وايي.[۳] لکه په آلمّ کي چي هر کله لام د ميم سره ووايو نو د هغه په آخر کي شد پيدا کېږي[۴] او په کومو حروفو کي چي شد نه سته هغو ته مد حرفي مخفف وايي. لکه په آلمّ کي د ميم په آخر کي شد نه سته.[۵]

(۱) يادونه:

په درې (۳) حرفيزه مقطعاتو کي چي مد ښوول سوی دئ په هغو اکثرو کي د مابين حرف مده دئ چي د هغه حرف مده وروسته په بعضي ځايو کي

---

[۱] داسي حروف ټوله پنځه دي: حا، ياء، طا، ها، را. په دې پنځو حروفو کي مد اصلي سته ځکه چي محل مد الف دئ او هغه سته ليکن د دې وروسته د مد سبب (همزه يا سکون يا تشديد) يو هم نه سته ځکه نو مد فرعي هم نه کېږي.

[۲] دلته د جمهورو د قول موافق د پنځو الفو اندازه په ياد کړئ.

[۳] لنډ تعريف داسي په ياد کړئ: د حرف مد وروسته حرف که چيري مشدد وي او دا حرف مد د حروف مقطعاتو څخه وي نو دې ته مد لازمي حرفي مثقل وايي.

[۴] د ميم ساکن په قاعدو کي، تاسو ته تېر سول چي که چيري د ميم ساکن وروسته ميم وي نو هلته ادغام کېږي او د ادغام په سبب ميم مشدد کېږي. د همدې قاعدې مطابق د لام په ميم کي او د ميم په اول ميم کي ادغام وسو او تشديد راغلي. همداسي طسٓمٓ چي په اصل کي طا سين دئ، د يرملون په قاعده سره د نون ادغام په ميم کي وسو، د ادغام په سبب تشديد راغلي او همدا ډول په سين کي هم مد لازمي حرفي مثقل پيدا سو.

[۵] همدا ډول په آلرٓ کي مد لازمي حرفي مخفف سته.

ساکن حرف وي. لکه په میم کي یاء مده ده او د هغې څخه وروسته میم ساکن دئ او په بعضي نورو ځایو کي بیا د حرف مده وروسته مشدد وي، پر داسي مده باندي همیشه په داسي ځایو کي مد کېږي، نو په داسي ځایو کي خو مد کول د عامي قاعدې موافق دئ.

البته په کومو حروف مقطعاتو کي چي مابین حرف مده نه وي، لکه په کٓهیٰعٓصٓ کي چي عین دئ[1] دلته مد کول د عامي قاعدې موافق نه دئ، نو له همدې سببه که چیري مد و نه کړل سي نو بیا هم صحیح دئ، لیکن بهتره خبره دا ده چي مد وکړل سي[2] او دې مد ته مد لازم لین وایي.

(۲) یادونه:

کوم حروف مقطعات چي په آخر کي دي پر دوی باندي مد هغه وخت کېږي چي هر کله پر دوی باندي وقف وکړل سي. او که چیري د وروسته حرف سره یو ځای کړل سي نو بیا مد کول او نه کول دواړه جائز دي. لکه د سورة آل عمران په شروع کي چي آلمٓ دئ، که چیري د "الله" د لفظ سره چي تر ده وروسته دي یو ځای کړل سي نو په مد کولو او نه کولو کي اختیار دئ.[3]

---

[1] د مد لازم لین مثال په ټول قرآن کي یوازي حرف عین دئ کوم چي دوه ځایه د سورة مریم او سورة شوری په مقطعاتو کي راغلی دئ.

[2] طول افضل دئ؛ د ابن مجاهد رحمه الله او اکثرو اکابرو علماوو همدا مذهب دئ. توسط هم جائز دئ بلکي ابن غلبون او مکي (رحمهما الله) او یو جماعت دا خوښوي. او قصر هم جائز دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

[3] طول او قصر یوازي دوې وجهي جائز دي، توسط نهایت ضعیف دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۱۳۰)

شپږمه قاعده:

که چیري د حرف مده وروسته حرف ساکن وي چي د هغه سکون اصلي نه وي یعني پر هغه باندي د وقف له سببه سکون راغلی وي (او دا سکون مقابل دئ د هغه سکون کوم چي د درېیمي قاعدې په اول کي تېر سوی دئ)، نو پر داسی ساکن باندی مد کول جائز دئ او نه کول هم صحیح دئ خو مد کول یې ښه دئ. لکه په اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ رَبِّ الۡعَالَمِيۡنَ باندي او دې ته مد وقفي او مد عارض هم وایي او دا مد د درو (۳) الفو برابر دئ[1] او دې ته طول وایي.

دا هم جائز ده چي د دوو (۲) الفو برابر مد وکړل سي او دې ته توسط وایي.

دا هم جائز ده چي بالکل مد و نه کړل سي یعني د یوه الف برابر وویل سي. که چیري تر دې کم سي نو حرف به پاته نه سي(راتلونکې درېیمه یادونه وګورئ!) او دې اندازې ته قصر وایي په دې کي افضل طول دئ، بیا توسط، بیا قصر دئ.

دا هم په یاد ولرئ چي د دې درو (۳) طریقو څخه چي کومه طریقه اختیاره کړې د تلاوت تر ختمېدو پوري د هغې طریقې موافق روان سئ، داسي مه کوئ چي یو ځای طول، بل ځای قصر ځکه چي دا بې خونده یا بد معلومېږي او دا هم د مد جائز یو قسم دئ.

---

[1] یعني طول د شپږو (٦) حرکتو په اندازه، توسط د څلور حرکتو په اندازه او قصر د دوو حرکتو په اندازه. په یاد ولرئ چي په مد متصل او مد منفصل کي توسط کېږي او د مد لازم په څلورو اقسامو کي یوازي طول کېږي او په مد عارضي وقفي او مد لین عارض کي طول، توسط او قصر درې سره جائز دي.

په کوم ځای کې چې په خپله پر مده باندې وقف وي هلته دا مد نه کېږي. لکه بعضې خلک پر غَفُوْرًا او شَکُوْرًا باندې وقف وکړي نو مد کوي[1] چې دا بالکل غلط دئ.

(۱) يادونه:

مد عارض لکه څه ډول چې پر مده باندې جائز دئ همدا ډول پر لين باندې جائز دئ يعنې واؤ ساکن چې د هغه مخکې زور وي او ياء ساکنه چې د هغې مخکې زور وي. (پنځمه روښنايي، ديارلسم صفت بيا وګورئ!) لکه: وَالصَّيۡفِ يا پر مِنۡ خَوۡفٍ باندې چې وقف وکړل سي او څه ډول چې طول جائز دئ دا ډول توسط او قصر هم جائز دي، ليکن په دې کې افضل قصر دئ، بيا توسط، بيا طول دئ او دې مد ته مد عارض لين وايي.

(۲) يادونه:

د حرف لين متعلق يوه قاعده د يوولسمي روښنايي په پنځمه قاعده، لومړۍ يادونه کې هم تېره سوې ده و يې ګورئ! ځکه چې په هغو حروف مقطعه وو کې چې عين دئ د هغه ياء حرف لين دئ.

(۳) يادونه:

تر دې ځايه پورې چې څومره اقسام د مد ذکر سوي دي دې ټولو ته مد فرعي وبلل کېږي،[2] ځکه چې د اصل څخه زائد دئ او يو مد اصلي دئ چې و

---

[1] يعنې الف د خپل اصلي مقدار څخه ډېر کشوي کوم چې صحيح نه دئ. همدا ډول په ياد ولرئ چې پر داسې ځای باندې اکثره خلک د الف وروسته همزه يا ها زياته وي کوم چې غلط دئ.

[2] د حروف مده بيان څنګه چې په سر کې راغلی دئ مصنف رحمه الله هغه وروسته بيان کړه، اصلاً هغه مخکې بيانول پکار وو. د مد اصلي يا مد ذاتي يا مد طبعي تعريف داسې=

دي ته ذاتي، او طبعي هم ويل کېږي. يعني د الف، واؤ او ياء دومره اندازه چي که چيري د هغه اندازه څخه کم وويل سي نو هغه حرف به پاته نه سي، بلکي زور، يا زير يا پېښ به پاته سي او د دې له پاره يوه خاصه قاعده نه سته.

اوومه قاعده:

دا قاعده په حروف مده کي يوازي د الف متعلق ده؛ هغه دا چي الف په خپله باريک ويل کېږي ليکن که چيري د الف مخکي که يو حرف ډک وي يا د حروف مستعليه وو څخه يو حرف وي چي د هغو بيان د پنځمي روښنايي په پنځم صفت کي تېر سوی دئ، يا حرف را وي چي د فتحې په حالت کي ډکه ويل کېږي، يا ډک لام وي. لکه چي د "الله" د لفظ لام دئ چي د دې لام مخکي زور يا پېښ وي نو په دې صورت کي به الف هم ډک ويل کېږي.

پوهېدل پکار دي چي د دې حروفو په ډکوالي کي هم فرق سته،[1] نو همدغه ډول فرق به د الف په ډکوالي کي وي کوم چي د دې حروفو وروسته

=وکړئ: چي د حرف مد وروسته همزه يا سکون يا تشديد نه وي د همدې نه موجوديت په خاطر دئ، د خپل اصلي مقدار څخه نه زياتېږي يعني د خپلي اصلي مقدار مطابق به يې وايي. او مد فرعي دا دئ: چي د حرف مد وروسته د يو سبب (همزه، سکون او تشديد) په خاطر هغه د خپل اصلي مقدار څخه زيات کشېږي چي د هغه نهه (۹) اقسام تېر سول.

[1] حروف مُفخمه ټول لس حروف دي؛ اووه حروف مستعليه دي د کومو تفخيم چي اصلي دي. درې نور لام جلاله، را او الف د کومو تفخيم چي عارضي دي چي کله وي او که نه وي، لکه څنګه چي د درو سره قاعدې پر خپل خپل ځای بلندي تيري سوي دي. حضرت مصنف رحمه الله چي د حروفو د ډکوالي کوم فرق بيان کړی دئ هغه په حروف مفخمه کي د "مراتب" په لفظ سره تعبير کېږي. بله مسئله چي دلته نه ده بيان سوې هغه د "تفخيم مراتب" دي د دې تشريح دا ده: چي د حروفو د تفخيم ظهور هغه وخت ډېر وي چي کله حرف مفخم مفتوح وي او د هغه وروسته الف وي. لکه: طَآلَ. يا حرف مفخم مفتوح وي خود هغه وروسته =

راسي، نو تر ټولو زيات ډک خو د "الله" د لفظ لام دئ، د هغه څخه وروسته طا ده، د هغه وروسته قاف دئ، د هغه وروسته غين او خا ده، د هغه وروسته را ده. [1] (حقيقة التجويد)

=الف نه وي. لکه: ضَلَالٍ. يا حرف مفخم مضموم وي. لکه: قُرِئَ. يا حرف مفخم مکسور وي. لکه: ظِلٍّ. او ساکن مفخم د ماقبل د حرکت تابع دئ.

(1) وَ فِيهَا فَإِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا (اَیْ اَلْحُرُوْفُ الْمُفَخَّمَةِ) اَلِفٌ فُخِمَ الْاَلِفُ. لِاَنَّهٗ تَابِعٌ لِمَا قَبْلَهٗ بِخِلَافِ اُخْتَيْهَا فَاِنَّهٗ اِذَا وَقَعَ بَعْدَهَا وَاوٌ اَوْ يَاءٌ فَلَا يُؤَثِّرُ تَفْخِيْمُهَا فِيْهِمَا الخ. منه رح يعني که چيري تر حروف مفخمه وروسته الف راسي نو الف ډک ويل کيږي، په خلاف د واؤ او ياء ځکه د حروف مفخمه وروسته که دا دوه حروف راسي نو د حروف مفخمه تفخيم په دوی دوو کي اثر نه کوي.

دوولسمه روښنايي

(د همزه په قاعدو كي)

د همزه بعضي قاعدې د عربي كتابو د ويلو څخه ماسېوا په ذهن كي نه راځي. د دې له پاره دلته يوازي دوې (۲) قاعدې ذكر كوو څكه چي د قرآن كريم د ټولو تلاوت كوونكو اړتيا ورته سته.

لومړۍ قاعده:

د څلورويشتمي (۲۴) سيپارې په پای كي په يوه آيت كي داسي راغلي دي: ءَاَعْجَمِيٌّ. نو د دغه حرف دا دوهمه همزه لږ په نرمي سره وايا ست[1] او دې ته تسهيل وايي.[2]

---

[1] يعني د الف او همزه په مابين كي يې ادا كړئ چي نه په ډېر شدت او سختي سره وي، چي هغه ته تحقيق وايي او نه د الف په ډول په نرمي سره ادا سي.

[2] دا تسهيل واجب دئ او شپږ نوري كلمې "آلْئٰنَ" دوه ځايه په سورة يونس كي، "آللّٰهُ" يو ځای په سورة يونس كي او بل ځای په سورة النمل كي. او "ءَالذَّكَرَيْنِ" دوه ځايه په سورة الانعام كي، د دوهم همزه پر ځای الف په تسهيل سره بې له د مد د ادا كولو هم جائز دئ. په دې شپږو (٦) كلمو كي تسهيل جائز دي، پاته په ټول قرآن كي هر ځای همزه په تحقيق سره ويل ضروري ده.

دوهمه قاعده:

د سورة الحجرات په دوهمه رکوع کي داسي راغلي دي: بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوْقُ. نو دا داسي ووایاست چي د بِئْسَ پر سین باندي زور ووایاست او دغه بِئْسَ د وروسته حرف سره مه جنګوئ. (یو ځای یې مه وایاست) بیا لام چي د بِئْسَ د سین وروسته دئ هغه ته زیر ورکړئ او د آخرني سین سره یې وجنګوئ. (یو ځای یې ووایاست) بیا میم د وروسته لام سره یو ځای کړئ. خلاصه دا ده چي د اَلِاسْمُ مخکي او وروسته چي کومي دوې (۲) همزې د الف په شکل لیکل سوي دي هغه هیڅکله مه وایاست.

www.Taleemulislam-Radio.com

دیارلسمه روښنایي

(د وقف کولو[1] یعني پر یوې کلمې باندي د درېدلو په قاعدو کي)

[1] وقف په لغت کي اَلْحَبْسُ، وَالْكَفُّ، وَالْمَنْعُ ته وايي یعني بندول، درول، درېدل او د یوې کلمې آخر د بلي کلمې د اول سره د یو ځای کولو څخه منع کول. لکه عرب چي وايي: وَقَفْتُ الدَّابَّةَ وَاَوْقَفْتُهَا اِذَا حَبَسْتَهَا عَنِ الْمَشْيِ. یعني ما خپله دابه (چارپایه) د تګ څخه بنده کړه او مي وتړل. او د قرآوو په اصطلاح کي د وقف جامع تعریف دا دئ: قَطْعُ الصَّوْتِ مَعَ قَطْعِ النَّفَسِ (اَوْ قَطْعُ الصَّوْتِ زَمَنًا فِيهِ عَادَةً) فِيْ آخِرِ الْكَلِمَةِ الْمَقْطُوْعَةِ عَمَّا بَعْدَهَا رَسْمًا بِنِيَّةِ اِجْرَاءِ التِّلَاوَةِ مَعَ اِثْبَاتِ كَيْفِيَّةِ الْوَقْفِ مِنْ اِسْكَانِ الْمُتَحَرِّكِ وَاِبْدَالِ التَّاءِ الْمَرْبُوْطَةِ هَاءً وَالنَّصْبِ اَلِفًا وَغَيْرِ ذٰلِكَ. (ژباړه): کومه کلمه چي د کتابت او رسم خط له مخي د وروستي کلمې څخه جلا وي، د دې کلمې پر آخري حرف باندي د تلاوت د جاري ساتلو په نیت (یعني د تلاوت د ختم کولو او بندولو څخه ماسېوا) آواز او ساه دواړه بندول (یا یوازي آواز دومره بندول په کوم کي چي عادتاً او معمولاً ساه اخیستل کېږي د کوم اندازه چي تقریباً د یو الف برابره ده) او همدا ډول پر آخري حرف باندي د وقف قاعده هم جاري کول یعني د متحرک ساکن کول، ګردی تا (ة) په ها بدلول، د دوو زورو تنوین په الف سره بدلول او داسي نور.

اوله خبره دا ده چي وقف د کلمې پر آخر باندي وي د کلمې په مابین کي وقف کول صحیح نه دئ. د مثال په ډول د قَالُوْا پر لفظ باندي وقف کول صحیح دئ خو پر قاف باندي وقف کول صحیح نه دئ. دوهم خبره دا ده چي په قرآن کي په بعضي ځایو کي ځیني لفظونه یو ځای لیکلي وي که څه هم د عربي ژبي په اعتبار سره جلا جلا الفاظ دئ لیکن د یو ځای د لیکل کېدو په وجه د یو لفظ په حکم کي دئ. د مثال په ډول اَیْنَمَا که څه هم د عربي په اعتبار سره دوه لفظه دي یو اَیْنَ او بل مَا دئ، خو د یو ځای د لیکل کېدو په سبب سره د اَیْنَمَا پر الف=

د علم تجوید اصلي مقصد د مخارجو او صفاتو بحث دئ چي د خدای ﷻ په فضل سره د ضرورت په اندازه ولیکل سول او پاته دري (۳) علوم یعني علم اوقاف،[1] علم قرآئت،[2] علم رسم خط (عثماني)[3] د علم تجوید د تکمیل له پاره دي، لیکن د علم اوقاف یو بحث[4] د وقف کولو قاعدې دي.

=باندي خو وقف صحیح دئ لیکن د اَیۡنَ پر نون باندي وقف صحیح نه دئ داسي کلمو ته موصول وایي.

[1] علم اوقاف پر دوو برخو وېشل کېږي یو دا چي وقف په اعتبار د معنا سره پر کوم ځای وکړل سي؟ د دې جواب په اوله قاعده کي را روان دئ. دوهم دا چي وقف څنګه وکړو؟ د دې جواب په راتلونکو دوهمه، دریمه او څلورمه قاعدو کي را روان دئ.

[2] د علم تجوید او علم قرآئت دواړو موضوع خو الفاظ قرآني دي، لیکن فرق دا دئ چي په تجوید کي د حروفو د مخارجو او صفاتو او د هغو د متفق علیها څخه بحث کېږي. او په علم قرآئت کي د احوال مختلف فیها څخه بحث کېږي. د مثال په ډول: حذف او اثبات، تحریک او تسکین، مد او قصر، فتح او اماله، تحقیق او تخفیف او داسي نور. (شرح سبعه قرآءات، ص: ۱۱۰)

[3] یعني د حضرت عثمان غني رضي الله عنه په زمانه کي چي د قرآن کریم د تحریر او الفاظو چي کوم شکل اختیار کړل سو او حضرت عثمان غني رضي الله عنه د قرآن د لیکلو بندوبست وکړي او ځای پر ځای یې ولېږل او پر دغه تحریر باندي د ټولو صحابه وو رضي الله عنهم اجماع وسوه. د دغه تحریر علم او د هغه قواعد او ضوابطو ته علم رسم خط وایي. قرآن کریم د دغه خاص رسم خط خلاف لیکل جائز نه دئ، د امت د ټولو علماوو پر دې باندي اجماع ده او دا یو وسیع او پراخه فن دئ کوم ته چي رسم خط وایي.

[4] وَالۡبَحۡثُ الۡاٰخِرُ اَقۡسَامُ الۡوَقۡفِ مِنَ الۡحُسۡنِ وَالۡقَبِیۡحِ وَالتَّامِ وَغَیۡرِهٖ. (جهد المقل) لَمۡ اَذۡکُرۡهُ کَالۡبَاقِیۡنِ لِاَنَّهَا لَا تَتَعَلَّقُ بِالتَّجۡوِیۡدِ. یعني بل بحث چي د وقف اقسام دئ لکه وقف حسن، وقف قبیح او وقف تام او داسي نور، ما دلته نه دي ذکر کړي لکه څنګه چي نورو ذکر کړي دي، ځکه چي دا په تجوید پوري اړه نه لري. منه

لومړی قاعده:

کوم سړی چي د قرآن کریم په معنا نه پوهېږي هغه ته پکار ده چي پر هغه ځایو باندي وقف وکړي چي په قرآن کریم کي د وقف علامه وي، بې له ضرورته دي په مابین کي نه درېږي.[1] خو که چیري یې په مابین کي ساه ختمه سي نو مجبوري ده، که چیري د مجبوري څخه داسي وسي نو پر کومه کلمه چي درېدلي وي د هغې کلمې څخه یا د هغه څخه مخکي دي شروع کړئ[2] او د وروسته کلمې سره دي یو ځای کړئ.

په دې ځان پوهول چي د دې کلمې څخه یې ووایم او که د مخکي کلمې څخه یې ووایم بې له دې چي د قرآن کریم په معنا پوهېږي مشکله ده، تر څو چي د معنا د پوهېدلو وړتیا و نه لري د شبهې په ځای کي دي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ. او په داسي مجبوري وقف کي یو دا الحاظ کوئ چي د کلمې په مابین کي وقف مه کوئ بلکي د کلمې پر آخر باندي وقف کوئ.

دا هم وپېژنئ چي پر حرکت باندي د وقف کول غلط دئ لکه څنګه چي اکثره خلک یې کوي. د مثال په ډول د یوه سړي ساه د سورة البقرې په شروع کي د بِمَآ اُنْزِلَ اِلَیْکَ پر کاف باندي ختمه سي، نو په دې وخت کي کاف باید

---

[1] یعني د دغو نښانو په مابین کي دي نه درېږي او د دې نښانو مطلب دا دئ چي یا خو دي پر ګول آیت (ۛ) باندي ودرېږي چي و دې ته وقف منزل هم وایي. د آیت په مابین کي چي کوم "م"، "ط"، "ج"، "ز"وي دا ټول د وقف نښانونه دي او د دې نښانو څخه ماسېوا که چیري ودرېږي نو د وروسته څخه دي بېرته را وګرځوي.

[2] د کوم ځایه څخه چي جمله پوره کېږي یا بله جمله شروع کېږي د هغه ځای څخه دي بېرته را وګرځوي، ځکه نو د قاري له پاره لږ تر لږه ابتدایي عربي او د قرآن کریم د ترجمې زده کړه ډېره ضروري ده.

ساکن کړئ، په زور وقف مه کوئ. همدا ډول به له ساه اخيستو وقف نه کېږي لکه بعضي خلک د آيت پر ختمېدو باندي ساکن حرف ووايي، خو بې له نوي ساه اخيستو دوهم آيت شروع کړي دا هم د قاعدې خلاف دئ.

دا هم په ياد ولرئ چي د داسي مجبوري په وخت کي چي پر يوه کلمه باندي وقف وکړي، نو هغه کلمه چي څه ډول ليکل سوې ده د هغې موافق وقف وکړئ که څه هم هغه بل ډول ويل کېږي، د ويلو موافق وقف مه کوئ. د مثال په ډول د اَنَا په لفظ کي چي کوم الف د نون وروسته راغلی دئ هغه د وصل په حالت کي نه ويل کېږي، خو که چيري پر دغه کلمه باندي وقف وکړو نو دغه الف به هم وايو. هر کله چي دغه کلمه بېرته راګرځوو نو په دې وخت کي څنګه چي يې د مابعد يعني د وروسته کلمې سره يې يو ځای وايو د دې وجهي به الف نه وايو. په دې خبرو ځانونه ښه پوه کړئ او په ياد يې کړئ ځکه چي په دې کي لوي لوي حافظان تېروتني کوي.

يادونه:

د ذکر سوي قاعدې په آخر کي چي ليکل سوي دي "چي هغه کلمه چي څه ډول ليکل سوې ده د هغې موافق دي وقف وکړئ"[1] د دې قاعدې څخه دا الفاظ مستثنٰی دي:

---

[1] ځکه ويل سوي دي چي وقف د رسم الخط تابع دئ. د مثال په ډول ګردی يا ګول تا (ة) چي په صورت کي د ها وي دا په وقف کي په ها سره بدلېږي. د دوو زورو تنوين په صورت د الف ليکل سوی وي له دې سببه دا په وقف کي په الف سره بدلېږي ماسېوا د زير او پيښ د تنوين څخه چي هغه د هيڅ حرف په شکل نه دي ليکل سوی، نو ځکه په وقف کي د تنوين نون حذف کېږي. د "کَاَيِّنۡ" په لفظ کي نون ويل کېږي په داسي حال کي چي نون تنوين دئ ځکه چي ليکل سوی دئ. دا لفظ په اصل کي "کَاَيٍّ" دئ. بِهٖ. لَهٗ او په داسي نورو لفظو کي=

اَوْيَعْفُوَا د سورت البقرې په يو دېرشمي (۳۱) رکوع کي، اَنْ تَبُوْٓءَا د سورة المائدې په پنځمي رکوع کي، لِتَتْلُوَا د سورة الرعد په ځلورمي رکوع کي، لَنْ نَدْعُوَا د سورة الكهف په دوهمه رکوع کي، لِيَرْبُوَا د سورة الروم په ځلورمي رکوع کي، لِيَبْلُوَا د سورة محمد په اولي رکوع کي، نَبْلُوَا د سورة محمد په ځلورمي رکوع کي، ثَمُوْدَا ځلور ځايه؛ په سورة هود، سورة الفرقان، سورة العنكبوت او سورة النجم کي او بل دوهم قَوَارِيْرَا د سورة الدهر په لومړۍ رکوع کي. (قَوَارِيْرَا دوه ځايه دئ) په دې ټولو الفاظو کي الف په هيڅ حالت کي نه ويل کېږي نه د وصل په حالت کي او نه د وقف په حالت کي.

د "لٰكِنَّا" لفظ خاص په سورة الكهف کي، الظُّنُوْنَا. الرَّسُوْلَا. السَّبِيْلَا دا درې سره په سورة الاحزاب کي، سَلَاسِلَا او اول قَوَارِيْرَا دا دواړه په سورة الدهر کي او د "اَنَا" لفظ چي هر ځای په قرآن کي راسي. په دې ټولو الفاظو کي الف د وصل په حالت کي نه ويل کېږي او د وقف په حالت کي الف ويل کېږي خو يوازي د "سَلَاسِلَا" لفظ د وقف په حالت کي بې له الف ويلو هم مروي دئ يعني سَلَاسِلْ.

=وقف د ها په ساکنولو سره کېږي او د هغه ولاړ زور يا چپه پېښ څخه پيدا کېدونکی حرف مد په وقف کي نه ويل کېږي، ځکه چي دا حروف ليکلي نه دي. غرض دا چي دا اصول دي چي وقف د رسم الخط تابع دئ او د دې ډېر لوي اصول او قواعد دي چي د دې تفصيل په لويو کتابو کي دئ.

دوهمه قاعده:

پر کومه کلمه چي وقف سوی وي که چیري هغه کلمه ساکنه وي نو په هغه کي د څه ویلو ضرورت نه سته،[1] خو که چیري هغه کلمه متحرکه وي نو پر هغه باندي د وقف کولو درې (۳) طریقه دي:

یوه طریقه خو دا ده:

چي تبوله په پوهیږي چي هغه کلمه ساکنه کړل سي.[2]

دوهمه طریقه دا ده:

چي پر هغه کلمه باندي چي کوم حرکت دئ د هغه حرکت ډېره لږ حصه ښکاره کړل سي او دې ته روم ویل کیږي، د روم اندازه د حرکت درېیمه برخه ده. روم په زور کي نه جاري کیږي یوازي په پېښ او زیر کي جاري کیږي. لکه د بِسۡمِ اللهِ د ختمېدو په وخت کي پر آخري میم باندي لږ زیر ویل چي یوازي نژدې کسان يې واوري. یا د نَسۡتَعِيۡنُ پر نون باندي لږ پېښ ووایي[3] او د رَبِّ الۡعٰلَمِيۡنَ پر نون باندي څنګه چي زور دئ نو دلته به داسي نه وي.

---

[1] یعني دا ساکن به په وقف کي هم ساکن ویل کیږي، البته د وقف کولو اثر به دا وي چي ساه به اخیستل کیږي. مثلاً: فَارۡغَبۡ. وَانۡحَرۡ. فَحَدِّثۡ. مِنۡهُمۡ. لَهُمۡ او داسي نور.

[2] په وقف کي اصل او عامه طریقه همدا ده لکه څنګه چي ابتدا په ساکن سره نه کیږي همدا ډول وقف پر حرکت باندي نه کیږي. مخکي ذکر سول چي پر حرکت باندي وقف صحیح نه دئ. د وقف بالسکون په هکله د بعضي علماوو رایه دا ده چي دا واجب شرعي دئ چي پر فعل باندي ثواب او پر ترک باندي عذاب وي. بعضي علماوو فرمایلي دي چي دا یو فني او اصطلاحي خبره ده، د قاري له پاره د دې پرېښوول او پر کامل حرکت باندي وقف کول ډېر قبیح او لایق د تعزیر دئ. (نهایة القول المفید، ص: ۲۰۵)

[3] د لږ زیر او لږ پېښ مطلب دا دئ چي د حرکت په ادا کي آواز کښته کړل سي. د صحیح ادا کولو طریقه د یوه مشاق استاد څخه په اورېدلو سره زده کولای سي.

درېيمه طريقه دا ده:

چي هغه حرکت ته اشاره يوازي په شونډانو سره وسي. يعني حرکت به ګرسره نه وايو،[۱] بلکي د هغه حرکت د ښکاره ويلو په وخت کي چي شونډان څه ډول جوړېږي هغه ډول دي شونډان جوړ سي او هغه حرف دي بالکل ساکن وويل سي، دې ته اشمام وايي او دا نژدې کسان هم نه سي اورېدلای. ځکه چي په دې کي حرکت په ژبه سره نه دي ادا سوی، خو سترګو والا (بينا) چي د تلاوت کوونکی شونډانو ته وګوري، نو پوهېږي چي ده اشمام وکړي او اشمام يوازي په پېښ کي کېږي په زور او زير کي نه کېږي. د مثال په ډول د نَسۡتَعِيۡنُ پر نون باندي پېښ دئ دا پېښ خو ګرسره مه واياست، نون ګرسره ساکن وواياست خو شونډان د نون د ادا کولو په وخت کي داسي جوړ کړئ لکه د پېښ د ويلو په وخت کي چي سره را ټولېږي يعني د شونډانو څخه د مشوکی شکل جوړ کړئ.

درېيمه قاعده:

د کومي کلمې په آخر کي چي تنوين وي هلته هم روم جائز دئ، خو د حرکت د ښکاره کولو په وخت کي دي د تنوين يوه برخه نه ښکاره کوي.[۲]
(تعليم الوقف. حضرت قاري عبدالله صاحب مکي رحمه الله)

---

[۱] يعني موقوف عليه حرف (د کلمې هغه آخري حرف پر کوم چي وقف کېږي) ساکن وويل سي او د هغه څخه وروسته ژر په انضمام شفتين سره د هغې ضمې و طرف ته اشاره وسي.
[۲] يعني په کښته آواز سره به يو پېښ يا يو زير ويل کېږي. د مثال په ډول: اَحَدٌ، بَصِيۡرٌ.

څلورمه قاعده:

هغه تا چي د ها (ة) په شکل ګردی لیکل کېږي[۱] خو پر دې باندي ټکي هم وي که چیري پر داسي تا باندي وقف وسي هلته د دوو خبرو خیال کوئ؛ یو خو دا چي دا تا د ها په ډول وایاست او دوهم دا چي هلته روم او اشمام مه کوئ.

پنځمه قاعده:

روم او اشمام پر عارضي حرکت باندي نه کېږي. لکه پر وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ باندي چي یو سړی د وَلَقَدْ پر دال باندي وقف وکړي،[۲] نو دال ساکن ویل پکار دئ د دې پر زیر باندي روم مه کوئ ځکه چي دا حرکت عارضي دئ. (تعلیم الوقف)

په دې باندي هم عربي پوه پوهېږي چي دا حرکت اصلي دئ او دا حرکت عارضي. که چیري تاسي ته په یو ځای کي شک او شبه پیدا سي د یوه عالم څخه پوښتنه وکړئ.

---

[۱] ګول یا ګردی تا چي د ها په شکل (ة) لیکل کېږي هغه ته تاء مدوره وایي او کومه تا چي اوږده وي هغې ته تاء مجروره یا طویله وایي. د تاء مدوره مثالونه لکه: اَلْجَنَّةُ، اَلْمَلَائِكَةُ، اَلْقِبْلَةُ، اَلْبَرِيَّةُ او داسي نور. د تاء طویله مثالونه لکه: وَاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللهِ، اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللهِ، اِمْرَاَتُ الْعَزِيْزِ او داسي نور. تاء طویله په وقف کي تا ویل کېږي او روم او اشمام هم پر کېدای سي او تا مدوره په وقف کي په هاء ساکنه سره بدلېږي.

[۲] همدا ډول د "وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ" پر میم باندي روم یا اشمام نه سي کېدای، ځکه په اصل کي میم ساکن دئ او ضمه عارضي ده یو ازي وقف بالاسکان کېږي.

شپږمه قاعده:

پر کومه کلمه باندي چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر حرف باندي تشديد (شد) وي، نو په روم او اشمام کي به تشديد[1] پر خپل حال باندي پاته وي. (تعليم الوقف)

اوومه قاعده:

پر کومه کلمه چي وقف وسي که چيري د هغې کلمې پر آخر باندي د دوو (۲) زورو تنوين وي، نو د وقف په حالت کي به هغه تنوين په الف سره بدلېږي.

[2] د مثال په ډول يو ځوک پر فَاِنۡ کُنَّ نِسَآءً باندي وقف وکړي نو داسي به يې وايي: نِسَآءَا.

اتمه قاعده:

د کوم مد وقفي بيان چي د يوولسمي روښنايي په شپږمه قاعده کي ذکر سوی دئ، که چيري په روم سره وقف وسي نو په دې وخت کي مد نه کېږي. د

---

[1] هغه مشدد حرف چي په هغه کي غنه نه کېږي (ماسوا د نون او ميم څخه) د هغه د تشديد د ادا کولو په وخت کي سرعت وي. لکه: وَتَبَّ، بِالۡحَقِّ، اَلۡمَفَرُّ، فَظَلَّ، صَوَآفَّ او داسي نور. پر دې موقوف عليه مشدد باندي د وقف په حالت کي دومره وخت تېرول پکار دئ لکه د وصل په حالت کي او په کوم مشدد کي چي غنه وي نو د غنې په سبب سره په هغه کي يو څه تراخي او ځنډ پکار دئ. لکه: مِنۡ بَعۡدِ الۡغَمِّ. وَلَا جَآنَّ او داسي نور. همدا ډول واوُ مشدد او ياء مشدده چي موقوف عليه وي نو په وقف کي دا خيال ساتل پکار دئ چي مشدد ادا سي او مده نه سي. لکه: عَدُوٌّ، مِنۡ نَّبِيٍّ. (نهاية القول المفيد)

[2] د دوو زورو په تنوين کي هر ځای همدا قاعده ده. لکه: اَفۡوَاجًا، عَلِيۡمًا، جُزۡءٌ، سَوَآءٌ او داسي نور. خو د دغه قاعدې څخه تاء مدوره يعني ګول تا مستثنی ده، تاء مدوره په هر صورت کي په هاء ساکنه سره بدلېږي. لکه: حَسَنَةٌ، رَحۡمَةٌ، مَوۡعِظَةٌ او داسي نور.

مثال په ډول الرَّحِيۡمِ يا نَسۡتَعِيۡنُ کي که چيري د پيښ يا زير لږ څه حصه ښکاره کړل سي نو بيا مد مه کوئ. [۱] (تعليم الوقف)

څوارلسمه روښنايي

(د مختلفو ضروري فايدو په بيان کي)

که څه هم د دې ځيني فايدې پورته هم ذکر سوي خو څنګه چي د نورو مضمونو په ضمن کي بيان سوي دي شايد فکر به مو نه وي ورته سوی، د دې له پاره مي هغه بيا وليکلې او ډېري نوي فايدې هم پکښي سته.

لومړۍ فايده:

د سورة الکهف په پنځمه رکوع کي "لٰکِنَّاۡ هُوَ اللّٰهُ" يعني په لٰکِنَّاۡ کي الف ليکلی دئ خو نه ويل کېږي. خو که چيري څوک پر دې باندي وقف وکړي نو په دې وخت کي به دا الف ويل کېږي.

دوهمه فايده:

د سورة الدهر په اول کي "سَلٰسِلَاۡ" يعني د دوهم لام وروسته هم الف ليکلی دئ خو دا هم نه ويل کېږي، خو د وقف په حالت کي الف ويل او نه ويل دواړه

---

[۱] يعني د مد عارضي وقفي د اصولو سره سم په دې کي طول يا توسط کول صحيح نه دئ، بلکي د وصل په ډول به يوازي قصر کوو، ځکه چي د مد سبب سکون وي او د روم په سبب سره هغه پاته نه سو نو مد به هم نه کېږي. خلاصه دا سوه چي روم په حرکت کي داخل دئ او اشمام په سکون کي داخل دئ.

صحیح دي او د اول لام وروسته چي کوم الف لیکلی دئ[1] هغه په هر حال کي ویل کېږي.[2]

درېیمه فایده:

په همدغه سورة الدهر کي مابین ته نژدې قَوَارِيْرَا. قَوَارِيْرَا دوه ځلي راغلی دئ او د دواړو په آخر کي الف لیکلی دئ، نو د دې قاعده دا ده چي په دوهم ځای کي الف په هیڅ حالت کي نه ویل کېږي که د وقف حالت وي او که نه وي.

او په اول ځای کي که چیري وقف وسي نو الف ویل کېږي او که چیري وقف نه وسي نو الف نه ویل کېږي، خو ډېر عادت دا دئ چي په اول ځای کي وقف کوي[3] او په دوهم ځای کي وقف نه کوي. په دې صورت کي په اول ځای کي الف وایاست او په دوهم ځای کي الف مه وایاست.

څلورمه فایده:

په قرآن کي یو ځای اماله ده. یعني په سورة هود کي چي کوم "بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖهَا" دئ. د دې بیان د اتمي روښنایي په څلورمه قاعده کي وګورئ!

پنځمه فایده:

په سورة حم السجدة کي یو ځای تسهیل دئ، هغه دا دئ: ءَاَعْجَمِيٌّ. د دې بیان د دوولسمي روښنایي په لومړۍ قاعده کي تېر سوی دئ و یې ګورئ!

---

[1] د قرآن کریم په رسم الخط کي د اول لام وروسته الف لیکلی نه دئ، بلکي پر دې باندي ولاړ زور دئ، ګویا موصول لیکلی دئ داسي: سَلٰسِلَا.

[2] ځکه چي دا د کلمې مابین دئ او د کلمې په مابین کي وقف کول صحیح نه دئ.

[3] ځکه د وقف علامه یعني ګول د آیت علامه پر اول قَوَارِيْرَا (ۛ) باندي ده، نو وقف هم پر دې باندي کول مناسب دئ.

شپږمه فایده:

په سورة الحجرات کي په بِئْسَ الِاسْمُ کي د اَلِاسْمُ همزه نه ویل کېږي بلکي د دې لام به د دې سین سره یو ځای کړل سي. د دې بیان د دوولسمي روښنایي په دوهمه قاعده کي تېر سوی دئ.

اوومه فایده:

لَئِنْ بَسَطْتَّ، اَحَطْتُّ، مَافَرَطْتُّمْ او مَافَرَّطْتُّ کي ادغام ناتمام (ناقص) کېږي. یعني طا او تا یو ځای کړئ او مشدد یې کړئ او داسي یې ووایاست چي طا د خپل استعلاء او اطباق سره بې له قلقلې ډکه ادا سي او تا باریکه ادا سي.

په اَلَمْ نَخْلُقْكُّمْ کي ښه دا دئ[1] چي ادغام تام (پوره) وسي یعني قاف بالکل و نه ویل بلکي قاف دي په کاف سره بدل کړي او دواړه دي یو ځای کړي او مشدد دي وویل سي.[2]

اتمه فایده:

په نٓ وَالْقَلَمِ او یٰسٓ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيْمِ کي د نون او سین وروسته چي کوم واؤ دئ د یرملون د قاعدې موافق چي د هغه ذکر د لسمي روښنایي په درېیمه قاعده کي ذکر سوی دئ په دې واؤ کي ادغام کول پکار دئ، خو ادغام نه کېږي.[3]

---

[1] وَيَجُوْزُ النَّاقِصُ اَيْضًا وَهُوَ اَنْ يَبْقَى بَعْضُ صِفَاتِ الْمُدْغَمِ. یعني ادغام ناقص هم روا دئ او ادغام ناقص دا دئ چي د مدغم بعضي صفات پاته سي. منه رح

[2] و دې ته ادغام تام ویل کېږي او ادغام ناقص په مثل د بَسَطْتُّ او نورو هم جائز دئ. یعني قاف بې له قلقلې کاف وویل سي او کاف باریک ادا سي.

[3] عِنْدَ حَفْصٍ رحمه الله. منه رح

نهمه فایده:

د سورة یوسف په دوهمه رکوع کي د لَا تَأْمَنَّا لفظ دئ په دې کي پر نون باندي اشمام کوئ. (۱)

لسمه فایده:

په قرآن کریم کي به یو ځای ځای د سکتې لفظ لیکلی ووینې؛ د دې مطلب دا دئ چي هلته لږ و دریږئ خو ساه مه کاږئ او د وقف پاته ټولي قاعدې په دې کي جاري کیږي. د مثال په ډول په سورة القیامة کي مَنْ سکتة رَاقٍ کلمه ده، نو د یرملون د قاعدې سره سم د مَنْ نون په را کي مدغم کول پکار دئ خو ادغام نه کیږي، ځکه هر کله چي سکته د وقف پر ځای وکړل سوه نو ګواکې هغه اتصال د نون او را په مابین کي نه سو پاته له دې وجهي ادغام نه کیږي.

---

(۱) اِخْتِيَارُهُ لِاَنَّهُ سَهْلٌ عَلَى الْاَطْفَالِ وَ يَجُوْزُ الرَّوْمُ اَيْضًا لَا تَأْمَنُنَا. وَ لَا يَجُوْزُ الْاِدْغَامُ الْمَحْضُ. یعني د اشمام غوره کول ځکه چي دا پر ماشومانو باندي آسانه وي او روم هم جائز دئ او محضي ادغام روا نه دئ. منه رح

دلته یوه خبره یاد ساتل پکار ده هغه دا چي لَا تَأْمَنَّا په اصل کي لَاتَأْمَنُنَا وو لومړی نون مضموم او دوهم نون مفتوح دئ او لَا نافیه پر تَأْمَنُنَا داخل دئ، نو په لَاتَأْمَنَّا کي دوې (۲) وجهي روا دي؛ یو دا چي ادغام مع الاشمام وسي چي تر ادغام وروسته د نون د مشدد او د غنې د ادا کولو په وخت کي د لومړي نون د ادا کېدو په وخت کي شونډان را ټول سي او هغه اصل ته اشاره وسي، تر څو لیدونکی پوه سي چي دلته دوه نونان دي او پر اول نون باندي ضمه وه او دا د استاد ښخه زده کولای سي. دوهمه وجه دا ده چي اظهار مع الروم وسي یعني د لومړي نون د ضمې دریمه حصه ښکاره کړل سي په دې صورت کي بیا دوهم نون مشدد نه ویل کیږي. یعني یوازي ادغام او یوازي اظهار په لَاتَأْمَنَّا کي غیر د ابوجعفر رحمه الله ښخه د نورو امامانو په نزد په کوم کي چي حفص رحمه الله هم شامل دئ جائز نه دئ.

همدا ډول په سورة الکهف کي د عِوَجًا ^سکتة^ قَيِّمًا کلمه ده که چیري پر عِوَجًا باندي وقف و نه سي او د وروسته لفظ سره یو ځای سي نو اخفاء نه کیږي، بلکي د دوو زورو تنوین به په الف سره بدل سي او سکته به وسي.

په ټول قرآن کریم کي د امام حفص رحمه الله پر روایت باندي ټولي څلور (۴) سکتې دي:

یوه په سورة القیامه کي، دوهمه په سورة الکهف کي چي ذکر سول، دریمه په سورة یس کي مِنْ ^سکتة^ مَرْقَدِنَا پر الف باندي چي کله د مابعد یعني د وروسته کلمې سره یو ځای ویل سي. او څلورمه په سورة المطففین کي د کَلَّا ^سکتة^ بَلْ پر ساکن لام باندي. بس دا څلور ځایه د دې څخه ماسوا په سورة الفاتحه کي او نورو سورتو کي هیڅ ځای سکته نه سته.

یوولسمه فایده:

په قرآن کریم کي چي هر ځای پېښ راسي هغه به د معروف (معلوم) واؤ په ډول بُو ورکړئ او و یې وایاست. او چیري چي زیر راغلی وي هغه به د معروفي (معلومي) یاء په ډول بُو ورکړئ او و یې وایاست.

زموږ په هیواد کي پېښ داسي ویل کیږي که چیري یې کش کړي نو واؤ مجهول ځني پیدا کیږي او زیر داسي وایي که چیري یې کش کړئ یاء مجهوله ځني پیدا کیږي، دغه خبره د عربي ژبي خلاف ده داسي مه کوئ بلکي داسي یې وایاست که چیري هغه پېښ کش کړي نو واؤ معلوم به ځني پیدا سي او زیر داسي وایاست که چیري هغه زیر کش کړي نو یاء معلومه (معروفه) به ځني پیدا سي. د پېښ او زیر داسي ادا کول د یوه ماهر استاد څخه زده کړئ، کېدای سي چي د دې لیکني په یوازي ویلو سره مو په ذهن کي را نه سي.

دوولسمه فايده:

كله چي پر واؤ مشدد يا پر ياء مشدد باندي وقف وسي نو هلته تشديد (شد) يو څه په سختي سره ويل پكار دئ، تر څو تشديد پر خپل حال پاته وي. لكه: عَدُوٌّ او عَلَى النَّبِيِّ.

ديارلسمه فايده:

په سورة يوسف كي د وَلَيَكُوْنًا مِّنَ الصّٰغِرِيْنَ كلمه ده. او په سورة اقرأ كي د لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ كلمه ده، كه چيري پر لَيَكُوْنًا او لَنَسْفَعًا باندي وقف وكړي نو په الف سره يې واياست يعني تنوين مه واياست.[1]

څوارلسمه فايده:

څلور لفظونه په قرآن كريم كي ليكلي خو په صاد سره دئ او پر دغه صاد باندي يو كوچنی سين هم ليكلی دئ، نو د دي قاعده زده كړئ:

يو په سورة البقرة كي د يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ كلمه ده، دوهم ځای په سورة الاعراف كي د فِي الْخَلْقِ بَصْۜطَةً كلمه، په دغه دواړو ځايو كي سين واياست.

دريیم په سورة الطور كي د اَمْ هُمُ الْمُصَۜيْطِرُوْنَ كلمه ده، په دې كي كه مو خوښه وي سين يې واياست او كه مو خوښه وي صاد يې واياست.

څلورم په سورة الغاشية كي د بِمُصَيْطِرٍ كلمه ده په دې كي صاد واياست.

---

[1] وَاِنْ كَانَ خِلَافُ الْقِيَاسِ لِاَنَّهَا نُوْنٌ خَفِيْفَةٌ لٰكِنِ الْوَقْفُ يَكُوْنُ تَابِعًا لِلرَّسْمِ. يعني كه څه هم دا خلاف القياس دئ ځكه دا دواړه تنوينونه په اصل كي نون خفيفه دئ، خو وقف د رسم الخط تابع وي ځكه نو اصل ته نه كتل كيږي او د وقف په حالت كي الف ويل كيږي. منه

پنځلسمه فایده:

په قرآن کریم کي شو ځایه لیکلی خو لَا دئ او ویل کیږي لَ، د تلاوت کولو په وخت کي د دې ډېر خیال وساتئ.

- یو په سورة آل عمران کي د لَاْاِلَی اللّٰهِ تُحْشَرُوْنَ کلمه ده.
- دوهم په سورة التوبة کي د وَلَاْ اَوْضَعُوْا کلمه ده.
- دریم په سورة النمل کي د اَوْلَاْ اَذْبَحَنَّهٗ کلمه ده.
- څلورم په سورة وَالصّٰفّٰتِ کي د لَاْاِلَی الْجَحِیْمِ کلمه ده.
- پنځم په سورة الحشر کي د لَاْ اَنْتُمْ اَشَدُّ کلمه ده.

همدا ډول د سورة آل عمران په پنځلسمه رکوع کي لیکلي دي اَفَاْئِنْ خو ویل کیږي اَفَئِنْ. او په شو ځایو کي لیکلي دي مَلَاْئِهٖ، خو مَلَئِهٖ ویل کیږي.

د سورة الکهف په څلورمه رکوع کي لیکلي دي لِشَاْیْءٍ او ویل کیږي لِشَیْءٍ او په ځینو ځایو کي لیکلي دي نَبَاْئِ او ویل کیږي نَبَئِ.

یادونه:

دا ذکر سوي اکثره هغه قاعدې دي چي په هغو کي هیڅ اختلاف نه سته. او په کومو کي چي اختلاف سته په هغو کي ما یوازي د امام حفص رحمه الله[1] قاعدې لیکلي دي، چي زموږ خلک د هغه د روایت موافق قرآن کریم وایي.

---

[1] ابو عمرو حفص بن سلیمان بن مغیره اسدي کوفي بزاز (په دوو زاوو سره) په سنه ۹۰ هـ ق کي پیدا سوی دئ او په ۱۸۰ هـ ق کي وفات سوی دئ. د امام حفص رحمه الله د پلار تر وفات وروسته د ده مور د امام عاصم رحمه الله سره نکاح وکړه. د دې سببه د ده پالنه او تربیه د امام عاصم رحمه الله د شفقت تر سیوری لاندي وسوه. (نشر، صـ: ۱۵٦) ابن معین رحمه الله فرمایي: =

امام حفص رحمه الله قرآن کریم د امام عاصم تابعي رحمه الله څخه حاصل کړی دئ، هغه د زِر بن حُبَیش اَسَدي او عبدالله بن حبیب سَلَمي (رحمهما الله) څخه حاصل کړی دئ، هغو دوو د حضرت عثمان، حضرت علي، حضرت زید بن

= چي حفص رحمه الله د امام عاصم رحمه الله په قرآئت کي "اَعْلَمُ النَّاسِ" وو یعني د امام عاصم رحمه الله اصح قرآئت هغه دئ کوم چي حفص رحمه الله یې روایت کړی دئ. علامه ذهبي رحمه الله فرمایي: چي په قرآئت کي حفص رحمه الله ثقه، ضابط او ثابت وو. د امام عاصم رحمه الله څخه یې څو ځلي قرآن کریم ولوستي د ده څخه ماسېوا د نورو متعددو شیوخو څخه یې هم اکتساب کړی وو. د حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله سره د ټوکرانو په تجارت کي شریک وو. که څه هم قرآئتونه سبعه بلکي عشره متواتر دي او د قرآئت سبعه خلاف خو هیڅا هم یو لفظ ویلی نه دئ، بلکي د حرمینو او بصرې قرآئت دِ خالص قرشي کېدو په وجه یو خاص امتیاز درلودي، خو دا قبولیت د الله جل جلاله ورکړه ده چي د پېړیو را په دې خوا په مدارسو او مکاتبو کي یوازي د امام حفص رحمه الله روایت ویل کېږي او د مځکي پر مخ په زرو حافظانو کي د نهه سوه نهه نیوي (۹۹۹) حافظانو د امام حفص رحمه الله روایت په یاد دئ. او داسي شاید هیڅوک نه وي چي د امام حفص رحمه الله روایت یې ویلی نه وي. ﴿ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ﴾ پر دې سربېره نحویان وایي چي دغه قرآئت مروج کول پکار نه وو ځکه چي نُحات د همزتینو د تحقیق په وجه د امام عاصم رحمه الله پر قرآئت باندي اعتراض کوي. (مقدمه شرح سبعه قرآئت. د قاري ابو محمد محی الاسلام پاني پتي، ص: ۳۸)

د امام حفص رحمه الله د قرآئت د ډېر مروج کېدو سبب په اصل کي خو د خدای جل جلاله ورکړی مقبولیت او شهرت دئ او ظاهري سبب دا دئ چي زموږ په ښارو کي اکثره خلک د امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله په مذهب دي او امام ابوحنیفه رحمه الله د حضرت حفص رحمه الله د سبق او تجارت ملګری وو، د دې سببه د امام ابوحنیفه رحمه الله مقلدینو هم د حضرت حفص رحمه الله روایت غوره کړي. بیا د آساني او هوسایۍ په خاطر او همدا ډول د فتنې او اختلاف څخه د خلاصون په خاطر د ټولو مذهبو مقلدینو د دې موافق اعراب او نقطې ورکړې او دا روایت یې غوره کړي. والله اعلم

ثابت، حضرت عبدالله بن مسعود او حضرت أبی بن کعب رضی الله عنهما **څخه حاصل** کړی دئ او دغه ټولو حضراتو (اصحابو) د جناب رسول مقبول ﷺ **څخه** حاصل کړی دئ.

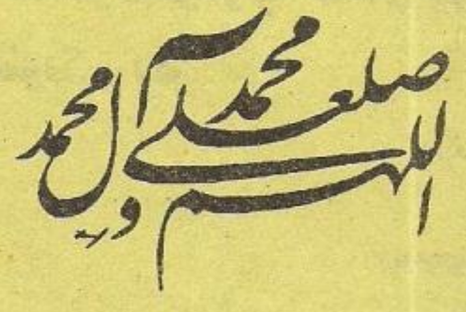

www.Taleemulislam-Radio.com

﴿خاتمه﴾

د سپوږمۍ پوره روښنايي هم په څوارلسمه شپه وي او دلته هم د څوارلسمي روښنايي په ختمېدو سره ټوله مضمونونه پوره سول، نو ځکه دلته دا رساله پای ته رسوم.

الله تعالی دي دا رساله ګټوره او مقبوله وګرځوي.

د طالبانو او خاص د ماشومانو او په خاص ډول د قدوسيانو[1] څخه د الله جل جلاله د رضا د دعا غوښتونکی یم.

اشرف علي تهانوي عفی عنه

۵، صفر، ۱۳۳۴ هـ ق

شبير احمد غفرله الغفار

۲۸، جمادي الاول، ۱۴۳۲ هـ ق

---

[1] د قدوسيانو څخه مراد د حضرت شيخ عبدالقدوس ګنګوهي رحمه الله لمسيان دي. حضرت تهانوي رحمه الله هم د هغوی څخه دئ نو قدوسي حضرات د تهانوي رحمه الله د طريقت وروڼه دي د کوم څخه چي تهانوي رحمه الله د خپل ځان له پاره په خاص ډول دعا غوښتې ده. او يو بل مناسبت يې دا هم دئ چي دا رساله مصنف رحمه الله د قدوسيانو په غوښتنه تاليف کړې ده، د دې سببه پر هغوی باندي د دعا حق ډېر دئ چي دعا ورته وکړي. وَاللهُ اَعْلَمُ وَعِلْمُهُ اَتَمُّ!

"احقر" هم د ټولو لوستونکو څخه د دعا غوښتونکی دئ او الله جل جلاله دي دا رساله ټولو لوستونکو ته نافعه او ګټوره وګرځوي.

هذا ما كتبه احقر العباد شبير احمد غفرله الباري و لوالديه و لاساتذه، و لمن سعى فيه و لجميع المؤمنين و المؤمنات. والله الموفق و هو المستعان و عليه التكلان.

جمال القرآن [کامل]

د علم التجويد لومړنی درسي کتاب

جمال القرآن [کامل]

تالیف لطیف

حکیم الامت حضرت مولانا حافظ قاري
شاه محمد اشرف علي تهانوي رح

حواشي جديده، تشريح او پښتو ژباړه

قاري شبير احمد

د تعلیم الاسلام راډیو ویب پاڼې له خوا :
www.Taleemulislam-Radio.com